

רבעון

ספרות
הגורת
מחקר

אביב תש"י

.. שוב לבצרו אמרו החקוקי

ברשותך הכנסה לכל ימי חיך וקשר עם ארץ ישראל

פקדונך להכנסה שנתית של הקרן הקימת לישראל

היום אחה יכול ליצור קשר חי עם ארץ ישראל ולהבטיח הכנסה לכל החיים על-ידי פיקדון לקיצבה שנתית של הקרן הקימת לישראל.
חן רעהך על העתיד, עתידך ועתידה של ישראל.
מענקך יסלול דרכים ויבש ביצות. יטע עצים, יגאל אדמת שממה ויכשיר אח הקרקע לכפרים וקיבוצים חדשים. ובעת ובעונה אחת . . . תבטיח לעצמך הכנסה קבועה לכל ימי חיך. חשלום שנתי לפי הגיל והמין. כל שהגיל גבוה יותר כן יגדל החשלום. למשל, גבר בן 70: 8.127%; אשה בת 70: 7.967%; גבר בן 80: 10.296%; אשה בת 80: 9.895%.
שעור הריבית יהיה קצת פחות אם החשלומים נעשים לעתים קרובות יותר מאשר פעם בשנה.

וכמו כן תהנה מיחרונות מס הגונים.
תנהג בחכמה כאשר תזוהה אח עצמך עם ישראל וחקבל ריוחה הגונה על-ידי מענקך. נא להחזיר את החלוש שלנו שלם אינפורמציה מפורטת יותר.

פיקדון להכנסה שנתית של הקרן הקימת לישראל מענק המבטיח לך הכנסה לכל ימי חיך

Mail to: DR. ARON WEINBERGER, Director, JNF Foundation
42 East 69 Street, New York, N.Y. 10021

Yes, I am interested in helping the land of Israel while obtaining an income for life. Please send me more information about the Jewish National Fund Annuity Trust.

Name

Address

City

State Zip Code

Date of Birth Bitz

JEWISH NATIONAL FUND

42 EAST 69th STREET / NEW YORK 21, N. Y. / TRAFALGAR 9-9300

בצרון

רבעון לספרות, הגות ומחקר, יוצא לאור על ידי „קרן
לספרות עברית“ בשיתוף „המכון לתרבות עברית
והינוך“ של ניויורק אוניברסיטה.

עורך: חיים ליף

נפתלי צ. ווינטר

ועד המערכת: רבקה פרידמן

גבריאל פרייל

ראובן בן-יוסף (ירושלים)

יושבי-ראש ועד המערכת: מיכאל ארפא

מנהל: אסתר רושולב

בצרון: ת.ד. 798, Cooper Station, ניויורק, נ.י. 10003

כרך א, (סידרה חדשה), חוברת 2-1 (332-333) ניסן, תשל"ט

התוכן

- פרקים ראשונים:
- 2 א) חידוש ה„בצרון“ (ב) על מזבח השלום (ג) איינשטיין כמשל ח. ל.
- 5 על הגורסים תרבות עברית במקום ציונות רב צעיר
- 7 ממלכת דוד ושלמה/הברית הראשונה עם מצרים אברהם מלמט
שירים:
- 15 א) בתחומי שיר וראיה (ב) תקליט גבריאל פרייל
- 16 שירי שלום ראובן בן-יוסף
- 20 היום השביעי כורש הרצל גורדון
- 23 תינוק בלי ראש (סיפור) רחל איתן
- 28 בנתיבי „אורח נטה ללון“ לש״י עגנון יצחק ברזילי
- 45 אלימות אינטלקטואלית ואחריות סוציאלית יוחנן גרנד
אלה תולדות בית יצחק שנהר
- 49 (פרקי זכרונות) רבקה רוכל-שנברג
- 56 יצחק בשביס-זינגר: בין עבדות לחרות נילי וכטל
- 62 משחק מלים: „עשהאל“ לאהרון מגד משה פלאי
אוטוביוגרפיה מרתקת וכמה השגות בצידה
- 65 (על „פרקי חיים“ לאבא אבן) ישראל גור
- 75 קובץ מסות ומחקרים על הספרות העברית באמריקה פלטיאל בירנבוים
- 77 שיחה עם יהודה רצהבי טוביה פרשל
כתר אחד (מוטיבים של „שיר השירים“ ב„שיר השירים רבה“)
- 79 וב„פלד קור המוות“ לש. שלום) ראובן בן-יוסף
- 83 בין ספרים חדשים אבשלום
- 85 ידיעות

פרקים ראשונים

חידוש ה"בצרון"

עם החוברת הנוכחית פותח ה"בצרון", כעבור ארבעים שנה מאז התחיל להופיע לראשונה בתשרי ת"ש, בסדרה חדשה מתוך הכרה שיש עדיין בתפוצת אמריקה הגדולה מקום לאכסניה ספרותית, שתשקף בצורה נרחבת את תרומתו של הסופר והחוקר העברי כאן ושל חבריהם בארץ.

שתי החוברות שהופיעו אשתקד (טבת-שבט, אדר-ניסן, תשל"ח) ציינו את המעבר של כתב-העת מצורתו המסורתית ששיווה לו מייסדו ועורכו הראשון, רב צעיר (פרופ' חיים טשרנוביץ), לצביונו ודמותו כיום. מעבר זה אין פירושו ניתוק מן העקרונים הרעיוניים שהינחו את עורכי ה"בצרון" במשך שנות הופעתו, אלא חידושם ויישומם להוויות חיינו וספרותנו כיום.

לסיומה של תקופה

מאז נוסד ה"בצרון" חלו תמורות מהפכניות בחיינו ובספרותנו. באמריקה העברית הגענו לסיומה של תקופה. המרכז הספרותי שהתהווה כאן מאז מלחמת העולם הראשונה ושנוצר על-ידי מחנכים, סופרים ואנשי רוח, רובם ככולם שהיגרו לכאן מארצות מזרח אירופה — מרכז זה בזעיר-אנפין כמעט נעלם ואיננו. אף המוסדות והמפעלים שהוקמו התמוטטו, או שקיומם רופף בשנים האחרונות אנו עדים לירידה תלולה בחינוך העברי הגבוה, בפרט במכללות ובאוניברסיטות שהתקיימו בהם לימודים עבריים ואין יד תנועה עברית ראויה לשמה לאמצם ולחוקם. ל"א שנה לאחר ייסודה של מדינת ישראל לא רק שלא עלתה קרן העברית באמריקה, אלא שהיא הולכת ושוקעת. עתים יד מחנכים מישראל, המסתגלים והנכנעים ללעזי סיעה לדירדורה של העברית. ברוב מוסדות החינוך הגבוהים נלמדת גם ספרות עברית חדשה בשפת המדינה. לא אחד תרגום, כ"אם שבעים ושבעה. חזיון-ירידה זה דורש דיון נרחב. אפשר שמקורו, גם כאן וגם בארץ, באכרן ערכים ובליקוי החזון שהפעימו את ספרותנו בתקופת התחייה, כשהיתה ספרות "מעוררת" וטיפחה שאיפות לחדש את הווייתנו הלאומית. ואם לא יצרה את "החדשות והנצורות" שהבאנו עד הלום, היתה מבשרם ושופרם.

מגמתנו

ואם במצב-שפל זה אנו רואים את השעה כשרה לחדש את ה"בצרון", הרי זה מפני שאנו מאמינים שה"יש" העברי בכח איננו יש מבוטל אם נשכיל לעוררו ולהפעילו. אנו תקווה שעל-ידי שיתוף המכון לתרבות עברית וחינוך של ניר-יורק אוניברסיטה ניתן יהיה לרכז מסביב לכתב-העת כל עוררי ספרותנו בכל תחומיה, בתחום המדע העברי, חקר ספרותנו בעבר ובהווה, תולדות ישראל ועוד, ולאמץ את הקשרים עם חניכי מוסדות החינוך הגבוהים המקיימים מחלקות לעברית וללימודי היהדות.

אמרנו בהזדמנות קודמת, ש"יתכן שבחיי הנכר של יהודי אמריקה, נכר של סביבה, אווירה, חוויות-נפש והוויות-חיים, יימצאו גם מספר צעירים, שאף בתוך עולם עשיר-נסיונות-והישגים שהם חיים בו, יבקשו לתת דווקא ביטוי עברי לתחושות-היסוד שבנפשם, לעיונם והגותם". החוברת הנוכחית היא פרי הנסיון וההתחלה החדשים להקים כמה המגשרת בין קוראינו לבין היצירה העברית

הישנה והחדשה ולבין אנשי־הרוח בארץ ובגולה; כמורכן יש בה נסיון לשתף סופרים וחוקרים מה „משמרת הצעירה“ העובדים בתחומי הספרות והתרבות העברית. בדרך זו אנו מאמינים נצליח להגשים את מטרתנו שהצבנו לעצמנו — בעזרת נאמני לשוננו וספרותנו באשר הם שם.

על מזבח השלום

לא קשה לעמוד על הלך־רוחו של היהודי הבינוני לחווה השלום עם מצרים. הרוב המכריע רואה את המצב כמות־שהוא — את מדינת ישראל כמדינה נצורה המוקפת אויבים מכל צד המבקשים להשמידה ואת סאדאת — כמדינאי ותכססן ערום וחרוף שללא־בלי־מחיר הוא מקבל בחזרה כל סיני, שממנו ערכה מצרים התקפותיה על מדינת ישראל ושעל־ולה ררכה להצר לשכנתה ולסכן את עצם קיומה בעתיד.

מסתבר כמורכן שהרוב הגדול בארץ נוטה לדעת הממשלה, על אף הידיעה הברורה שחווה השלום אינו משמש ערובה לביטחון, ושכדאי לוותר ויתורים מרחיקי־לכת ובלבד שלא לעמוד נוכח התמודדות צבאית חדשה עם מצרים, כשכל עמי ערב יתנו לה יד וישתפו פעולה עמה.

העתונות בארץ מצדדת אף היא רובה ככולה בזכות השלום, אך פה ושם נשמעים קולות־חרדה לוותר מדעת על עמדות־ביטחון ממשיות ושטחי־הגנה נרחבים תמורת הבטחות ו „ערובות“ סתמיות שבין־לילה הן עלולות להתנרף „כהנדרף עשן“.

ביטוי חריף ונוקב ביותר לחרדה הזאת נתן המספר הידוע, שזה משנים התייצב בראש שורות תנועת ארץ־ישראל השלימה והוא לוחם לרעיונותיה. מאמרו „שנתפרסם ב„זאת הארץ“ (בכ"ד אדר, ש. ז.), יש בו משום ועקת־אזהרה נגד חווה השלום ואלה דבריו:

ההסכם הזה לא יביא שלום לישראל. אפילו לא פסק־זמן. אפילו לא שנת־שקט אחת, המעמסה הבטחונית תגדל בשעור מסחרר. היא תגדל על כל הגבולות, הגבול הדרומי הנפרץ, המתפרק, הפגיע יהווה סיפון, שלא היה כמותו מאז ה־4 ביוני, 1967. בגבולות המזרח והצפון ניצבות היום 15 דיביויות משוריינות וכוחות־אוויר שלא ידענו כמותם בכל החזיתות גם יחד. חימום הגבול הקל ביותר יכניס אותנו למתיחות בלתי־נסבלת, ובעוד אנו עוסקים בנסיגה מסיני ובמור"מ מתוח עם מצרים על האוטונומיה — תהיה מצרים זו שעמה חתמנו על „שלום“ מעוניינת יותר מכל בכך שהלחץ מצפון וממזרח ייהפך למלחמה גלוויה.

בסוף מאמרו, מציב שמיר את השאלה, בציינו את העובדה שהכנסת אישרה ביום ב' 2 בספטמבר, 1978, ברוב קולות את הסכמי „קמפ דייוויד“ („יום שחור בתולדות הציונות“) — האם היו (צירי הכנסת) —

מצביעים בעד, אילו ידעו, כי בחווה השלום הסופי יהיה צימוד (לינקג') ברור וחד־משמעי בינו לבין ייסוד האוטונומיה (שם ומני. שם הקבע: מדינת עראפאת הפלסטינית) — האם היו מצביעים בעד, אילו ידעו כי להסכם הסופי לא תהיה עדיפות כל שהי על פני הסכמי מצרים עם מדינות ערב, שבכולם ישנה התחייבות מלחמתית מפורשת נגד ישראל?

כלום אפשר להתעלם מחששות־חרדות אלה, שאצל רבים הם בבחינת „ליבא לפומיה לא גלי“ ושמיר נותן להם ביטוי מפורש?

איינשטיין כמשל

מספרים, כאשר בא אלברט איינשטיין עם המשלחת הציונית הגדולה בפעם הראשונה, בשנת 1921, לאמריקה, שאלו את ד"ר חיים ווייצמאן, שעמד בראש המשלחת, אם הסביר לו גאון המדע בדרכם יחד לאמריקה את תורתו תורת היחסות שהרעישה את העולם.

— כן — ענה ווייצמאן — הוא הסבירה לי
האם נתפסה לך יפה?

הסתבר לי — חזר וענה ווייצמאן — שאיינשטיין תופסה יפה.

אפשר שווייצמאן הפיקח, שהיה גם איש מרע מובהק, התחכם והתענוו, ואפשר שהגיד את האמת, שתורת היחסות לא נתחווה לו כל־צורכה, אך איך ספק שאיינשטיין תפס את הציונות יפה. לא ככמה אישים יהודים, מהם מפורסמים בעולם המדע, ספרות, או מדיניות, המבליעים את יהדותם, או מתעלמים ממנה ומתנכרים לרעיון תחיית עמנו, תמך איינשטיין בכל לבו הישר והתמים בתקומתו של עם ישראל בארצנו, ארץ־ישראל.

איינשטיין, כידוע, לא קיבל חינוך עברי, אך חושו, חוש כריא וטבעי, הביאהו לידי הכרה יהודית גאה. הוא הבין את הציונות הבנה שלימה והאמין כי תחיית עמנו במולדתו ברכה בה גם ליהודים וגם לעולם כולו במולדתנו הקדומה יתגלה שוב כשרון־יצירתנו המקורי. באסיפה אחת אמר:

ארץ־ישראל תהיה מרכז תרבותי לכל היהודים, מקלט לנלחצים ביותר. שדה עבודה לטובים שָׁבָנו, אידיאל מאחד ומרפא־נפש ליהודים בעולם כולו.

בסוף שנת 1922 ביקר איינשטיין בארץ־ישראל. מראה הארץ בבנינה עשה עליו רושם עז. הוא גילה תמיד יחס ער לעבודה החלוצית הנעשית בה בכל תחומי היצירה והתרבות, משלימה לזיקתו לערכי רוחנו הם דבריו ששלח ל„בצרון“ בראשית הופעתו: „יהי רצון ויתרום בטאון־הוצאתכם תרומתו להחִיאת קנייני היהדות“.

תרומתו של איינשטיין לרעיון הציוני היא אחת הפרשיות היפות בחיי הגאון והיהודי הגדול. ועתה, כשעולם המדע, וכל האנושות הנאורה בכלל, מציין ברוב תכונה את שנת המאה להולדתו, ניתנת הזדמנות למשרדי ההסברה שלנו, שרבות שמענו על ליקוייה, לכרות אזניים בעולם לדבריו של איינשטיין על הציונות ותחיית עם ישראל כדי לעמם אפילו במעט את תעמולת־הארס הניתכת עלינו מימין ומשמאל.

ח. ל.

על הגורסים תרבות עברית במקום ציונות

רב צעיר

דבריו של רבי-צעיר, המייסד והעורך הראשון של „בצרון“, נכתבו בצורת תזכיר בתמוז תש"ח. התזכיר היה אמור להשלח לנציגות ישראל בווינגטון.

אנחנו נותנים את הדברים, שרובם הם אקטואליים היום ככזמן היכתבם, בהשמטות מספר. אגב כדאי לציין, שבתזכירו של רב צעיר היגדים ומשפטים שהובעו באותה עת במאמרו של מיכאל ארפא „לחקר תפקיד התרבות הישראלית בגולה“ שבו נידונו כיווניה של התנועה העברית כאמריקה והתייחסותם לרעיון גאולת ישראל. המאמר נתפרסם ב„עליל“, חוברת ב', שעורכו של בצרון" הגיב עליו בדבריו רצון ושבח. – המערכת.

אל יהא הדבר נראה כפרדוקס, שביחד עם התרוממות הרוח הציונית והלאומי שנתעוררה לרגלי תקומת המדינה, באה גם יאוש ונפילה ובמידה ידועה אף התקררות לעצם קיומה של המדינה, שהגיעה בחוגים ידועים עד כדי התנגדות חשאית, שלעת עתה היא עדיין בבחינה מתחת לסף ההכרה, אבל היא יכולה ומסוגלה בזמן מן הזמנים להתפרץ בגלוי, והסיבה מונחת בטבע הדברים. הציונות המדינית הלא היא ביסודה שלילת הגלות. עצם הורתה ולידתה על ידי הרצל היה בעריסת שלילת הגלות. אולם כשנולד ביחד עמה אחר-העמיות עם דרישת הכשרת הלבבות בגולה, נישטשטשו התחומים בין שלילת הגלות וחיובה והיו שניהם יכולים לדור במדור אחד, כתאומים. ההסתדרות הציונית בעוד ששאפה להגשים את הרעיון הציוני המדיני, שנראה לרבים מטובי הציונים כאידיאל רחוק, מצאה לה בינתים כר נרחב לתעמולה ציונית בגולה ולהכשרת הלבבות „ליום שידובר בה“. אולם עם התגשמות המדינה נולד חלל ריק בתנועה הציונית, שנהפכה לריחים של רוח ולעבודה שזורעת ואינה קוצרת.

נוסף על זה נתעוררה בתוקף שאלת „הגולה“ מה יהיה עם הגולה? תרעה עד שתסתאב או שתחיה בצל המדינה ותשמש הרום לכסא הכבוד של מלכות ישראל, ותהיה כאור הלבנה שמקבלה אורה מן השמש? אבל ראשית טיבם של הניצוצות ההם שזוהר המדינה מפורם עדין מכוסה בערפל, ושנית הלא הגולה רגילה להביט על עצמה כעל מחוללת של ילידת המדינה שנוצרה מכוחה וגבורתה הרוחנית והחומרית וכעת נהפכה המטבע, המשפיע נהפך למושפע, והנותן נעשה למקבל. הגולה לבשה כלי גולה והיתה שפחה לגבי גבירתה.

רחשי התביעות הצפונות הללו ביחד עם עוד שרידי קטעי התנגדות הקיימים עוד מראשית התנועה הציונית קמו פתאום לתחיה עם תקומתה של המדינה. חלק בראש לוקחה ההתנגדות הדתית, הרואה את עצמה כבת-מלכה שגולו ממנה את חלק ירושתה בכסא המלוכה, כי על-ידי התנועה המדינית החילונית נדחפה התנועה הדתית לאחור והיא באה בטענות חזקה, חזקה... של שנות אלפים, מבלי העת שיותר משהתקיימה בזכות עצמה התקיימה בזכות אמונת המשיח, שביסודה מונח גרעין מלכות ישראל. ההתנגדות הדתית הזאת התחזקה כעת פחות או יותר בכל מפלגותיה מימין — ומשמאל — ומשום מה היא חזקה כעת דוקא באגף השמאלי יותר מבאגף הימני — (יוצא מן הכלל הוא ה„מזרחי“ שנסאר עומד על עמדו בתוקף לתקומת המדינה).

אחריה תלך הטענה של אזרחיות כפולה שבצבצה מן החורים והסדקים של

שונאי ציון ושונאי ישראל. חזקה ממנה היא שאלת הלשון, ביחוד זו של תחית האיריש, ילידת הגלות, שנעקרת משרשה על ידי חקומת המדינה. בעיה זו נתעוררה שוב בכוח אמיץ, דבריה לקחו להם קרנים לנגח את חומת המדינה ולהקת נביאים קמה להאפיל על זהרה של מלכות ישראל ולהפוך בזכות קיום הגולה, שלשונה ותרבותה הלועזית היא מבצרה.

גם התרבות העברית, שמתחילה לא היתה אלא כסניף להתנועה הציונית המדינית וצל צלה, התחילה ורשת קיום לעצמה כממשלה גלותית בתוך ממשלת ישראלית. הפקודה יצאה מפי מנהלי ההסתדרות הציונית, לבו ועסקו בתרבות! אף-על-פי שמחשבתם לכאורה רצויה, אבל מעשיהם מוכיחים על הרצון ליצור תנועה תרבותית עברית-אמריקאית שתהיה עומדת ברשות עצמה מכלי להיות תלויה בתרבות א"י. תפקידה הנוכחי של העבודה התרבותית-עברית באמריקה, עד כמה שאפשר לרונ מפי דבריה ומנהיגיה, הוא להקל על מצבו הרוחני הקשה של האדם היהודי השרוי בגלות ולספק את צרכיו התרבותיים-רוחניים, כדי שלא ירגיש צורך והכרח לעלות לארץ ישראל. יתר על כן, המלה תרבות עברית אמריקאית יכולה להדרש לכמה פנים, ובקלות ראש אפשר להחליפה על לשון אנגלית על ידי האמתלה שצריכים ללכת אל העם.

חוששני שסופה של תנועת התרבות העברית באמריקה תיהפך לתרבות עברית אמריקאית, שלא רק הלשון, אלא שגם הערכים שלה יקבלו צורה זרה ותוכן זר לרוח היהדות המקורית באופן שתנועה זו תהיה חזרה על היהדות האלכסנדרונית היונית שבימי בית שני שנעשתה צרה ליהדות ארץ-ישראלית וסופה שנתנוגתה והלכה ונשכחה מן החיים.

הצר השווה שבכל התנועות הללו, שיש להוסיף עליהן כהנה וכהנה, היא שורכן להזיק לתקומת מדינת ישראל. לפי שהן כיסודן תנועות גלותיות, החוששות מפני חבלי הגאולה. ואם לא יעמדו כנגדן בעוד מועד לקרבן תחת כנפי שכנית ישראל ילכו ויתרחקו לאט לאט מן המרכז עד שיהיו נקרעים ממנו לגמרי. המצב הנוכחי ביהדות הגולה מוכיר במידה ידועה את ראשית התנועה הציונית בימי הרצל, שקמו לה מתנגדים ושונאים מכל צד, אלא שאז היתה ההתנגדות בגלוי וכעת היא בהסתר. ולכשנסתכל גראה שההתנגדות החשאית הזאת היא הדיקולן של ההתנגדויות הגלויות והן ויונקת משרשיהן, אבל אף היא סופה להתפרץ בגלוי.

היוצא מזה שחובה מוטלת כעת על ממשלת ישראל לשום עינה על המרכז החזק ביותר בתפוצת הגולה מצד ערכו הכמותי והתרבותי וגם מצד ערך השפעתו הגדולה על המדיניות של מלכות ישראל ועל יחס האומ' אליה ולהיות עד לכל התנועות הפנימיות המתהלכות בתוכו ולעשות תעמולה עזה לקרב את הלבבות למלכות ישראל שיהיה באוהל אחד ושלא יולד חלילה קרע בין קהל הגולה רבי-המשקל הזה ובין המדינה הישראלית.

ממלכת דוד ושלמה והברית הראשונה עם מצרים

אברהם מלמט

א. הממלכה המאוחדת כחזיון מדיני ייחודי

ממלכת דוד ושלמה, שהתקיימה למשך שבעים וחמש שנים, בקירוב, היא חזי יוון מדיני חד-פעמי לא רק בתולדות ישראל אלא אף בדברי ימי המזרח בכללו. לא רק לפני דוד ושלמה ולא אחריהם היו לשליטי ישראל הכשרון והתושיה הדרושים כדי להביא לאיחוד כללי-האומה. לא קודם לכן ואף לא מאוחר יותר קם גוף מדיני ריבוני בעל עוצמה וממדים כה נרחבים במרחב של ארץ ישראל וסוריה, גוף שהיה למעצמת-ביניים בין מסופוטמיה ואנטוליה בצפון ומצרים בדרום ושימש גורם מדיני וכלכלי ראשון במעלה בקידמת אסיה. הממלכה המאוחדת היתה איפוא בחזקת חידוש פינומנלי בתולדות האזור, תופעה שלא נשנתה לאורך כל ההיסטוריה.

על פי אמות המידה המקובלות כיום בתורת המדינה נמנתה ממלכת דוד ושלמה על סוג המדינות המוגדרות כ"כוח גדול" או "מדינת רבתי" בעוד שממלכות יהודה וישראל שקמו על אדמתה עם מות שלמה היו בעלות סדר גודל נחות של מדינות "קטנות" או "משניות".

גם בשעה שממלכות ישראל ויהודה כרתו ברית ביניהן ופעלו במלוכד לא היה כוחן שקול כנגד עוצמתה של היחידה המדינית הקודמת. רמז למעמד בכיר זה של הממלכה המאוחדת מצוי כנראה במקרא גופו בכינויים "מלך רב" או "מלך תקיף", המשמשים בכתובים מאוחרים (בלשון הארמית) מתוך פרספקטיבה היסטורית לגבי דוד או שלמה, או לגבי שניהם (ראה עז' ה, יא; ד, כ; ואולי אף תהלי' מח, ג, אם הכתוב "קרית מלך רב" אינו מכוון אל-נכון כלפי אלוהים אלא כלפי שלמה). כל שאר ההזכרות של כינויים מלכותיים אלה יוחדו במקרא אך ורק לאלוהים בכבודו ובעצמו או למלך אשור. אכן התואר "מלך רב" או "מלך גדול" ידוע היטב במקורות האכדיים (sharru rabu) והוא מצוי אף בתעודות אוגריות ובכתובות ארמיות ועבריות או פיניקיות, כציון לקטיגוריה מיוחדת של מלכים בעלי עוצמה, שלהם היו כפופים שליטים אחרים.

כרם, המבקש לתהות על ייחודה של הממלכה המאוחדת ורישומה בתולדות המזרח הקדום על סמך המקורות הנוגעים במישרים לתקופה זו ניצב בפני מכשול מתודי שאינו מבוטל. חוסר הסימטריה בטיב המקורות העומדים לרשותנו על דוד ושלמה — ריבוי של חומר במקרא מזה והיעדר מוחלט של תעודות חיצוניות בנות הזמן מזה — מצמצם את האפשרויות של העלאת תמונה מאוזנת ומבוקרת ומעמיד את חקר התקופה על גישה היסטורית פנימית בלבד. אולם החזיון יוצא הדופן של הממלכה המאוחדת, שעל פי מהותה פרצה את המסגרת הצרה של מדינה ישראלית לאומית, מחייב ראייה היסטורית מקיפה. מן הדין היה להשתית

ראייה זו על מצע רחב יותר מן היריעה המוגבלת של המקור המקראי, שמן הסתם אין ביכולתו להתרומם ולהגיע לכלל הערכה של מלוא משמעותה של ממלכת דוד ושלמה בהקשר הגלובאלי. עם זאת המקור המקראי צופן בחובו אי-אילו סממנים, המעידים בבירור על מעמדה הרם של ממלכת דוד ושלמה בזירת המזרח הקדמון. סימנייה היחידים האפייניים הנם בנוסף לתיאור כיבושיו הנרחבים של דוד — הרי הן הידיעות, המובאות במפורז בספרי שמואל ב' ומלכים א' (ומקבילותיהן בספר דברי הימים), הדנות במגעים שבין דוד ושלמה וארצות אחרות, מהן ארצות רחוקות ביותר. ידיעות אלה, ביחוד בדבר הקשרים הבינלאומיים המסועפים של שלמה, יש בהן כדי לשלב את תולדות ישראל בקורות המזרח של אותם הימים ובדרך זו להביא להערכה נאותה יותר של המעמד והתהודה שנועדו לממלכת ישראל במערך הכוחות הכללי.

פרט למצרים ולארמים (ש אליהם עוד נשוב) המְקָם המגוון של יחסי החוץ של ישראל משתקף בסוגיות הבאות:

- (1) המקרא חוזר ומוזכר כמה פעמים את מסכת היחסים האינטנסיבית בין דוד ושלמה וחירם מלך צור. בעיני תושבי אי עזר זה, שהיה בבחינת נס כלכלי בדומה לוניציה בימי הביניים, בוודאי נראתה ישראל מלכתחילה כמדינה מפגרת שעלתה זה מקרוב לגדולה. ואולם הברית המדינית והכלכלית שנכרתה בין שתי הארצות היתה לתועלתן ההדדית, שכן באה לספק אשה את צרכי רעותה;
 - (2) ביחס לשלמה אנו שומעים על קשרים כלכליים עם ארץ קנה שבחוף הדרומי של אנטוליה (באזור אַדְנָה של ימינו), משם היבא סוסים כסחר מעבר לארצות אחרות; (3) אנו למדים על שיגור ספינות על פני הים האדום עד לאופיר (ארץ סומלי, ולפי דעות אחרות החוף של דרום ערב או אפילו חבל בהודו), משם הביא חמרי גלם יקרי ערך, עצים נדירים וחיות אכזוטיות. האחרונות, קופים ותוכיים ועצי אלמוגים אשר „לא נראה עד היום הזה“ (מל"א י' יב, כב), היו בחזקת סמלים למעמד היוקרה שִתְפַּס שלמה, כשם שגם שליטי מצרים ואשור נהגו להביא חיות ועצים נדירים מקצות תבל לבירותיהם; (4) אנו קוראים על „אניות תרשיש“ האניגמאטיות, או לפי גירסה אחרת על אניות המפליגות לתרשיש, שיש מאתרים אותה בסרדיניה או אפילו בטרסטוס אשר בספרד; (5) ולכסוף נזכיר את ביקורה המרשים ומעורר סקרנות של מלכת שבא, ארץ השוכנת בפנה הדרומית-מערבית של חצי אי ערב, בחצרו של שלמה בירושלים. מי שמודע לשינויים המפליגים שנוצרו בזירת הים האדום תתחוויר לו מאליה פרשה תמוהה זו. פתיחת הסחר בים האדום על ידי שלמה ובסיוע פיניקי שבר את המונופולין הכלכלי שהיה ביד דרום ערב (לימים Arabia felix). לפיכך לא נטעה אם נניח כי המסופר במקרא על מלכת שבא לאמור: „ותבוא לנסותו (את שלמה) בחידות“ (מל"א י' א), איננו אמור בחידות סתם כי אם בשאלות כלכליות מטרידות שנועדו להגיע להסכם מסחרי, ואפשר מדיני. הסכם זה בוודאי היה מותנה במידת התרשמותם ההדדית של שלמה ומלכת שבא. שלמה התפעל מן ה"מתנות" שהגישה לו המלכה, מחווה מקובלת ביחסים הבינלאומיים דאז, ואילו המלכה מצידה התפעלה עמוקות מחכמת שלמה ומזוהר מלכותו.
- בקיצור: דוד, ואחריו שלמה, מילאו תפקיד מכריע במשחק הכוחות

הבינלאומי. יתרה מזאת שלמה הקים ציר כלכלי-מדיני מצור בצפון ועד ממלכת שָׁבָא בדרום, שהתארך בקצה האחד עד לתרשיש ובקצה האחר עד לאופיר. אם נוסיף לכך את הקשרים עם אנטוליה ואזור הפרת מזה ועם מצרים מזה הרי שלמה מודקר לעינינו כאישיות חובקת זרועות עולם, כעין תמנון המשלח את משושי לכל עבר, אם להיררש לקטיגוריה וזאולוגית נוספת על הניצים והיונים שחדרו זה מכבר לתחום המדיני.

כללו של דבר, שרשרת הפרשיות שהעלינו לעיל בחטף היא אינדיקאציה ברורה לגוף מדיני מטיפוס המעצמות, שמטבע הדברים מרחבי-השפעתו המדינית-הכלכלית השתרע מעל ומעבר לגבולותיו הריאליים. יתר-על-כן שרשרת זו באה להפריך את הטענה הרווחת במחקר כי אין ממש בעדות המקראית בדבר ממדי הענק של הממלכה המאוחדת עד לעבר נהר פרת (מל"א ה, א, ד; דה"ב ט, כו). לדברי ההיסטוריון הדגול אדוארד מייאר, לא היתה ההתפשטות של ממלכת דוד ושלמה על פני עברי-הנהר כולו אלא "פרי דמיון מאוחר", גזר-דין החוזר ונשנה לעתים קרובות בפי החוקרים.

לאמיתו של דבר ההתפשטות הטריטוריאלית ללא תקדים של הממלכה הישראלית היא תוצאה טבעית של הנסיבות הגיאופוליטיות ששררו באותו פרק זמן. במשך מאות בשנים, עד שלהי האלף השני לפסה"נ, היו סוריה וארץ ישראל נתונות ללחץ בלתי פוסק מצד מצרים בדרום ומצד ממלכת מיתני, ואחריה ממלכת החתים, מצפון. היינו: המרחב שלנו היה לכוד בציפּרניו של מערך כוחות דו-קטבי, אם להיררש למונח מדיני מודרני. עם התמוטטותו של המערך הדו-קטבי, ובטרם התחזקה ארץ היאור מחדש בסוף ימי שלמה ודרך כוכבה של האימפריה האשורית החל במאה התשיעית, השתרר חלל מדיני באזור עבר הנהר. עתה נודמנה שעת-כושר נוחה, באין מפריע מצד המעצמות, להתעצמותם של העמים הקטנים ששכנו בין הפרת ונחל מצרים. עם מבין העממים הללו שהשכיל לנצל כראוי את פֶּסֶק-הזמן הנדיר עתיד היה לזכות בהגימוניה על אזור הבינים כולו.

זכיה זו נפלה בסופו של דבר בידי רוד תודות לתחושה היסטורית עמוקה ומודעות לרחשי השעה, בנוסף לכושר הכרעה נדיר, סגולות שבהן ניחן רוד מאין כמוהו. כישוריו הבלתי רגילים עמדו למלך ישראל לגבור על כל יריביו בהתמודדות הגורלית עם הכוחות המקומיים באזור ולממש הלכה למעשה את החזון המדיני והיעוד הלאומי שהציב לפניו בדומה למניעים (Motivations) שהינחו את המדינאים הדגולים בכל הדורות — השגת ביטחון, השגת עוצמה והשגת תהילה. כך עלה בירו לכונן ממלכה רבתי בתהליך מודרג ומרתק כאחד שעתה נפנה אל שלביו השונים.

ב. גידולה ההדרגתי של ממלכת דוד

יצירת האימפריה הישראלית היא פרי של תכנון תכליתי ושל יעדים מוגדרים שנבחרו בקפידה ובפיקחון. מחמת קווים דומיננטיים אלה בפעלו של דוד ניתן גם להתחקות ביתר קלות אחרי ציוני הדרך המרכזיים בתהליך הקמת המלוכה.

נעמוד להלן בקצרה, ובאורח סכימטי, על הגידול ההדרגתי של ממלכת דוד באמצעות חמישה שלבים, המסמנים פחות או יותר גם את סדר השתלשלות האירועים בזמן ובמרחב.

שלב א: מלכות דוד בחברון. כעמדת הזינוק של דוד במלאכת בניוי ממלכתו שימשה העיר חברון, שם הומלך בסיוע גדודו למלך על "בית יהודה", בלי ספק בהסכמת הפלשתים וכאיש חסותם. תקופה זו, שנמשכה שבע שנים וחצי, נוצלה באינטנסיביות מבחינה צבאית, כגון כיבוש ירושלים, ולפעילות דיפלומטית, כפי שניתן ללמוד דרך משל מנישואי דוד עם מעכה בת תלמי, מלך גשור, ממלכה זעירה זו בדרום הגולן, הפכה לבעלת ברית של דוד בגבם של שבטי ישראל הצפוניים מזה ובחזית הקידמית של ארצות ארם מזה. אם כי "בית יהודה" הכיל מרכיבים אתניים נוספים על שבט יהודה גופו היה צביונה של ממלכת דוד בשלב ראשון זה למעשה צביון של ממלכת שבטית.

שלב ב: הברית עם שבטי הצפון. האקט המדיני, בעל ההשלכות המפליגות ביותר, שנעשה בתקופת חברון היה ברית המלוכה שנכרתה בין דוד ושבטי ישראל הצפוניים, לאחר משא־ומתן ממושך ומייגע עם אבנר, מנהיגם של שבטים אלה, (שמ"ב ה, ג). לאופן סיפוח הצפון לבית דוד באמצעות ברית, היינו על ידי הסכם חווי, נודעת חשיבות יתירה להבנתן של נסיבות פילוג המלוכה המאוחדת כעבור שבעים שנים; שכן שבטי הצפון ראו את עצמם בני־חורין להציג תנאים מוקדמים לחידוש ברית המלוכה בימי רחבעם.

מאז מחקרו הבסיסי של א' אלט על התהוות הממלכה המאוחדת רגילים לראות באיחוד בין ישראל ויהודה אונייה פרסונלית (Personal union) תחת כתר דוד. אולם מונח זה שהשתרש במחקר מוטעה ביסודו של דבר. אם להיזקק לקטיגוריות מודרניות של צורות התאגדויות מדיניות או עדיף להגדיר את הקשר בין יהודה וישראל בימי דוד ושלמה כאוניה ריאלית (Rael union). מהי האבחנה המהותית בין שתי צורות איגוד הללו? בניגוד לאוניה הפרסונלית ה"איחוד הריאלי" איננו מקרי אלא פרי רצונן המשותף של שתי החטיבות המדיניות להתאחד. אם באוניה הפרסונלית קיימות שתי "אישויות משפטיות" נפרדות כלפי פנים ושתיים כלפי חוץ, הרי באוניה הריאלית קיימות "אישויות משפטיות" נפרדות אך ורק כלפי פנים ואילו כלפי חוץ קיים איחוד מלא כפי שהדבר בא למשל לכלל ביטוי בהקמת צבא אחיד או בניהול קשרי חוץ משותפים. ואמנם מצב עניינים זה הולם את המציאות בממלכה המאוחדת. בשלב זה הקיפה הממלכה את כלל שבטי ישראל, היינו מתכונתה היתה של ממלכה לאומית.

שלב ג: הכרעת הפלשתים. הפלשתים, שהיו לאחר תבוסת שאל אדוני ארץ ישראל המערבית הבלתי מעוררים, לא יכלו לחזות בשוויון נפש בהקמת הגוש המדיני של כלל שבטי ישראל שהפרה את מאזן הכוח ואיימה על מעמדם ההגימוני בארץ. לפיכך הוליכה הברית עם שבטי הצפון בהכרח להתנגשות צבאית עם הפלשתים, עובדה עליה הצביע במפורש ההיסטוריוגרף המקראי: "וישמעו פלשתים כי משחו אח דוד למלך על ישראל ויעלו כל פלשתים לבקש

את דוד" וגוי' (שמ"ב ה, יז). בשורה של קרבות הכריע דוד את צבאות הפלשתים, אם כי דומה שלא כבש את ארץ פלשת. ברם, לעצם שבירת כוחם של הפלשתים אחת ולתמיד נודעה משמעות מדינית ומשפטית מרחיקת לכת, עליה עמד אל-נכון א' אלט: הפלשתים ראו עצמם כיורשיו החוקיים של השלטון המצרי לשעבר בארץ כנען ומשנוצחו על ידי דוד עמדה ירושה זו לעבור לידי בני ישראל. למעשה היה דוד אנוס לממש את הבעלות על השטחים המאוכלסים כנענים, ובראש וראשונה הערים בעמק יזרעאל, בכוח הזרוע כפי שמוכיחות החפירות הארכיאולוגיות במקומות, כגון מגידו ובית שאן.

מצד אחר ניתן להשקיף במונחים של תורת המשפט הבינלאומי על ממלכת ישראל באותה שעה כעל "מדינה יורשת" (Successor state) של הפלשתים, ראייה הפותחת אפקים חדשים בהבנת הקשרים הבינלאומיים שטיפחו דוד ושלמה שהיו בעבר נחלת "המדינה המורישה" היינו, נחלת ערי פלשת. כך נטיב להבין את היחסים ה"מיוחדים" שנוצרו בין דוד ושלמה וממלכת צור שהיו בלי ספק המשך רצוף לקשרים ההדוקים שטופחו בין הפלשתים וחוף הפיניקי. הוא הדין לקשרי המסחר בין שלמה וארץ קיוה שנתבססו, ככל הנראה, על המגעים השוטפים הקודמים שהיו קיימים בין חוף אנטוליה וגויי הים ובכלל זה הפלשתים. יתר על כן, דומה, שבנוסף לגרודי השכירים של הפלשתים שהוכנסו לצבא דוד (הכרתי והפלתי והגודו הגתי) ירש מהם דוד, וביחוד בנו שלמה, את הזרוע הצבאית המכרעת של חילות הרכב (אולי לכך מכוונות המלים הסתומות בשמ"ב ח, א: "ויקח דוד את מתג האמה מיד פלשתים"); בשלב זה חרגה ממלכה ישראל מן המסגרת המצומצמת של ממלכת לאומית וכללה מיעוטים נכריים במספרים ניכרים מן האוכלוסיה הקדומה של הארץ, שאותה שיעבד שלמה למס עובד (מל"א ט, כ).

שלב ד: כיבוש ארצות הספר המזרחי. עם סילוק הסכנה מצד מערב בא תורן של המדינות בספר המזרחי והדרומי של ממלכת ישראל שהיו יריבותיה זה דורות רבים: ממלכות אדום, מואב ועמון. למערכות נגד ארצות אלה היו יעדים מדיניים וביחוד כלכליים מובהקים שלא נוכל כאן לעמוד עליהם, פרט להדגשת אָפְּסִים הנצלני שנועד להם.

סיפוח טריטוריאלי זה, הרחיב את גבולות ממלכת ישראל מעל ומעבר לממדים של חטיבה מדינית עצמאית כלשהי קודמת במרחב של ארץ ישראל. יתירה מזאת, הטריטוריה של דוד חרגה אף מתחום הפרובינציה המצרית של כנען באלף השני לפסה"ג, אשר בדרך כלל לא השתרעה בעבר הירדן המזרחי דרומה לקו הירמוק. באותה שעה היתה ממלכת ישראל בעלת מבנה מרכב ומגוון מאד, שהיה בחזקת מדינה רב-לאומית.

שלב ה: הכנעת ברית ממלכות ארם. אולם בכיבושים הנ"ל לא נעצר תהליך גידולה של ממלכת ישראל. עתה אנו מגיעים אל השלב האחרון והמכריע — המאבק הגורלי עם הארמים. בד בבד עם צמיחתה של ממלכת דוד, ואפשר מספר שנים קודם לכן, קם גוש מדיני מתחרה בסוריה בהנהגתו של הדרעזר, מלך ארם-צובה. ארם-צובה גופה שכנה באיזור מול לבנון וממזרח לו, אך בימי הדרעזר

הלכה ופרשה את שלטונה בהדרגתיות, ממש כדומה לישראל, על פני מרחבים גדולים. כדרום התפשטה, כנראה, עד תחומה של עמון; בצפון-מזרח הגיעה עד לנהר פרת והטילה את מרותה אף על שטחים שמעבר לנהר; במזרח גבלה בספר-המדבר הסורי, וכמעט התפשטה לעבר בקעת הלבנון. אכן ברומה לישראל, אף ממלכת הדרעור הפכה למעצמה.

ההתנגשות בין שני בעלי התאווה האימפריאליסטית, ישראל כדרום וארם בצפון, שבלעו את כל הטריטוריות שביניהם, היתה בלתי נמנעת. ממירת צבירת העוצמה שבידי שני היריבים, דוד והדרעור, ערב ההתמודדות ביניהם, יש להסיק כי הצד שעתיד לזכות במאבק יהפך מאליו להגיממן על אזור סוריה וארץ ישראל בכללו. נצחונו המשולש של דוד על הארמים העניק לו איפוא את השליטה על ממלכת הדרעור ככל היקפה. כללו של דבר: ההתרחבות הטריטוריאלית ללא-תקדים של ממלכת ישראל ל"מן הנהר (הפרת) ... ועד גבול מצרים" (מל"א, ה, א), מתפרשת לאור ההנחה שהממלכה נתבססה על אשיותיהם של מבנים מדיניים כוללים, שכבר היו קיימים קודם לכן. ושמפוח נצחונותיו של דוד על שליטיהם עברו לידיו כמלוא היקפם והסתעפויותיהם.

ד. הברית של שלמה עם מצרים

לא נוכל לדון כאן בהיבטים (אספקטים) נוספים של ממלכת דוד ושלמה. כגון השפעת האימפריה על בעיות החברה, או על חיי הרוח והתרבות החמרית של בני ישראל והמודרניזאציה המואצת שפקדה אותם. במקום זה נירדש לאפיוזורה אחת ויחידה מימי המלך שלמה, הבאה אף היא ללמד על עוצמת הממלכה וייחודה ועם זה יש בה מן האקטואליות כימים אלה. כוונתי למסופר במקרא על נישואי שלמה עם בת פרעה וקבלת העיר גזר בתור נדוניה, אירוע המעיד בלי ספק על כריתת ברית, דגם ראשון בהיסטוריה להסכם מדיני ביחסי ישראל ומצרים. כנרמז לעיל קצרה יד המקרא מהגיע למיצוי ההערכה הניאותה של צעד יוצא דופן זה. אמנם ספר מלכים מזכיר את בת פרעה הלוח ושנה, חמש פעמים בהקשרים בלתי תלויים זה בזה, עובדה המחוקת את המהימנות בדבר נישואי שלמה. אנסה להלן לעמוד באורח תמציתי, מתוך פרספקטיבה היסטורית, על מלוא המשמעות שיש לייחס למאורע זה, הצעה שבה דנתי בשעתו בהרחבה במחקר על מדיניות החוץ של דוד ושלמה.

קו דומיננטי במדיניות החוץ של שלמה היו נישואיו הדיפלומטיים הענפים, ששימשו כמכשיר מדיני רב תכליתי להידוק הקשרים הבין-מדינתיים והיו תחליף לאמצעים צבאיים. השימוש הסיטונאי במכשיר זה מעלה על דעתנו את הסיסמה הנודעת לגבי בית הכסבורג: "מלחמות ילחמו אחרים, את אוסטריה המאושרת התחתנו!" הנישואים הבין-לאומיים היו בימי קדם (ולא בהם בלבד) בין השאר כחוקת ראטיפיקאציה של אֶמְנָה, היינו הם באו לאֶשְׁרֵר הסכם מדיני שקדם להם, מעין חתימה סופית של ברית. בעוד ששאר מחותניו של שלמה נמנו עם מדינות מליגה ב', כגון מואב, עמון, אדום או ערי החוף הפיניקיות והממלכות הניאור-חיתיות — הנישואים עם בת פרעה, נערכו עם אחת המעצמות המסורתיות של

המזרח הקדמון. המידע המפתיע העומד כיום לרשותנו, ואשר בוודאי לא היה מוכר להיסטוריוגרף המקראי ומכל מקום היה מעל השגתו, הוא המעשה החרגי שבנישואים אלה, שנתרו בבחינת אוניקום לא רק בתולדות ישראל אלא אף בדברי ימיה של מצרים. ממקורות המזרח הקדמון מתברר עתה בעליל – החל במכתבים של ארכיון אל-עמארנה (המאה ה-14 לפסה"ג) ועד להרודוטוס – כי מעולם לא השיאו פרעוני מצרים את בנותיהם לשליטים נכריים משום שבמעשה זה כנראה ראו פחיתות למעמדה של מולדתם.

המסקנה שאין מנוס ממנה היא כי לנישואי שלמה עם בת פרעה נודעת חשיבות מדינית יחירה במינה שאין לעבור עליה על סדר היום (כנהוג בספרי ההיסטוריה). על המניעים שהוליכו לצעד בלתי רגיל זה מדלג, כאמור, המקרא ואף אין זכר כלשהו לאירוע במקורות המצריים. בפתרון החידה עלינו איפוא להשתעשע בהשערות בעלות סבירות היסטורית.

לעומת השושלת המצרית העשרים ואחת, הרפה וחלושה יחסית, שעדין שלטה בחצי הראשון של מלכות שלמה, ירש מלך ישראל מדוד אביו ממלכת אדירה, שכמוה לא קמה עד אז על הסף המזרחי של מצרים.

הנישואים עם בת פרעה חלו על פי הכרונולוגיה המקראית בשנים הראשונות של מלכות שלמה. מכאן שיש לתארך את מסע פרעה, חותנו של שלמה לעתיד לבוא (כנראה פרעה סיאמון) לעיר גזר, שקדם לנישואים, בסמוך לעלייתו של מלך ישראל לכס המלכות.

מסע פרעה לגזר, השוכנת בקצה הצפוני של אזור פלשת, יש לראות כנסיון מצרי להחזיר את השלטון על רצועת עזה ולחלק מן השפלה, שנשמט מידי מצרים כמאתיים שנה קודם לכן.

בשום פנים אין לאמץ את הרושם העולה מן הכתוב במלכים א' ט, ט"ז: "פרעה מלך מצרים עלה וילכד את גזר וישרפה באש ואת הכנעני היושב בעיר הרג ויתנה שילוחים לבתו אשת שלמה" – כאילו מלך מצרים ערך מסע צבאי מפרך וארוך-טווח אך ורק בכדי להגיש את עיר המבצר גזר לשלמה כמחזה של ידידות. צער מעין זה לא יצוייר מבחינה היסטורית ואיננו מקובל במסכת היחסים הבין-לאומית, בימי קדם.

כיבוש גזר, היושבת בדרך לירושלים, היווה איום ישיר על ממלכת ישראל ולא מן הנמנע, לדעתי, כי היער הסופי של פרעה לאחר כיבוש מבצר הגבולין היה בירת ישראל עצמה. כנראה נעשה נסיון מצרי מיד לאחר מות דוד לנצל את שעת-הכושר ולהכניע את ממלכת ישראל בכבודה ובעצמה ולהשיב את מרותה המסורתית של מצרים על ארץ כנען.

אולם דומה כי פרעה טעה בשיקוליו, כאשר נתקל ביריב חזק מאין כמוהו. שחלש באותה שעה ללא עוררין על החזית הצפונית והמזרחית של ממלכתו. בתנאים אלה אילץ בוודאי את הפולש המצרי לותר על כיסופי כיבושיו ומאמציו הצבאיים, ולהגיע להסדר של שלום עם ממלכת ישראל.

ככל הנראה כחלק מהסכם זה, שבו תפס שלמה את המעמד הבכיר, נאלץ פרעה לותר ויתורים טריטוריאליים לטובת ישראל ולמסור את העיר גזר

לשלמה במסווה של שילוחים לבתו. דומני כי יש לראות את מסירת גזר רק כאחת החוליות במסגרת רחבה יותר של העברת שטחים מפלשת לידי ישראל. הנחה זו מוליכה אותנו אל הנקודה האחרונה – ציון גבולותיה של ממלכת שלמה במקרא: "ושלמה היה מושל בכל הממלכות מן הנהר, ארץ פלשתים (שים לב כי היא נזכרה בנפרד כחטיבה מיוחדת!) ועד גבול מצרים... כי הוא רודה בכל עבר הנהר מתפסח ועד עזה" (מל"א ה. א'ד). כתוב זה משרטט את שיא התפשטותה של הממלכה המאוחדת, שהושג לא בימי דוד אלא בשנים הראשונות של יורשו כתוצאה מהישגיו המדיניים של שלמה עצמו. כך נוכל להעריך עתה את אישיותו של שלמה כאורח שונה מן התרמית הסטיריאופית של שליט סטאטי שניהל מדיניות חוץ דפנסיבית. בסיכום: ימי דוד ושלמה היו לא רק תופעה ייחודית בתולדות ישראל אלא יתרה מזו הם היו בחזקת שעה היסטורית יחידה במינה בתולדות עולם: היתה זו הפעם היחידה שארץ ישראל יכלה להתרומם בכוחות עצמה ולתפוס מעמד של בכורה במדיניות המזרח־תיכונית.

מאמר זה נתחבר בעקבות שתי הרצאות האחת בכנס החברה לחקירות ארץ ישראל ועתיקותיה לכבוד ל' שנים להקמת מדינת ישראל (סוכות תשל"ט) – והאחרת באוניברסיטת ניו־יורק (מרס 1979).

תְּחוּמֵי שִׁיר וְרֵאִיָּה

.א.

סֶפֶל הַקֶּפֶה הַשְּׁחוּר
 אֵינוֹ אוֹמֵר עֵנָן שְׁחוּר,
 עַל כֵּל פְּנִים אֵינוֹ מְחַיֵּב.
 אֶךְ אֲנִי מְנִיחַ שְׁאֵם־כֵּן
 אִזְּבֵן יַעֲקֹב סֶבֶל
 מֵאוֹתוֹ הַתְּקֵף שֶׁל עֵנָן,
 עֵינָיו בְּגִידָה בְּהֵא אַחַת.

.ב.

מְשׁוֹרְרִים שְׂרֵאֵי־תֵם לְקוֹיָה
 בְּאֵילוֹ בְּמוֹדֵעַ אוֹ לֹא
 בְּקִשׁוֹ לְהַפְרֵד מְאוֹרֵי־יוֹם.
 אוֹלֵי הַשִּׁירִים בְּכֵר הִגִּיעוּ לְגִבּוֹלָם
 וְאִינָה סְרוּב גְּדוֹל סָגַר עֲלֵיהֶם
 עוֹד בְּטָרָם.

תְּקֵלִיט

סְטִיבְנָס קוֹרָא שִׁיר
 עַל אֲמִינוּיּוֹת הַקִּיץ.
 הַחֲלוֹן מִיַּעַר, הַכּוֹס בְּיָדֵי
 מְרִבּוֹת תְּבַעֲרָה קְטָנָה
 עִם הַרְהוֹר הַחֲכָמָה הַסְּמוּיָה
 עִם יְפִים הַמוֹגָרֵר שֶׁל הַבְּרִים.
 קוֹל הַמְּשׁוֹרֵר עֲצָמוֹ נִשְׁמַע
 בְּנֵה שֶׁל סֶפֶן אֶפְלוּלִי
 מְרוֹחֵק מִכָּל צְבַע אֲמִין.

שירי שלום

א

מלאכי השלום לא ישמרונו בלילות
כי חדלנו להאמין במלאכים,
אך באור המלא אפשר לגלות
אותו חלום של כנפים עולות
מעל הרחובות הנרחים.

זה היה המטוס הגואלנו מכל רע
לו היינו מאמינים במטוסים,
היוצא לגיחת צלום ושמירה,
העושה שלום בגבולות המכורה
לו היינו מאמינים שכך עושים.

לו היינו מאמינים באותם חלומות
לא היה עוד צרף באמונה,
והיינו שולחים לבני אדם רק שלומות
ולעולם לא היינו חולמים על מות
בני אדם מיתה משנה.

ב

בגן החיות התנ"כי, ליד הכניסה, בקיר,
יש שבר ושלט מימי המלחמה בעיר,
שם נפל פגזו, נפלו הרבה, והפלו בעלי חיים.
עכשו ממול מסתובב גירף כחלום של בנאים.

אז היתה העיר מחלקת לשני מחנות אדם.
עכשו לגן החיות באים לראות באחודם
יהודים עם כובעי ענק, ערכים עם או בלי כפיה,
וסתם חוזים בחזיון שלום שבו תנ"ך חי מופיע.

כָּרַגַע מִתְנַשְׂאוֹת שְׁאֵגוֹת מֵתֵא הַטְּגָרִיסִים,
 וּבְחֹר יִשִּׁיבָה הַיּוֹשֵׁב שֵׁם מְגִלָּה זֹוג מִתְעַלְסִים.
 לְמַעַן הָאֵמֶת הַטְּגָרִיס אֵין לוֹ חֶלֶק בְּתַנְיָה,
 אֲבָל הוּא מוֹלִיד קוֹמְמִיּוֹת וּבְחֹר יִשִּׁיבָה נְאֻנָּח.

מֵצַד שְׁנֵי שֵׁל הַסוֹרְגִים רְצִים יִלְדֵי אֶסְלָם,
 לְהַסְתַּבֵּל בְּכָלוֹב קוֹפִים, לְהַתְפַּעֵל מִפְּעָלָם.
 לְמַעַן הָאֵמֶת לְמַסְלָמִים אֵין חֶלֶק בְּמַקְרָא,
 אֲבָל הֵם בּוֹהִים בְּרִגְשׁ אֶל קוֹף קוֹפֵץ עַל הַקּוֹרָה.

אִמָּא קוֹף חוֹבֶקֶת גּוֹר, אֲבָא שׁוֹבֵר אֲגוּז,
 וּלְמַעַן הָאֵמֶת, הַטֵּף הַיֵּכֶן הִיָּה לוֹיֵא נְגוּז
 פְּגוּ אַחֲרוֹן מִשְׁמֵי כְּתָבִי הַקֶּדֶשׁ הַמְּפִילִים
 כָּרַגַע תְּרַדְמָה שֵׁל תְּכַלֵּת עַל עַפְעַפֵי פִילִים?

ג

כָּל הַזְּמַן אֲנִי שׁוֹמֵעַ בְּשָׂדוֹת הַנְּרַחֲבִים
 שׁוֹמֵעַ שִׁירֵיהֶם שֵׁל הַיְהוּדִים שְׁנַעְלָמוּ
 שִׁירֵיהֶם אֲשֶׁר שְׁבָעִים לְשׁוֹן שֵׁל הַכְּחָשָׁה הַלְמוּ
 כָּל הַזְּמַן כְּמוֹ פְּרָחֵי הַכֶּר חוֹזְרִים וּמִתְהוּיִם
 בְּשָׂדוֹת הַנְּרַחֲבִים.

שִׁירֵיהֶם יֵצְאוּ לְאֵלָה שְׁדֵמוֹתָם לֹא תַעֲקֵר
 לְאֵלָה שְׁצִלְמָם עֶפֶר וְעֵלְבוֹנָם זִמְרָה
 עֵלְבוֹנָם שְׁבוֹן יִקִּיר לָהֶם בְּלִשׁוֹן בְּזָב נִקְרָא
 שִׁירֵיהֶם יֵצְאוּ קְרוּעֵי דְבָרִים כְּגוֹדוּלֵי הַפֶּקֶר
 שְׁדֵמוֹתָם לֹא תַעֲקֵר.

עֵלְבוֹנָם שְׁפָרוּשׁוּ אֶתָּה יְהוּד וַיִּיד וְגִיִּיר
 שְׁפָרוּשׁוּ הוּא הַתְּלָשׁוֹת כָּל זְמַן שְׁאֵין נְגוּן
 כָּל זְמַן שְׁנַרְמָסוּ הִיָּה לָהֶם מַעֲנָה הַגּוֹן
 עֵלְבוֹנָם שְׁלוֹמָם הִיָּה וּלְבוֹן יִקִּיר בְּשִׁיר הַגִּיד
 אֶתָּה יְהוּד וַיִּיד וְגִיִּיר.

כָּל זְמַן שְׁאֵנִי שׁוֹמֵעַ עוֹד יִשׁוּבוּ עַד אֶחָד
 שׁוֹמֵעַ בְּשָׂדוֹת פְּתוּחִים שְׁבָעִים שְׁלוֹמוֹת קוֹלָם
 בְּשָׂדוֹת שְׁהַעוֹמֵד בָּהֶם רוֹאֶה עַד קְצוֹת עוֹלָם
 כָּל זְמַן שְׁאֵנִי עוֹמֵד כְּמוֹ חִלּוּם שְׁלֹא נִכְחַד
 עוֹד יִשׁוּבוּ עַד אֶחָד.

שלום בשדרות הנשיא
 הוא דגל מצרים בלב ירושלים
 שלום בשדרות הנשיא
 הוא נשיאת כוסיחנו לחיים
 בבוא איש הדין והדת
 בבוא הנשיא סאדאת.

הצדק הופיע בסוף
 כמו שהשמש שוקעת באפק
 הצדק הופיע בסוף
 וחדש חלומנו של צדק ויפי
 בבוא איש מכה וצרי
 בבוא השליט המצרי.

כי בא אל פרעה, כתוב
 כאלו עלינו נכתב עור מקדם
 כי בא אל פרעה, כתוב
 ואלו הפעם הואיל הוא לרדת
 לשלח במספר
 אותנו אל לב המדבר.

רבי יהודה הלוי היה לו שלום בלב
 והוא שכתב על עמנו היהודים הם לב העולם
 ישראל שכתב על עמנו היהודים הם לב העולם
 ישראל באמות בלב והוא רב בריאות מכלם
 נאום הרב והמשורר— גם רב חללים, ואולם
 עם שלום בלב
 אהיה שלו
 ושבנו בנים לגבולם.

רבי יהודה הלוי היה לו חלום בלב
 ונמשך חלומו ציונה בעודו בכבל ערב
 שם נהיה נביאים, אמר, וכל יונק יהיה רב
 אם רק יצא מן הפרא ואל גבול האדם יקרב

עם שלום בלב
 יהיה שלו
 וחישי ישתלב
 בקריה למלך רב.

רבי יהודה הלוי היה לו חלום בלב
 נכספה נפשו לירושלים את עפרה לחוגן
 כמעט שכח את בית התפלה ודרכו בים בוגן
 ואף כי רחוק מכל קרוב חלומו בו התרוגן
 עם שלום בלב
 פי היה שלו
 וכבר נשתלב
 ואין להעלב
 רק לשאל: ציון, הלא תשאלי?

ו

כשתבוא שבת שלום ואנחנו יושבים
 מדי שבת סביב לשלחן הנרות,
 ספרי פרשה לעינינו, ואנחנו חושבים
 אברהם ויצחק ויעקב, הדרכים, הבארות—

ומשה ואהרן ומרים במדבר עם העם,
 קהל אדני שקבל חק תמיד: אנכי,
 והפרשה הנגמרת בקבר נעלם
 בעודנו חיים ברנה כאן בגן תנ"כי—

כשתבוא שבת שלום ועודנו חיים
 במקום שאפשר לשיר: שבת שלום ומברך,
 נקרא על ימים שעברו, על ימים הבאים,
 ונשכב לחלם עד שיום מעשנו יזרח.

היום השביעי

כורש הרצל גורדון

לגילוי של פרופיסור קלאוד שייפר את הלוחות האוגריתיים חשיבות מוסיפה והולכת ועוד צפונים להם עתידות לא ישוערו. רושםם והשפעתם יצאו לכמה תחומים ובעיקר רב ערכם לחקר התנ"ך. הרבה מעבודת המחקר דורשת עיון מפורט וחיבור קצר זה הוא עדות לכך. הפעם ניזקק לפרט אחד שמפיץ אור חדש על ענין לא פחות ולא יותר מאשר סיפור־הבריאה הראשון בספר בראשית.

חישוב זמן ביחידות של שבעה ימים ידוע היה במזרח הקרוב הרבה זמן לפני הופעתם של העברים על במת ההיסטוריה. אוגרית מספקת משלים, במספר רב, א־כִי לא מן הקדומים ביותר. המסע של כרת לאדום נגמר באורח עלילתי ביום השביעי (אוגרית, כרת 114-119; 218-222). האלים עונים לתפילת דניאל ביום השביעי (2 אקהת:1:16). השלבת המופלאה של כרת וחסיס מסיימת את פעולתה ומסתלקת ביום השביעי (VI:51:24-32). גמר הבריאה ביום השביעי תואם את המסורת העתיקה שנטבעה בספרות המזרח הקדומה, ובתוכה האוגריתית.

הסימון הפשוטני של ימי השבוע בסיפור מפליא ביותר. בשיטה המסורתית של כינויי שמות שהשתלשלה מתרבות אלילית מסויימת, אפשר היה לשער שהימים יקראו בשמות אליליים, מזלות, או כוכבים וכדומה תארים מהעולם האלילי. השמות האלה נספגו בלשונות הרווחות בעולם לצבא השמים: השמש (באנגלית: „סונדי“); הירח (באנגלית: „מונדי“); מאדים (בצרפתית: מארדי); כוכב (Mercury; בצרפתית: מרקרדי); צדק (Jupiter או Jove; בצרפתית: Jeudi); נוגה (וינוס; בצרפתית, Vendredi) ושבחאי (סאטורן; באנגלית: „סאטורדי“) – כלומר, השמש והכוכבים והמחזור הקדום של חמשת „כוכבי־הלכת“. העברים עשו מאמצים מיוחדים כדי להימנע ממתן כינויים מיתולוגיים לשמות ימי השבוע: יום ראשון, שני, שלישי וכו'. אין מן הצורך להרחיב את הדיבור על שמות הימים מיום שני עד יום שישי המסומנים לפי המיספור הסידורי המקובל. אולם כדאי להעיר שהיום הראשון בשבוע אינו מסומן לפי מיספור זה, אלא יום אחד. מכיוון שאחד הוא שם אלוהי², מתקבל על הדעת שהיום הראשון נקרא על שם האל הגדול, שהיה הראשון בפנתיאון הקדום והוא לבדו נותר כאל יחיד באמונת הייחוד ההיסטוריות. דעה זו מתאשרת על־ידי הלוחות הפולחניים מאוגרית, כשיום אלף מסומן ים אחדי¹ (ולא פרע ים, יום ראשון).⁴

1. והוא רצוף כאפוס הבכיל של גלגמש, C.H. Gordon. *Common Background of Greek and Hebrew Civilizations*, New York: W.W. Norton, 1965, pp. 63, 79, 82; ראה כמובן pp. 88, 137, 145; J.M. Sasson, "A Genealogical Convention in Biblical Chronography," *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft* 90, 1978, pp. 171-185

המאמר דן על מעלתו של המספר שבעה ומוכיר חיבורים קדומים חשובים על הנושא מאת מ.ד. קאסוטו ו.ב.ג. יקובס.

2. ראה C.H. Gordon, "His Name is 'One'," *Journal of Near Eastern Studies* 29, 1970, pp. 198-199.

3. ראה, UT Supplement 1967, p. 550, Note on UT 19.126

4. אוגרית 19.2113, ל„למפרע“ התלמחית הוראה דומה ל„פרע“ האוגרית.

אשר לענייננו חשובה העובדה שבסיפור הבריאה אין היום האחרון בשבוע נקרא (יום) השבת (כבעשרת הדיברות), כִּי־אם יום השביעי. הטכסט העברי (בראשית, ב': בִּג) משחמש בפועל הגזור משם שבת. אך נמנע מלהשתמש בו, בשם, לסימון היום הקדוש. מכיוון שהוראה משותפת לשבת ושבתאי, שהוא שם הכיכב עד היום.⁵ סיפור הבריאה דוחה בכוונה את השם המיתולוגי ומשתמש במקומו בשם התמים יום השביעי (בראשית ב: בִּג), יתכן שטעם השינוי בשם יראה כקלוש ביותר, אולם הסיפור דוחה שני שמות שכיחים שיש בהם משום ריוח אלילות. לפי הכתוב, אלהים לא ברא את השמש ואת הירח (שהיו אלהי עובדי אלילים עם סדרי פולחן קבועים), כִּי־אם את המאורות הגדולים: „את המאור הגדול לממשלת היום ואת המאור הקטן לממשלת הלילה“ (בראשית א. טז). איש לא היה מאשים את המחבר שאינו מכיר במלים שמש וירח. כפי שכבר גילה דוד ניימן ממכללת בוסטון, הבליע המחבר בכוונה את הרמזים המיתולוגיים כדי להימנע מלייחס את מעשה הבריאה של השמש והירח האליליים לאלהים. מה שאני מציא הוא, שהמחבר נמנע בכוונה להזכיר את שבתאי. באמת, זאת היא ההשמטה הקיצונית ביותר משלוש ההשמטות, כי היהודים היו מבוכן ידוע „עם שבתאי“.⁶ טקישוס (היסטוריות 2:5), מביא מסורת שמשלבת נישול קדם־היסטורי של היהודים עם הדחתו של שבתאי על־ידי צדק (יופיטר), ברמזו שכשסבל שבתאי אסון, נפגע גם עמו הנבחר.⁷ השבת, „יום שבתאי“, היא יסוד מרכזי ביהדות והדיברה הרביעית מצווה על שמירת יום השבת, „יום שבתאי“, כיום־המנוחה הקדוש (שמות כ, יא: דברים ה, יב־טו). אמנם סיפור הבריאה מעלה את יום השביעי לשיא המקודש של ששת ימי הבריאה. כשהוא לעצמו, מטרח סיפור־הבריאה הראשון הוא לא האדם, כִּי־אם יום השביעי המקודש, ולכן, במובן ידוע, השבת לא נוצרה בשביל האדם, אלא שכל הבריאה (כולל האדם) הוא מעין פרוודור לשבת.

פולחן צבא השמיים נשאר בעייה בחברה העברית. באוגרית האלילית אפשר היה לעבד האלה השימשית שפש⁸ והאל הירחי ירית,⁹ כאלילים שווים במעלה בפנתיאון. בישראל היה מצב העניינים שונה. הנביאים חזרו והזהירו נגד פולחן צבאות השמים. אף־על־פי־כן הלכה ורווחה דת עבודת־כוכבים. מלך כמנשה, שהלך בחוקות הגויים מסביב, גילה סכלנות, ויתירה מזו – עודד פולחנים של צבאות השמים.⁹ אולם מלכים „שעשו הישר בעיני ה'“, כמו יאשיהו, הכריתו אותם.¹⁰ כל עוד היו מלכים עבריים, יכלו להשליט את התורות והאזהרות התמורות של הנביאים, אולם כשבני ישראל אבדו את חירוחם, לא היתה סמכות יעילה לפעול נגד הגורמים הרנוחיים, האליליים. אין זה מקרה שכל־כך הרבה מבתי הכנסת בתקופה היוונית־הרומית והביזנטית קבעו ציורי פסיפס של „גלגל המזלות“ על ריצפתם.¹¹ איצטגינות היתה תמיד חלק

5. עיין בלקסיקון של העברית המאוחרת, כגון ערוך השלם, וינה, מנורה 1926, כרך ח', עמ' 24 ב'. מראה־מקום ספרותי חמצא בכתר מלכות לשלמה בן־גבירול. שבתאי קבוע שם כראוי בגלגל השביעי.

6. יש משהו מקביל לשבת־שבתאי במסורת הרומאית. „התגיגה הגרולה של סאטורן, הסארטונאלי ... נמשכה שבעה ימים ... עבדה ומסחר נשבתו; לעבדים ניתנה חופשה זמנית ...“ (אנציקלופדיה בריטאניקה, הוצאה ט"ו, 1978, כרך VIII, עמ' 916). ארך־הזמן של שבעת ימים, השבתה מעבודה הממונה שניתנה לעבדים יש בהם משום הקבלה מובהקת לשבת והשבת במקרא.

7. אוגרית 19.2468 ה"פ (במקום ה"ס) יוחר להשוואה עם השם של האל הוכוכבי באבלא (2500 לפני הספירה): ספישה.

8. אוגרית 19.1151.

9. מלכים ב', כ"א:ה; דבה"י ב', ל"ג:ה.

10. מלכים ב', כ"ג.

11. דוגמה טובה לגלגלי המזלות הרבים בבתי כנסת ארצישראלים מהתקופה הביזנטית, ראה מאמרו של נ.אביגד, „בית אלפא“ באנציקלופדיה של חפירות ארכיאולוגיות בארץ הקודש (באנגלית).

בלתי־נפרד של הדת הרווחת, וכשלא היו נביאים ומלכים לדכאה, שיגשגה (ככשפים ואמונות־מסתורין אחרות).¹²

מבחינה תיאולוגית הבעייה היתה רצינית. מכיוון שה' יצר את צבאות השמים, אפשר לראות בהאדרתם קילוס תמים של כח הבורא ומעשי ידיו. אולם כשמייחסים להם כח אלילי, הערצתם פירושה עבודת אלילים. הבעייה נידונה במסכת עבודה זרה (גד, ב):

שאלו את הזקנים ברומי, אם אין רצונו בעבודה כוכבים למה אינו מבטלה?
אמרו להן: אילו לדבר שאין צורך לעולם בו היו עובדין הרי הוא מבטלה, הרי הן עובדין לחמה וללבנה ולכוכבים ולמזלות – יאבד העולם מפני השוטים? אלא עולם כמנהגו נוהג ושוטים שקלקלו עתידין ליתן את הדין.

עובדה היא, ששתי מגמות מנוגדות שולטות ביהדות: א. האחת הניחה מקום לאיצטגנינות ב. השנייה, החמורה יותר, דחתה. הגישה השנייה סוכמה במימרה: „אין מול לישראל“, שפירושה, שבעוד שוככים משפיעים על גורל עמים אחרים. אין להם שליטה על ישראל.¹³

גל היה יותר לפשוט את השמש, הירח, מאדים, כוכב, צדק ונוגה מיסודותיהם המיתולוגיים מאשר את שבתאי. סיפור הבריאה אינו מקפיד על עבודת כחות פחותים במעלה במורח התכונ. תהום (בראשית א, ב) והתנינים לא היו מוקדים של פולחנים מירביים. יש למנות את לילה ביניהם, כי בעוד שליל (אוגרית 19.1397) נמצא בפנתיאון האוגריתי, לא שימש אובייקט של פולחן בעל־ערך. אולם השמש והירח היו אלילים נכבדים במיתולוגיה ובפולחן והמחבר נמנע מלהזכיר את שמם כדי שלא לתת תוקף לערכם. על הכה דרוש היה עז־הכרעה מיוחד להשמיט את השם שבת, כי הרי שבתאי הוא כוכב־המול של ישראל.¹⁴

ירושלים, החברה לעתיקות ישראל ודפוס מסדה, 1975, כרך א, עמ' 187-190, כולל טבלה כצבעים. מאמרו של ד. באראג על בתי־הכנסת בעין־גור, שם כרך ב' (1975), עמ' 178-180, שים לב שסימני המזלות על טבלת הציור עם הכתובת (מול עמ' 449) נקראים בשם, אך אינם מצוירים (כדי לפייס את המרדוקים והמחמירים?)

12. הספרות הרבנית והברית החדשה גודשה מקרים של מעשי כשפים.

13. השאלה נשאלה אם הכוכבים משפיעים על גורל ישראל. יש מן החכמים שענו בחיוב ויש שענו בשלילה. „רבי חנינא אומר: מול מחכים מול מעשיר ויש מול לישראל (ו.א.) איצטגנינות משפיעה על גורל ישראל. (אבל) רבי יוחנן אמר אין מול לישראל“ (שבת, קנן, א).

14. הקפדה זו בהשמטת השם שבת־שבתאי מסיפור הבריאה מעלה על הדעת את מקומו של משה רבינו במסורת ישראל. דמותו של משה בחורה היא כל כך רוממה עד שהיה צורך לנקוט באמצעים כדי למנוע שפולחן משה ייעשה לעיקר היהדות. לפיכך, נעלם מקום קבורתו של משה כדי שלא יתנו לו כבוד אלהים (דברים לד, ו). חפצי הפולחן שלו נהרסו כשהיה צורך בכך (מלכים ב', ד) כדי לשים קץ להערצתם. כשניתן מהלכים לספר כמו „עלית משה“ לא הכניסוהו חכמינו בתוך ספרי הקודש ונמנה בין הספרים האסורים. היהדות עשתה מעשה כדי שלא ינהגו פולחן למולה המיוחד, או לאדון גביאיה.

תינוק בלי ראש (סיפור)

רחל איתן

זו היתה, כמובן, שבייתה לא חוקית. המלחים שבתו ועמם קציניהם. בתחילה רבצו הספינות בנמלים רחוקים והעלו ירוקת. ליד כרתים הטילו ימאי אניית-נוסעים את כלי האוכל של מחלקה א' אל קרקעית הים. לא נהירה היתה לה מטרת השבייתה — החלפת מזרנים או חיזוק התרנים — יישוב זוטות לא תאם את קוצר רוחה. העיקר היא התנועה, נמהרת, עוד בטרם שבים המוני העם מעמל יומם אל תחת השעון במוגרבי לרגלי הקונטיננטל האסקפיסטי של פריד אסטיר וגיינג'ר רוג'רס וכרוזים בתיקה. מישהו כבר חיטמן לתוך הרמקול שבראש המדרגות חד-שתיים-שלוש בעגת-גחל למורת חיפזון באיוזה מחנה עקורים באירופה שיש ללמוד לסבלה. שוטרים במדי-מנדט קמוטים פיהקו אל תוך אגרופיהם בשולי הכיכר. ב„מגדלור“ שממול עמד תור להצגה יומית של „זויה קוסמודימיאנסקיה“ שראתה סשה תריסר פעמים מאז ילדותה.

זויה קוסמודימיאנסקיה החלה מחלקת כרוזיה להמוני העם, כרוזים בנוסח מחתרות, כזה שהיה על כל קיר ועל כל גדר ונקרא בתחנות-שידור בינות לצפצופי-הפרעה, כל שורה בסוג אותיות אחר, כהות אחרת.

אתם — שכיוונתם את צי הספינות העברי כלילות ההעפלה האפלים —

אתם — הנחשונים שזינקו אל הים הסוער, כנשאם את עמם עלי-שכם —

אתם — שמתוך שורותיכם יצאו גרודי הפורצים ביבשה וההורסים אל צי

האויב —

אתם — קצינים ומלחים פשוטים, מניחי היסוד לצי-ישראל ונושאי דגלו על

פני ימים —

אתם — המוקעים היום כ„ספסרי שוק שחור“ כ„סוכני הקומינפורם“

כ„חמומי-מוח“ וכ„פורקי עול מרות“ — אנו, חבריכם ביבשה הקשורים בכם בקשרי המאבק והמלחמה, מסרבים להאמין לעלילות אלה. יודעים אנו כי לוחמים אתם על זכותו הראשונית של כל ימאי בעולם, כי לוחמים אתם על נציגות נבחרת וחוקית, נגד משטר של „כל אנשי המלך“ הפושה, לאסוננו, בארץ זו, נגד מנויים מטעם של „אנשי שלומנו“ — אנו קוראים לכם — **התחזקו במלחמתכם!**

במדרכה שממול שיני פלדה נחשפו אל הכרוז:

— „א שיינע מויד, יותר טוב הולך בחור בסינימה, בית-קפה. טנגו נוקטורנו.“ הוא החווה בידו על אסטיר ורוג'רס בבגדי הצללויד כאילו הוא עצמו, עכשו, כפי שהינו, כמכנסי האקורדיאון המזוהמים, הקשורים בחבל על מתניו, מקבל מרטיני כפול ליד בריכה כחולה מיד עבר כושי מצהיל שיניים, מנפנף בידו אל מעבר לגדר הירוקה אל שכנו המחדיר כדורים לחורים באדמה, כאילו אין מק-קארתי ואין מיקי ספיליין ואין C.I.O. ואין וואל-סטרטי ואין בסיסים צבאיים.

בני-אנוש חתלתולים עוורים שיש לדחוף ראשיהם לצלחת החלב. שוב כאים סחף חדש, סרי הכרה מעמדית, תרי טובות הנאה ועירות ויש להתחיל הכל מבראשית בלי עלבונות.

„זה למענך, חבר, העתיד שלך, עתידך.“

„תתידך, תתידך! יבואו רוסן און וועט דיר הענגן על חשמל-עמוד. שם! אור“

גרוע נדלק בעיניו, כאילו הוא עצמו מתנדב לתליינות.

„היום זה פוטיומקין שלנו, חבר, פוטיומקין“.
 „שישרף פוטיומקין. אני סיביר, קטורגה אני. שישרפו כל הבולשביקן.“
 תנועותיו היו מלאות עכשיו רשרוש כסף, ולוטה זרה. — „שווארצע
 געשעפטן, הא?“ — קראה בהשראה — „קונטרבנדה!“
 מכנסי האקורדיאון היו מלאי תקתוק דוקסות מוברחים. הם פושים בכל
 מקום, ליד הרואר באלנבי, בבתי הקפה המסריחים של ליליינבלום. הם רודפים
 אחרינו. מכנים אותם שרידי העבר אבל הם חונדרים לתוך ההווה, לתוך העתיד.
 הוא צחק בשיני הפלדה: — „אתה בצדק. אתה בצדק. קונטרבנדה,
 שווארצע געשעפטן.“

הוא עיין רגע בכרוז בלא להבין מלה ואחר, בתנועה מגונה, הוליכו לאחרי
 מכנסי האקורדיאון, אחר זרקו לצד הכביש שמי־שופכין זרמו בו. אסור לחייך
 אליו בבזז עליון. הכל צריך לחנך מחדש, לטעת מחשבה מדעית, מבוססת.
 עכשו סובבה בכיכר. מחלקת כרוזים מן התיק לקהל הקטן, לעקרות בית
 השבות בסלי רשת מן השווקים. שוב בדיק הגחלייץ הפונקציונר את הרמקולים.
 קולו המוחץ ומרפא של פול רובסון הציף את הכיכר. במכאובות וייסורים
 ביידיש, טיפת דמנו שם ניגדה. פרטיזנים יהודים. מיר זיינען דא, ער שדמעות
 עמדו בעיניה.

* * *

פתע־פתאום נתקפה חדרוה — הכיכר הלכה ונתמלאה אנשים נכונים
 כלכבה, קמטים נפשנים, פנים מצעירות, הלשון מצטחחת. מפקדי־הגנה לשעבר,
 משורר פועלי בעל רעמה, אנשי פלמ"ח וקיבוצים ותנועות נוער חלוציות. על
 המדרגות נערכה כבר מקהלת הפועלים בניצוחו של קונראד מאן, שעוד מעט
 יראה לכם איך מקהלת פועלים צריכה לשיר. עוד מעט יפצחו קולות בולגריים,
 שהביאו עמם מאיזה מקור עלום, חדש, עצמת־חיים עם יפעת הרמוניות, להט
 מעיר אימה שיש לסלקה עם שמחת כוונה ורביקות: די־מי־רובו! די־מי־רובו!
 וכל שנחוץ לעומדים מחוץ למעגל, לקונים נעלים, לעומדים בתור לגיינגר
 רוג'רס הוא רק לקרוא כרוז זה שהיא מחלקת מתיקה, הפשוט, המורפס על נייר־
 עתון זול, לפרוץ מוחות העטופים פרוות קטנות, עמומות צבע. אבל שוב היה
 הכל אטי מדי, רדום, אדיש, על אף רעמת המשורר. אנא־אנא בואו המוני העם
 הנענה, כל אנשי מצוק, יתנוסס־נא מעל לראשינו דגל אדום ועליו באותיות־לובן
 „הלאה שלטון העריצות“ ושירת הווארשביאנקה תעלה־נא מן הכיכר ואל
 הרחובות ואל אפילת הסימטאות, אל כל בני זרע־קין. שתהייה המשטרה הקרה,
 הזרה, מחומשת היטב ברובים משומנים, באקדחים ובכירונים ותתחיל לצעוד
 חזית אחת בלתי־צודקת מול המפגינים החפים מפשע, הבלחי מזויינים.

שני קצינים חדשים, נובור־פטריוצים, אולי, עמדו עתה תחת השעון המת,
 פניהם אל המקהלה הסוגרת שורות שחור־לבן שחור־לבן, חוזים בשעמום
 במולג שקונרד מעלה אל אזנו „לה!“ הסופרניות והטינוורים, „לה!“ האלט
 והבאסים ופרישת ידיים.

תוך השראה קרבה אל הקצינים ונתנה בידיהם כרוז לנפש כרוז לנפש בחיך
 רך, ענוג כמעט. הם יודעי קרוא והסטוריה. ומיד חלה התנועה לה ייחלה.
 הקצין הראשון הפיק אותה תדהמת־שאת לה ציפתה ומיד ביקש לחטוף
 מידה צרור כרוזיה. סוככת עליהם בגופה החל השני מעקם זרועה במפתח שוודי
 (למה שוודי?) אך התנועה אטית היתה, הכל אטום היה עדיין. היא נשכה את
 הראשון ושניהם החלו גוררים אותה בשערה וברגליה מן הכיכר לעבר קפה
 „פינתי“. הקרום נבקע סוף־סוף. — „חברים!“ צווחה בקול מרגיז לא־לה, קולן
 של „אישה ואים“ — „אל תתנו להם לענות אותנו! יחי מרד הימאים!“ אהבה

עזה הציפה את לבה להמוני עס־עבריים. היא בעטה שוב באחד הקצינים. מישהו גיחך בסמוך לה, בעבריה נישאת לידו מנפנת רגליה וכוועטת, ברוע, בשמחה לאידי. איש לא נחלץ לחלצה ויש להתעלם מכך. כשנשכה שוב הוטח ראשה במשהו ואז ראתה סוף־סוף ניצוצות של נחשתיים. המקלה, אכן, פצחה ב־אינטרנציונאלי.

משהו מהלך על ראשה, משהו מטייל על פניה באפלולית. האם היתה כבר ההוצאה להורג? האם החמיצה? האם נותרה בחיים? רם ניגר מעיניה והיא בולעת אותו. אורות מתרחקים ובורחים. היא במרכבה או ברכבת משורינת. צל צריחי המבצר. היא פוסעת בשלג, בלילה, כדרכה האחרונה. תחילה נראות רגליה הרקות המבוססות בשלג ואחר דמותה כולה, עמומה בשלג המחערבל ולבסוף פניה הקורנות השראה. מוארות שלהבת של מחשבות ורגש ראשונים ואחרונים. ואחר ריח של ים, יריעות המרכבה טופחות ומפיקות ריח של מלחמות, של טרמפים לירושלים. אור עמום מגיה מתא הרכב. היום פח. היה לה קר.

„אל תבכי, ילדה“ אמר לה קול בסמוך.
 „כבר קמה לתחייה?“ אמר קול שני, „רק שלא עשית לצפלוּג זעזוע־מוח.“
 „בת כמה את ילדה? באמת לא התכוונתי שיהיה כל־כך חזק.“
 הקצין השעין ראשה אל בטל־דרס מחוספס וקינח את לחייה בממחטה.
 „קטינה, קטינה“, אמרתי לך. אמר השני. באי־סבלנות, אותו ששובב זרועה, „ראית כוכבים, מה?“
 לא תמסור להם מאומה, עריצים.
 לאן הם לוקחים אותה?
 קודם־כל למשטרת הצפון ואחר־כך לבית המעצר באבו־כביר. יש סדר.
 ויותר־טוב שלא תפטט, ילדה־לה, על המכה הקטנה בראש, ששוב מתנצלים עליה.

במשטרת הצפון, תחת נורות חשופות, נשאו ראשיהם רגע אורחים מהוהים, ראוגים ועצירים המחכים לתורם. איוו מנוחה קפצה עליה. השוטרים סיפרו בדיחות גסות ביידיש והיתה גם הקהות בקרקפת.
 הקצין התורן שאל שאלות מעברו השני של הרוכן. היא עמרה על קצות אצבעותיה להציץ בשאלון. נפתח לה תיק. שם אבא ושם אמא.
 „אבי הוא הרחוב, אמי היא המהפכה.“
 הקצין התורן עיצם עיניו מעבר לרוכן ושימט ראשו לכתפו, כמבקש לישון. אחר ננער, הטיח אגרוף ברוכן וצווח:
 „את חושבת שיש לנו כאן זמן לבזבז בסלון־קומוניזם? את לא רואה כמה פושעים מחכים?“
 „קטינה“ אמר הפותח השוורי.

הם מבקשים לחמוס ממנה משהו חשוב. אני לא קטינה, אני אחראית לכל מעשיו די, די, מהר בלי התחכמויות! שם האב שם האם, אם לא־מייד יפעילו את החוק.

ועוד מעט תגיע ההפגנה לבית המעצר באבו־כביר. אחד האסירים הפוליטיים ישרב ראשו מבעד לאשנב ויקרא: „תחי המהפכה!“ המפגינים שכחוץ יריעו ומעבר לחומת המבצר יענו להם האסירים.
 הפותח השוודי הובילה לטנדר שחיכה בחצר אספלט ריקה.
 „לאן לוקחים אותי?“

„אמרו לך: לבית המעצר בִּפּו. תפשו עוד כמה „נומרים“ שלכם. חושבים שאתם איריאליסטים? מנצלים אתכם!“
 „מי?“

היא נגעה בראשה בקצות אצבעותיה. מחצית ראשה הימנית היתה קה ועור קרקפתה נוקשה.

בבית המעצר הישן באבר-כביר, מימי התורכים אולי. שוב לפני דוכן רעוע, מאובק. רושמים דו"ח חדש, דומה. א שיינע צאצקע. ההורים שלך יותר טוב שיחתנו אותך מה שיותר מהר. אך היא מכירה בעצמת הרגע, בהשלכתו לעמקי העתיד. בעוד שנים ושנים יונצח רגע זה. סשה לפידות, אלכסנדרה. בת שש-עשרה. נוקשת קרקפת.

שוטר הכניסה לאולם קטן, מאובק:

„תנוחו, תנוחו, שרמוטות, מספיק להודיין, תנו מנוחה לקוס המסכן“.

כמה קולות נענו מייד בערבוביה קובלת, צוהלת. על ספסלי עץ ישבו כמה

צעירות וזקנות.

„איפה הרימו אותך“ אמרה אחת בשמלה סגולה דהוייה ותיקנה, אנב,

כתפיית חזייתה.

„בטח בירקון. זאת לא מהכביש“.

היתה שם רק אחת בשמלת-ניצוצות ובצבעי המקצוע, אבל היא ישיבה בפניה ומרטה גבות מול ראי קטן. האחרות ללא חזרו משום סטורגליה. הן היו חסרות צבע כעקרות הבית שבאו לכיכר. כמה מהן קמו אליה להביט בה מקרוב. הן לא הכירו אותה והדבר הטרידן. חלקן ריברו ערבית. היא גנבה או מה? בטח ברחה הזנונה מהמוסד. היא חשה כי ראו בה מרגלת. מישהי נגעה בה בחשד, כבוחנת עצמתה. גם בעלת שמלת הניצוצות הרימה מרחוק את עיניה מן המראה, הפינצטח תלוייה באוויר.

„אני אסירה פוליטית“.

עתה פרצו השנאה והפחד!

„מה אומרת, מה אומרת? עובדת צוציאלית?“

היא ראתה את הצלקות הארוכות שעל לחיי הדוברת, גופה הדיף ריח קלוש של מרק ירקות. שום זירמת-סוסים.

היא רחפה אותה קלות כבסיס צווארה, בקצות האצבעות, כמעט ללא התגרות וכבר אחרת תפשה ברצועת תיקה, למשכו מעל כתיפה וכבר מישהי שמה לה רגל ומן הריצפה המזוהמת, רפודת הגפרורים וכדלי הסיגריות ראתה את העיניים הרכות, הרומעות, כמעט, שהביטו בעיניה כחוששות לאכדן. אשה זו היא שגרשה אותן מעליה כזבובים תוך שהן נסות לצרדים כילדות, בצחוקי מורא ושעשועים.

האשה, שכתפיה רבועות וגדולות ככתפי שחיינית הרימה את סשה מן הריצפה, ניקתה בכף ידה את חצאית התנועה הכחולה והושיבה אותה לידה על הספסל. עיניה הביטו בה בכיסופים עזים וידה חיבקה את צווארה. מגע זרועה היה לח וקר ומחניק.

„אל תביטי על אלה, גחבה של פחיאשפה זותי“, החוותה בראשה על שרחפה ראשונה. „תביטי רק עלי“.

האחרות החלו מגחכות.

„את לא עוברת סוציאלית, אני רואה בעיניים שלך. אני אוהבת אותך מכל הלב כבר עשרים שנה ואני אראה לך עכשיו את התינוק שלי. את רוצה לראות את התינוק שלי? בן פורת יוסף“.

האחרות התקרבו שוב וגיחכו שוב כאשר ביקשה סשה להסיר זרועה מצווארה. האשה הדקה אחיותה.

„תגירי למחלואה כן את רוצה מה איכפת לך?“ אמרו קולות בתחנונים, או כמין שמחה לאיד, בצפייה, בשיני זהב פה ושם, ובשמלות צרות וסנדלים יבשים. היא הנהנה והיד הכבדה ירדה מעל צווארה.

מתוך סל של קש, מבין סמרטוטים אפורים, הוציאה האשה הצעירה,

המעובה, בקבוק — גומי של מים — חמים לבוש בגדי תינוק תכולים בעיטורי מלמלה.

„את רואה? זה התינוק שלהו בן־פורת יוסף.“ אמרו הקולות.

האשה הביטה בסשה באותה התמכרות:

„עכשיו הוא יעשה פיפי. את תראי.“

האשה מששה בתוך מכנסי הסאטין הכחולים ושלפה את המגופה. המים

הרטיבו מיד את מכנסי התינוק חסר הראש.

היא הורידה בסבלנות את המכנסיים ואת החיתול הרטוב, טפחה קלות על

ישבנו לענשו:

„לא תעשה יותר פיפי במכנסיים, ילד רעו!“

מתוך הסל הוציאה חיתול נקי וחיתלתו שוב בזהירות. על החיתול הלבישה

זוג מכנסיים אחר, בפסים.

הרלת נפתחה והקצין קרא בשמה, זה שהלם בראשה. במסדרון נתן לה

חבילת ופלים של ליבר ומיץ־פז. היא חזרה מייד על עקבותיה, פתחה את הרלת

ונתנה אותם לזונות.

„איזה מטומטמת“ אמר הקצין „עכשיו הם יריבו שם בפנים“, ומיד הציע

סיור בבית המעצר לראות פורצים מעניינים, חשישניקים, רועי־זונות ומלך

העולם התחתון.

בחצות בא עורך־דין ידוע, ציווה לשים רטייה מעל לגבתה הימנית ואחר

שיחרר בערכות אותה ואת שאר חבריה, שלא ראתה קודם לכן, ביניהם המשורר

הפועלי בעל הרעמה.

היא החמיצה־כך אמרו לה — את העיקר. אי־אפשר היה גם למנוע פתיחת

תיק למרות היותה קטינה ולבה רחב בה. אבל עוד נראה להם, אמר עורך־הדין,

תיכף בבוקר השכם הולכים לצילום רנטגן ב„קופת־חולים“.

במועדון ביקשו מאה פעמים ואחת לשמוע כיצר הלם הקצין באלה על

ראשה.

בנתיבי "אורח נטה ללון" לש"י עגנון

יצחק ברזילי

סיפור שיבה

כמו "והיה העקוב למישור" (1913), "לביח אבא" (1941) ו"עם כניסת היום" (1951), "אורח נטה ללון" סיפור-שיבה הוא. אחרי למעלה מעשרים שנות פרידה שב המספר לעיר מולדתו שבוש ולבו מתפעם ועובד על גדותיו למראה נופי ילדות יקרים. אולם בניגוד לסיפורים אלה אין טעם השיבה ומטרתה בסיפור זה ברורים לגמרי, ומופלאים הם נשאים עד הסוף. אמנם כמו ב"עם כניסת היום", שנכתב למעלה מעשר שנים אחריו, מקשר המספר אף אח שיבתו כאן בהרם ביחו ובחלפיות, אולם המשמעות הרוחנית הניתנת למאורע שם אינה מופיעה עוד כאן. על כל פנים, אין סימנים ברורים לכך. לא ההתערטלות הרוחנית מזה ולא הכמיהה לשוכ ולהתרוות ממעיני האמונה של עולם הילדות מזה, הפועלים ב"עם כניסת היום" וב"לביח אבא", הם הפועלים כאן ומטלטלים אותו מחלפיות שבירושלים לשבוש שבגליציה. מצויה כאן כנראה סיבתיות ממין אחר, יותר פרוזאית אך גם יותר אמיתית ועמוקה. חושפנית היצירה ובמידת האמת נוקט מחברה לא רק לגבי גבוריו אלא גם לגבי עצמו. לפני למעלה מעשרים שנה, בטרם יצא המספר את שבוש ועלה לארץ, שירי ציון נלהבים היו נושרים מחיקו ובהם היה מכריז על אהבתו הנצחית לציון ונכונותו להקריב את חייו למענה. בוש הוא עתה מריטוריקה קולנית זו, לא רק על היותה נחותה מכחינה אמנותית, אלא גם על חוסר האמת שהוא מוצא עתה בה. בניתיים היה בארץ, ירד ממנה לגרמניה, שב לארץ ובנה לו בית בה, והנה באו הערבים והחריבוהו. ועתה שוב הוא בעיר מולדתו. ולא אחד ויחיד לשבים הוא. שב גם ידיו מנעוריו, האנרכיסט שיצלינג. אלא מה? שיצלינג שב מאמריקה, ואילו מספרנו, מהארץ ולכאורה אין בין שיבה זו וזו ולא כלום. שב גם ירוחם חפשי שנחפס לקומוניזם וגורש מהארץ על ידי הבריטים. ועוד שניים שבו, ש"שומרי מצוות ובעלי דרך ארץ" היו לפני עלייתם, ועתה "אינם לא במצוות ולא בדרך ארץ"¹. הרי שמאז ועד עתה נשתנו פני הדברים. הוסר לוט הרומנטיקה מעל ארץ ישראל.

מדוע שב מספרנו? דברים ברורים אין להציל מפיו, וכאילו בכוונה הם מגומגמים. בכחיתת לבא לפומי לא גלי. האסון שבא עליו בארץ, הוא טרען, הוציאו ממנה:

אחר שהחריבו האויבים את ביתי ולא הניחו לי כלום ונכנסה בי עייפות יתירה ונתרשלו ידי מלהקים את ביתי שנחרב חורבן שני... מי שעברו עליו רוב שנותיו ונחרב שני חורבנות ידיו מרושלות. הלכה היא (כלומר, אשתי, י. ב.) וילדינו אצל קרוביה בארץ אשכנז ואני הלכתי לעיר מולדתי.²

הצבעים בהם מתאר מספרנו את "החורבן" שבא עליו חריפים הם וממידת ההגזמה בהם: עד שאנו יושבים בשלום פגעה בנו מדת הדין. האויב הניף חרבו על עיר קדשנו ועל ערי אלקינו ובתי ישראל היו למשיסה וישראל נהרגו ונשרפו ונתיסרו בייסורים קשים וכל עמלנו היה לביוה. ועדיין לא שב אפו ועוד ידו נטויה חס ושלום.³

הנוסח נוסח של קינות הוא וכוננתו ברורה, והיא, להצטדק כביכול על היציאה ולהצדיקה. אולם את הקולר על כך הוא תולה לא רק בעצמו אלא גם כאשחור. ואולי בה יותר מכו. "נתרשלו" אף ידיה והיא "פרקה מעליה עול בית וטורת אורחים ופנויה היא לטפל בילדים, לגדלם ולחנכם וללמדם חורה".⁴ לא מעט מהפליאה בדברים אלה; ראשית, שאפסה תורה מציון ואינה מצויה עוד אלא באשכנז, ושנית, שהבית הפך לעול שקשה לשאח עוד בו. וזה דווקא ביצירה שמוטיב הבית הוא כה מרכזי בה. גומביץ מלקק את שפתיו כשהוא מוציא את

השם "שבוש" מפיו. שפרינצה, אשת החייט, אינה יכולה להתקיים אלא אם כן היא מעשנת את העשבים היונקים מקרקע שבוש ואווירה, ואף המספר — מדרש ציוני הוא דורש על מדרשו של התלמוד בעניין שלשת האבות ומוטיב הבית,⁵ ובלעג הוא טוען נגד אנשי התיאטרון שתלושים הם ואינם יודעים מובנו של "בית", מובן הידוע, כנראה, לו.⁶ הבעייה מחריפה עוד יותר כשאנו מעלים על דעתנו את המצב העגום בו נמצא מספרנו: לא זה בלבד שנחרב ביתו בתלפיות, אלא שבמו ידיו הריהו מחריב והולך גם את קן משפחתו. אשתו וילדיו בגרמניה, ואילו הוא — בחדר שבמלון בשבוש הוא חי ועל שולחן זרים הוא סמוך. אין זאת אלא שפער כאן בין דברים למעשה, בין נהגו של מספרנו כלפי אחרים ונהגו כלפי עצמו, כאילו שבשתי אמיתות הוא מחזיק, ובשתי רשויות הוא חי, רשות הרבים ורשות היחיד. כחסידי נלהב של הישוב ומפעל התחייה הוא מופיע, אולם במה דברים אמורים? כשהוא מתייצב פנים אל פנים מול מתנגדיו של היישוב ומשמיצו. רק אז הוא מוציא מאשפתו את כל כלי הריטוריקה הלאומית הפתיתית שלו. אולם ריטוריקה זו נעלמת מפיו במחיצתם של ידידים וקרובים, ישרי רוח וגלויי לב שלא להתנצח כוונתם, אלא למגע אנושי פשוט וישר. וכך, למשל, דווקא בחברת שיצלינג ידידו, האנרכיסטון טוב הלב, אין המספר בוש לומר, שדומה הוא

לחתן שהלך לקדש אשה ומצאה דוויה וחולה וחזר למקומו כשבגדיו החמודות עליו ואין דעתו נוחה מהם. שרוח נכאה יבשה עצמותיו ובגדיו משופעים. בא ללבוש את הראשונים ולא מצאם. שכבר העבירם מלפניו.⁷

פשוטים הדברים ואמיתיים ותשובה בהם על שאלתנו "מדוע יצא את הארץ?" הוא יצא מהטעם הפרוזאי כי "דוויה וחולה" היתה הארץ ולמעמד של בית בטרם הגיעה. יודע מספרנו שלא ממידת הגבורה בטעם זה וריח של מורד לב עולה ממנו, אולם מודה הוא בחולשתו, "שרוח נכאה יבשה עצמותיו". "מיוכש" הוא שב מחלומות נעוריו ומדמדם בלבו הרעיון לנסות וללבוש את בגדיו הישנים שעזבם בטרם יצא. היציאה מהארץ היתה איפוא פרי אפיו "הבעל ביתי" והבלתי-חלוצי של מספרנו. אוהב נוחיות הוא, מנוחה וכיטחון. אמנם מבחינה שכלית אין נלהב ממנו לארץ ולחיים בה, אולם מבחינה אישית אמוציונלית, עדיין רב כוחם של נופים זרים ומחוקים עליו. יצירה חושפנית-ברנרית היא "אורח נוטה ללון" ונאמנותו הלאומית-ציונית הבלתי שלמה של מספרנו אך צד אחד הינה בחשיפה מקפת יותר אף של חולשות אחרות בו.

באופן עוד יותר גלוי מעלה מספרנו את פרשת שיבתו לארץ לאחר הביקור בשבוש וגורמי ההשתייה המכוונים שפעלו בה. הוא חוזר ומדגיש שרק לאחר שכלתה הפרוטה מכיסו הוא החל חושב ברצינות על שיבה. ללמדך גלויות שאין בפרט אלא מה שיש בכלל ולהפך, וזה כמו זה לא יצאו את ארצות גלותם אלא אם כן נתהדקה עניבת החנק הכלכלי מסביב לצווארם.⁸ ומשמוזרו ר' חיים שעליו להאיץ את שובו שמה יאחר, עונה המספר כמעט בצנינות: "חושש מר שמה יקריש הים" ?⁹ וכאשר הבטיח לירוחם שלא יסע לפני "הברית" של תינוק, שמח לא רק ירוחם אלא גם המספר, "שמצאתי לי אמתלה לדחות את נסיעתי".¹⁰ אין ספק, אמיתיים וכנים שבחי הארץ ובוניה בפי המספר, אולם אמיתי גם רצונו להשתוות בגולה ולא למהר לשוב. כי משני מקורות ויגוקות שתי התיחסויות אלה, הראשונה פרי השכל המחייב היא, ואילו השנייה — פרי הלב, שעדיין ידה של שבוש חזקה עליו.

בניגוד ליחס הססני סובייקטיבי זה כלפי ארץ ישראל וחוסר שלימותו של רצון הגאולה הלאומי מעלה עגנון ב"אורח" את הכורח האובייקטיבי של היציאה מהגולה. אין לך יצירה אחרת בכתביו בה נגולה מגילת החורבן של יהדות אירופה המזרחית בין שתי מלחמות עולם בהיקף כזה ובצבעים כה קודרים כמו כאן. ים של שנאה מקיף את היהודים, ורוח לאומנית קנאית דוחקת את רגליהם מכלכלת המדינה ומתנקשת לעצם קיומם. את שהשאירה המלחמה מחסלים הפורעים. כל "אורח" אינו אלא שורה של פרקי טרגדיה שהאחד נורא מרעהו.

הפער בין האמונה והמציאות

הרה-אסון עוד יותר לכלל ישראל ועתידו הוא התורבן הרוחני שמספרנו מעלה כאן. נתמרדו לא רק הצעירים ופרקו עול, אלא קמו אף האבות, באי בית המדרש, והכריזו שלא יבואו עוד; שסוגרים הם את בית-המדרש וכל הרוצה לזכות במפתח יבוא ויטול. הפער בין האמונה ומציאות החיים לא ניתן לגישור עוד. מידת הסבל שירדה על העם כבדה מדי והוא קם לפרוק עול ולהחליץ כליל ממסורת דתו. אכן פער זה הוא אחד הצירים המרכזיים של יצירה זו והמספר מעלה בדרכים מדרכים שונות. דרכו אינה דרך הריטוריקה הקולנית והזועמת של יל"ג וביאליק, ובוודאי לא דרך ההטחה הגלויה והברוטלית לעתים של ברנר. אם הקדימהו מישוה בנוסח אינו אלא מנדלי. כמוהו — נינוחה הרצאתו ושקטה, למרות הכאב והצער המחדירים אותה, וכמוהו נמנע אף הוא מדרך ההפשטה ומביקורת גלויה וישירה.

צא וראה, למשל, את דמויותיהם הנפלאות של חנוך, פריידה ור' חיים. אין לך מידה של שלימות מוסרית עממית שמספרנו לא חונן אותם בה: צניעות ויושר, ענווה ושיפלות רוח, תום של אמונה, הסתפקות במועט וקבלת הדין, אולם מה עלה בחלקם? חנוך התמים, שחיי עוני ועמל היו חייו ומספק היה עצים ונפט לבית המדרש, ולא היה כמוהו קרקע קולט לנטעי המיתוס הדתי והלאומי,¹¹ על סוסו קפא ואלמנה ויתומים השאיר אחריו. לשוא קרעו האשה וילדיה את ההיכל ותינו צרתם לפני אוזן של מעלה. ללא מענה נשארה תפילתם. "אחים אהובים", מעיר מספרנו יותר מתוך צער מאשר מועץ, "כמה טובה היה זה מביא לישראל בדור ירוד של קטני אמונה (אילו היתה הדלת נפתחת וחנוך נכנס בה חי). הוי, הדלת לא נפתחה וחנוך לא נכנס".¹² לא טוב מזה היה גורלה של פריידה, מעין מהדורה קמא של "תהלה" בעלת האמונה.¹³ פרט לאלימלך בנה שכל שיכלה את כל בני משפחתה, אולם לשמץ של סעד ממרומים על רוחה הכנועה ואמונתה העמוקה לא זכתה.¹⁴ מר ומאכזב היה גם גורלו של ר' חיים. בכוונה ומדעת השכיח עילוי זה מליבו את תורת ימי נעוריו שסלע למחלוקת היתה. לחוטב עצים ושואב מים וכאסקופה הנדרסת עשה את עצמו. אך מה היתה מנת חלקו? לא זה בלבד שעל שכרו לא בא על דרגה גבוהה זו של תשובה אליה הגיע, אלא כאילו בכוונה הכשילו אותו בגללה וקרבו את קיצו: "הלך אצל הרב ליפטר ממנו, והיתה שם גרגרת של עוף מוטלת לפני הפתח בחוץ והחליק ונפל".¹⁵ ומה זוועתי-קפקאי הוא סיפורו של דניאל ב"ח על החייל שנחרס בזמן הנחת תפילין,¹⁶ או על אותו אדם שזכה "להביא חלב לתינוק שפגע כדור באמו בשעה שהיניקתו".¹⁷

וכנורל היחידים כן גורל הכלל. בדרך של הסמכת פרשיות בלבד מבליט ענגון את חוסר ישעה ואופיה האשלייתי של דת ישראל, שבכחינת דמיון בעלמא היא וכל זיקה אין לה למציאות חייה של האומה. יתירה מזה, מציאות זו מטפחת על פניה והורסת אותה מיסודה. הנה, למשל, עלה בידו של המספר לחדש את העבודה בציבור בבית המדרש הישן. פעמיים בשבוע מפילים המתפללים את חתינתם "על אחינו בני ישראל הנתונים בצרה ובשביה, העומדים בין בים ובין ביבשה, שהמקום ירחם עליהם ויוציאם מצרה לרוחה ומאפלה לאורה ומשיעבד לגאולה," אולם בהמשכו של אותו קטע הוא מעלה את גורלם הטראגי של פליטי ישראל הנודדים על פני יבשות וימים ואינם מוצאים ארץ שתקלוט אותם.¹⁸ כמנדלי שהסמך את הפוגרום דווקא לליל הסליחות,¹⁹ מסמך אף ענגון את הפרשה הטראגית של הפליטים היהודיים לתפילות בנידון זה, ללמדך את לקחו של המשורר: „שמים, אם יש בכם אל, ולאל בכם נתיב — ואני לא מצאתיו". ושוב כמנדלי ב"ישיבה של מעלה ובישיבה של מטה".²⁰ תמה אף מספרנו ושואל: "על שום מה זועם (האל) כל כך. ואם חטאנו לו, כלום צריך הוא לירד עמנו לחיינו ולשלח בנו חיצו. . . האיך יהא העולם כשורה אם יוצרו זועם. . . הוא זועם רגע וברואי זועמים עשרים וארבע שעות ביום".²¹

פשיטת רגלו של הליברליזם היהודי

פרשת החורבן של יהדות אירופה המזרחית נתפסת לו לעגנון במונחי המסורת והדת בעיקר, כהתמוטטות עולם האמונה היהודית שבמרכזו עמד בית המדרש. אולם אין הוא מתעלם גם מצדדים אחרים שבפרשה זו, שהורותם ולידתם מחוץ לבית המדרש היו. כוונתנו לאותן תורות ותנועות של תיקון התורה שעלו ברחוב היהודי לפני מלחמת העולם הראשונה ושחלק ניכר מהנוער היהודי הלך שבי אחריהן. עגנון נזקק כבר לפרשה זו ב„בנערינו ובזקנינו“ (1920) וב„סיפור פשוט“ (1935), אולם כאן הוא מביאה לכלל סיום. הסיום עגום וטראגי הוא ודוגמה בולטת בו ל„דמעה הקדושה“ שכדבר המשורר שלנו נורעה „על כל מים“ וכל פרי לא הביאה. כדרכו אין דיונו במופשט, אלא דרך אישים ומעשים. הנה, למשל, סכסטיאן מונטאג, היהודי „ראש האורחים שלנו“. פטרייט פולני היה עוד לפני תקומתה של פולין, ומשקמה פולין, נבחר אמנם לסיים הפולני בזכות מעשיו שעשה לטובת פולין, אולם לישיבות הסיים לא זכה ללכת „מפני שנעליו היו קרועות ופעמים מפני שלא מצא פת שחרית“. עירי מח בורשה וקרוביו לא היה בידם להביא את ארונו לשבוש לקבור אותו בקבר אבותיו. רע מזה לכלל ישראל הוא שבמקומו „יושב עתה גוי רשע, צורר ישראל“, וכמוהו הם גם יתר הפקידים.²² הכזיבה איפוא ההתכוללות היהודית וכל פרי של ממש לאורך ימים לא הביאה. כוהו גם הסך־הכל של מפעלו הסוציאליסטי של קנאבינהוט שהרעיש עולמות בשעתו. חולה ועזוב, ללא חלמידים וללא אמצעי מחייה, סיים את חייו בווינה וחזות קשה בפיו על עולם מחכער והולך ומלחמה וחורבן שעוד נכונו לו.²³ שיצליג האנרכיסט אמנם הציל את חייו על ידי זה שברח לאמריקה, אולם שלש בגותיו שילמו בחייהן הצעירים על חטא היתפסן לקומוניזם. על ידי העלאת פרשיות אלה ב„אורח“ הרחיב עגנון את מגילת החורבן שלו והעמידנו לא רק על משכרה של יהדות המסורת אלא אף על פשיטת רגלו של הליברליזם היהודי על הצורות השונות שנתלכב בהן.

רמות האדם

„אורח נוטה ללון“ מתנה לא רק את חורבנה החומרי והרוחני של היהדות, אלא את חורבן האדם בכלל. מערבולת הדמים של ימי המלחמה הקשיחה את לב האדם והעבירה ממנו את צלם האלוהים. חיילים התעללו בבנות פריידיה התמות והביאו המוות עליהן.²⁴ גוי מתחסד לקח מהגברת זומר את כל כספה ובמקום תפוחי אדמה להאכיל את ילדיה הרעבים, שק מלא אבנים כבדות נתן לה.²⁵ בעיצומו של חורף, כשחלתה בתו הקטנה של שיצלינג ואשתו רצה למצוא רופא, „פגע בה איגנאץ וחלץ את נעליה ונטלן לו“, ואילו היא — לבית חולים הביאוה.²⁶ ולבסוף, קצין גרמני בריא ושלם הוריד חייל פצוע קשה מקרון הנוסעים, השאירו „במקום ציה ושמה“ ולקח לו את מקומו.²⁷ ואם תאמר, כל אלה דוגמאות הן של אכזריות גיית, ואילו היהודים אינם מסוגלים לכך — הרי שאך נחמה פורתא לנו בזה. ריאליסט מפוכח הוא עגנון וכמדנלי רבו מפוקפקים אף בעיניו טוב ליבם וזולתיותם של היהודים. אגואיסט הוא האדם, הוא מלמדנו. והאלטרואיזם הנעלה ביותר, כביכול, שורשו תמיד כאהבת האדם לעצמו וכטובת ההנאה שהוא מצפה ממנו. צא וראה, למשל, כמה נתחמם לבם של הבריות לאשת חנוך וילדיה כשבושש חנוך לשוב ואזלה פרנסתם, אולם לא נשחמר החום אלא לשעה קצרה. משהמשיכה האשה בכייתיה, החלו עוקפים אותה ונמנעים ממנה.²⁸

הערכה מפוכחת זו של האדם מורגשת בעיקר ביצירה בעיצוב כמה וכמה מדמויותיה. הנה, למשל, דמות הרב. לכאורה מרכזית בה התנגדותו לציונות והתגובה הריטורית החרפה שזו מעוררת במספר, ולא היא. יסודיים יותר בדמות הם קווי ייחודה האנושי שאינם מהמעלה הגבוהה. אמנם בן־חורה וירא־שמים הוא, אולם אדם קטנוני, מרוכז בעצמו וללא יכולת להתעלות על מסגרת קיומו הצר. ממידת החסד, הסליחה והשלום בוודאי שאין בו. לכשנבאו

אליו בני העיר והציעו שיכריזו על יום צום בקשר עם העלמו של חנוך. טען כנגד ההצעה: "העניית צריכה תשובה. . . יש בינינו אדם אחד שאין מספיקין בידו לעשות תשובה. שמעתי שאותו חיים יצא ונכנס למלון, וקרוב בעיני שעומד עם גרושחו חתח גג אחד בלא אחרים עמהם." ²⁹ ידע הקורא ובודאי ידע גם הרב ששמץ של אמת לא היה בדברים אלה ואך עדות היחה בהם עליו עצמו. שהולך רכיל הוא, נוקם ונוטר, ועדיין לא סלח לאיש ריבו מלפני שנים. "אותו חיים" הוא קורא לו, והקורא מרגיש כמה מן הבז וההשפלה היה בשחי מלים אלה כלפי מי שעילוי היה ועלה על הרב בתורה ובחכמה. ומשהוכרז טוף סוף הצום והרב דרש את דרשתו, לא ענין חנוך הוא שנגע בעצם ללבו, אלא מעוניין היה לדעת, "אם נאה דרש ובמה דרשתו נאה בעיני", ובלחישה ביקש מהמספר שיסור אליו כחום הצום להברות עמו ויאמר לו כל מה ששייר מהדרשה. ³⁰ פרטים, "טיפוסיים" אחרים שילב המספר בעיצוב הדמות, וכוונת כולם להבליט את אנוכיותו וחסו הבלתי-מוסרי כלפי אחרים, שבלשונו של קאנט כראות "כלים" ראה אותם ולא כנושאי חכלית לעצמם. אפילו הגראפומן חסר-האופי לייבטשי בדנהרז, המתרגם את התורה לחרוזים גרמניים, אף הוא נחן באותו איגואיום ערמומי הידע לנצל את הזולת למטרותיו הפעוטות. לא זה בלבד שכופה הוא את עצמו על מספרנו שישמע לחרוזיו התפלים, אלא רוצה היה שאף יתרגם לעברית. ³¹ ריאליסטית ומפוכחת היא גם הסתכלות המספר בדמות אחרת כיצירה, שרה האלמנה, אשח ר' "עקב משה, וארבע גיסותיה" "שנשתירו אלמנות מבעליהן." דמות קיבוצית היא של היחסנות היהודית העיירית שירדה מנכסיה אך הממשיכה לעשות עסקים בשרידי נכסיה מאז ימי תפארה. באצטל של חסידות ואהבת-חבריות היא מתעטמת כדי לבוא על שכרה, ואף הרמאות כשרה בעיניה כשהיא משמשת את מטרותיה. ³² אפילו הגיבור האהוב כביכול על מספרנו, ירוחם חפשי — אף אותו כוחן ובודק מספרנו וספיקות הוא מעורר בלבו כנוגע לדרך חייו סרטורי הלב. ³³ ולא למחמאה נחננון מדאיג אותו: "נצפה למסכב הסיבות שעונים אלו אינן סרטורי הלב." ³⁴ ולא למחמאה נחננון מספרנו כשהעיר על ראשו המחולתל: "דומים עלי חלחליו כאותם של המגידים הליטאים שמגדלים שער ופיאותיהם מעורכות בשער ראשם, ואין לחמוה שהרי אביו ליטאי היה, כמו שסיפרנו כבר." ³⁴

דמות עצמו

אולם המיוחד ל"אורח נטה ללון" הוא שהמספר שלו נוקט באינטרוספקציה חושפנית זו לא רק לגבי אחרים אלא גם לגבי עצמו. באירוניה ביקורתית, למשל, הוא מעלה את פרשת צמחוניותו. "איני בררן במאכלים", הוא מכריז, ולכאורה ענין האוכל ללא כל חשיבות הוא אצלו. אולם בהמשך הדברים הוא מברר והולך את הטירחה הרבה שבעלל הבית שלו טורחת על מאכליו השונים; ³⁵ ומשנטרדה בגלל הבת שעמדה ללדת ולא יכלה להקדיש לו עוד תשומת לב מספקת, חשב לעזוב את המלון ואפילו . . . לשוב לארץ! ³⁶ מאלפות יותר לגבי, "האני" של המספר הן שתי הסתכלויות אחרות שהוא מסתכל בעצמו. האחת בקשר עם חנוך והשניה בקשר עם ר' חיים. לאחר שנעלם חנוך בסופת השלג הטרדיה את מספרנו הרגשת אשמה, שמא הוא שגרם לכך, שאילו עשה את חנוך לשמש קבוע הוא לא היה נזקק לצאח לדרכים ולא היה אובר. ספיקות אלו לובשים צורת חלום, בו נחקל המספר בחנוך וסונו, והשיחה ביניהם נסכה על השאלה של גורל ובחירה. המספר מגן, כמוכן, על השקפת הגורל: "אם קרה לך מה שקרה לך משמע שצריך היה לקרות כן. ואפילו עשיתי אותך שמש קבוע ונותן לך די שכר לא היה הרבר משנה כלום." לעומתו מנסה חנוך להגן על חופש הבחירה: "יש חופש בבחירה", הוא טוען. לא הצד העיוני ולא הצד האמנותי של הפרשה מענייננו הם כאן, אלא תגובתו הזועמת של המספר על דברי חנוך, שאינו עוזר לו להגיע לשלוות הנפש ו, שלא איכפת לו" שהוא עומד בצנינה בשעה שהוא צריך לשכב ולישון. הרי שלא אסן חנוך הוא המטרדי אותו, אלא הוא עצמו:

השאירה להשתחרר מכל רגש של אשמה; לפרוק כל אחריות ומעורבות לגבי מה שקרה.³⁷ וכזה גם לקחה של פרשת ר' חיים. מותו זיעזע כביכול את מספרנו; ומכיוון שלא השאיר בן שיאמר „קדיש“ לעליית נשמתו. אמר: „אעשה עמו חסד של אמת ואלמד פרק משניות.“³⁸ הרי טוב ויפה ועדות כביכול שאכן טוב לב האדם ואכן קיימת מידה זו של „חסד של אמת“. אולם מסקנה נחפזת הסקנו. אמנם, בילה המספר יום שלם בבית המדרש ולמד בהתלהבות ומתוך שיכחת עצמו וצרכיו: „אותו אדם צימצם עצמו עד שנתבטלה ישוהו, שלא ידחוק את רגלי השכינה“. אולם, במרחק של כמה שורות בלבד מחיבור מצב התעלות זה הוא ממשיך וכותב: „בין נר לנר הרהרתי בלבי, בשעה זו אין אדם בעיר שיושב ולומד חוץ ממני. לא כדי להתגאות חשבתי כך, אלא ששמחתי שאני מקיים את העולם“. הרי או שמלכתחלה ההתעלות לא אמיתית היתה, או שאך דק החיץ בין שיאי האכסטזה הדתית, במרגיש היחיד כאילו נתבטל כים האלהות, לבין שיאי התנשאות אינדיבידואליסטית, במרגיש הוא שבבחינת מרכזו של עולם הוא והיסוד המחזיקו.

זה ועוד: נפתח אותו יום בחיי המספר ברצונו כביכול לעשות חסד עם נשמת ר' חיים,³⁹ אולם בסיומו מסתבר שאך עם עצמו עשה חסד. לאחר יום של לימוד נלהב לעילוי נשמת המנוח, מודה המספר: „עליתי על מטתי וישנתי. שינה מתוקה כזו לא ראו עיני זה לילות הרבה.“⁴⁰ וכדי להוציא מלב הקורא כל אפשרות של ייחוס לו של איזו שהיא זולתיות, הריהו מוסיף: „יפים היו הימים הללו. שלשת שבועות האבל עברו וימי הנחמה באו. כל העולם נדמה לי כחדש, שאני נולדתי בחשעה באב, וכל שנה ושנה באותם הימים לבו של אותו אדם מתחדש וניעור.“ הרי מה שהחל כאבל על ר' חיים הפך ל„ימים יפים“ וימי התעוררות והתחדשות לאני המספר. בסופו של דבר הביא לו מותו של ר' חיים גל חיים והתרענותו.

שני סמלים

המפתח

שני סמלים יסודיים מעלה ענגנו ב"אורח", המפתח והאדרת, וניתוחם חשוב להבנת היצירה. כבר למחרת בואו של המספר לשכוש נמסר לידו מפתח בית המדרש. אין להם עוד צורך בו, טענו המוסרים, שלמחרת הצום הם עוזבים את העיר. הרי שפרשת חיסול לפנינו — שיא למוטיב המרד בספרותנו מימי יל"ג ועד ימי המספר. אילו כוחותיה של גלות שבוש ואין עוד בידה להמשיך. ההמשך הוטל על שכם בן הארץ. לכאורה ענין שבמכחן לפנינו, מבחנה של יהדות הארץ אם בכוחה להחיות את העצמות היבשות. ואולי יש מקום לדייק עוד יותר ולשער שחורת אחד העם בדבר המרכז הרוחני שממנו יצאו חיים חדשים לגולה היא הנבדקת כאן. אולם הסבר זה מסופק הינהו, שכן אין מספרנו מביא אתו כל חדש שחותר הארץ ותרבותה טבועים בו. להיפך, כדבק בישן הוא מופיע ורצונו לפתח חיים חדשים בו ולהמשיך בו. הוא הוא המטיף לבאי בית המדרש שישמרו על נאמנותם למקום ויישאו בו. אין זאת אלא שהשיבה כאן היא בנוסח של "על סף בית המדרש" לביאליק. בהקבלה לאכזבה מ"עמק העכור" מזה והשאירה להחיות את "אהל שם" מזה הפועלים בשיר, פועלת אף כאן מוטיבציה כפולה, שלילית וחיונית כביכול: האכזבה מציון בגלל חולשת הבית בה כופה על המספר בדיקה מחדש של עולם העבר שממנו נפרד בנעוריו. האם באמת מוצדקת היתה מלכתחלה יציאתו מבית המדרש?

כל השנים הייתי נוטל ספר ומניחו. נוטל ספר ומניחו. כאילו אין חמתו של ספר אחד מספיקה לי. פתאום ראיתי שיש בספר אחד כדי לפרנס עשרה חכמים ועדיין לא נסתתמה כל חמתו. אף ספרים שידעתי בעל פה נראו לי כחדשים. עיין פנים לתורה. פנים שאתה פונה לה היא פונה לך. דמוס 'שבת' לפני הספר והספר התיר פיו וגילה לפני דברים שלא שמעתי מעולם.⁴¹ הרי כאילו נתמלאה באמת צפייתו של המספר ופנים חדשות שנעלמו ממנו בנעוריו גילה

ביהדות העבר, וכדאית כביכול היתה השיבה. אולם ראיית חסד זו לא האריכה ימים. אבד המפתח הישן ואי אפשר היה עוד להיכנס לבית המדרש. רק לאחר שהמסגר עשה לו מפתח חדש חידש המספר את לימודו בו ואף הצליח להחיות לשעה קלה את התורה והעבודה בו. לפני שהמספר שב לארץ הוא משאיר את המפתח כמתנה לילדם של ירוחם ורחל, הילד האחר שנולד בשבוש באותה שנה. ולאחר שהוא היה כבר בארץ הוא מצא באחד מכליו את המפתח הישן. מצויים איפוא לבסוף שני מפתחות, החדש בידי דור העתיד שבגולה והישן בידי בן הארץ. מה יעשה בן שבוש עם המפתח שנמסר לו — מעבר למסגרת סיפורנו הוא; אולם אומר לנו המספר מה הוא עשה עם המפתח שבידו: „עמדתי וצפנתי את המפתח בתיבה ותליתי את מפתח התיבה על לבי. ולמה לא תליתי את של בית מדרשנו על לבי, מפני שאין הלב יכול להחזיקו מחמת כבדו.“⁴²

אין ספק, פרשת סמל ודרש לפנינו, אולם מה משמעותה? ברור שהמספר לא הצליח להחיות את בית המדרש הישן. לא הועיל לא המפתח הישן ולא החדש. רק בימות החורף, כשנתערמו השלגים ונחסמו דרכי היציאה, נתעורר בית המדרש לחיים, כי בבחינת נקודת אור וחום יחידה נשאר בעולם קופא ומאיים. אולם עם בוא האביב והיפתח דרכי חוץ נתרוקן בית המדרש מכאיו ושב לדמותו השוממת. אם לדרש נתכוון עגנון אינו אלא זה, שיתר שגורל בית מדרשנו תלוי בנו, הוא תלוי במצב „החורף“, אם פתוחות דרכיו או סגורות. כך לפחות הבין צד זה בסיפור אהרון אפלפלד ושימוש עשה בו על דרך הסמל בסיפורו הנפלא „גונב מראות“. אם משמעותית היא מסירת המפתח החדש לילד החדש שנולד בשבוש, משמעותו יכולה להיות אך אחת, והיא, שעוד לא תמה לגמרי אמונת המספר בעתידה של יהדות הגולה ועוד ציפה לעלייתם של כוחות המשך בה. ואולי לפנינו כאן שלב מוקדם בתפיסת עתידה של יהדות הגולה של עגנון והייחסיים שקיווה כי ירקמו בינה לבין היישוב בארץ — תפיסה שאת שלבה המבוגר יותר העלה ב„שירה“ בדמותו של ד"ר ניי.

ולבסוף, מן הראוי כי נשים לב לעוד קטע מעניין בפרשת המפתח, שכיצא דופן הוא נראה בה וניתן להידרש לעניינים אחרים מאלה שחלינו בה. מימי ילדותו, מספר המספר, קסם לו המפתח וחולם היה כיצד הוא קונה על ידו הרגשת בעלות וכוח:

ציירו לעצמכם, בטבורה של עיר עוסד לו בית. ולאותו בית דלת. כלשאר הבתים. ועל הדלת תלוי מנוול. בא לו תינוק מבית הספר ומכניס ידו בכיסו ומוציא מפתח. ונועץ את המפתח בסנוול ומתפרץ בו אילך ואילך. מיד כל הבית פתוח לפניו. מה יש באותו בית. שולחן ומטה ומנורה. כלומר אין בבית מה שאין בשאר בתים. אבל השעה הזאת של פתיחת הבית במפתח שבירו של תינוק אין כל השעות שוות בה... אני לא הייתי מבקש דברים הסמויים מו העין. אלא דברים שניתנו לעין לראות. ומבקש הייתי שיהא המפתח שלהם נתון בידי.⁴³

משפט הסיום של קטע זה, בו מתוודה המספר שלא ביקש „דברים הסמויים מן העין“ אלא דווקא „דברים שניתנו לעין לראות“, נראה כביטוי משמעותי המתייחס לאופי יצירתו של עגנון שעיקרה בנגלה ובניגוד לדרכו של המשורר ש„מגופו של עולם אל אורו ערגתי“,⁴⁴ וכל הקטע כולו נראה כמתכוון לכוחות היצירה שנתעוררו בו בנעוריו וכמיהתו לפתוח דלתות ולעמוד על תוכם של הדברים. אולם העמידני תלמידי, ירמיהו גרבר, על כך שמוכן הדברים כאן הוא יותר פשוט והגיוני במסגרת מוטיב הבית שהוא כה מרכזי ב„אורח“. מימי ילדותו, אומר המספר, הלך לבו שבי אחרי מפתח שיתן לו הרגשת בעלות וכוח על בית. ואף על פי שלא תיאר לו את הבית שונה מכל הבתים האחרים, הרי הבעלות על המפתח והיכולת לפתוח בו הבית — קסם גדול היה בהם לו. לאורו של זה נראה הדבר שהפירוש הלאומי-ציוני הוא ההולם ביותר קטע זה.

אין ספק, יש מקום לדרשנות נוספת בפרשה. כך, למשל, שואל המספר בעצמו: „מה בין חורה שלמדתי קודם [לאיבוד המפתח] לתורה שלמדתי עכשיו?“ והוא משיב שאמנם

אין לך ימים שאדם שרוי בטובה יותר מאותם הימים ששרוי במעי אמו שמלמדים אותו כל התורה וכיון שבא לאויר העולם בא מלאך וסטרו על פיו ומשכחו כל התורה כולה. גדולה תורה שמלמדים אותו באותם הימים. אבל אין שמחה של תורה אלא אם כן מתייגעים עליה. משל לאדם שאבד לו מפתחו ומצאו.⁴⁵

שימוש אקטואלי עושה עגנון במדרש כאן. התורה שמלפני אבדן המפתח — כלומר תורת העבר — כמוה כתורת התינוק היתה, זאת אומרת טבעית היתה ונקתה ללא כל מאמץ. אך תורה זו אבדה ונשכחה. ואילו עתה אין לנו אלא להתייגע ולמצוא מפתח חדש, ועצם החיפוש בעל ערך הוא: "אין שמחה של תורה אלא אם כן מתייגעים עליה," שכן אינה דומה תורה שמקבלים אותה מסיני לתורה הנרכשת מחדש תוך מאבק ועמל.⁴⁶ הגנה כאן של המספר על היהדות המודרנית הנאבקת על עצמה עם עצמה, ואין ספק שהוא מבכר אותה על יהדות המסורת הקופאת על שמריה ומרוצה מעצמה ודרכה.

יש גם מקום לדרשנות בענין שני המפתחות שבסוף הסיפור, הגדול והקטן, זה שהניחו מספרנו כתיבה לימות המשיח וזה שהוא נושא על לבו. הקטן פותח את התיבה שבה הגדול; ייתכן שהקטן הוא סמל ליצירתו, שבבחינת מפתח וכבואה היא של אותו עולם שהיה ואיננו עוד ושכאן ואילך גנוז יהא באוצר זכרונותיה של האומה.

האדרת

לא ברור כולו ובעל משמעויות אחדות הוא גם סמל האדרת. מעין סימן-היכר הוא שהמספר הטיל בעצמו לייחדו ולהבדילו מיתר בני העיר. כל העיר רוערת מקור; קרועת בגדים ומרופטת היא מתהלכת, ואילו הוא — בגרו חדש ושלם, מקיפו מכל צד ומחיצה הוא מקים בינו לבינם. אין זאת אלא שמסמלת היא את המעמד המיוחד שלקח לעצמו במסע-שיבה זה. שתי גקודות מעלה המספר בסמל האדרת: א) שבניגוד היא לבגדיהם הקרועים של יתר בני המקום, וב) שאספקלריה היא. והנה דבריו:

כל אדם כאן לובש בגדים ישינים ועוטף בגדים ישינים. עד היכן הם ישינים. עד שאתה ספקק אם היו בכלל חדשים. כלומר, כבר משעת לקיחתם ישינים היו. ואותם שלקחו מהם אף הם לקחו את בגדיהם כשהם ישינים. ביותר ויכר הדבר בתיוקות. אין לך כל תיוק ותיוק שאין בגרו וקן ממנו.⁴⁷

נראה הדבר שהבגדים הקרועים של בני העיר אף סמל הם לתרבות ישראל והווייתו הגלוהית כפי שדואם עתה המספר. קרועים הם משתי בחינות, מבחינת מקוריותם ומבחינת שלימותם. אם חדשים היו פעם, הרי שמץ מזה לא נשאר עוד. היסוד המקורי כמעט אבד ואיננו. נחרתקו ממקורם עד לבלי הכר אותו עוד. אך מתקבל על הדעת שעיקר כוונתו בקרעים אחר הוא, והוא, חוסר השלימות וההרמוניה שבחיייהם; שקרועים הם בין דברים ועניינים הרחוקים מקרקע חיותם ואינם הם עצמם, ואילו הוא עצמו הגיע לכלל קיום והשקפה בני שלימות הרמונית. ואולם אף צד אחר, ואולי יותר חשוב, באדרת:

ועוד אחת יש באדרת חדשה זו. שאני דוסה עלי כאילו נתעטפתי באספקלריא. וכשאני יוצא לשוק אספקלריא זו מסנוורת עיניהם של בריות. השווית את אדרת באספקלריא ובאמת כן היא. שהרי אני רואה על ידה את בני העיר. כל העיר לבושה קרעים ומתוך הקרעים אני רואה את לובשיהם... ולא את בעלי הקרעים בלבד אני רואה. אלא אף את עצמי אני רואה. אם לבי טוב ואם אני מרחת על העני.⁴⁸

האדרת אינה איפוא כאן אלא סמל הייחוד ההסתכלותי שלו. היא מאירה את ראייתו ומערטלת לפניו את נושאי הסתכלותו. יתירה מזה, היא אף מזכה אותו בהסתכלות לתוך עצמו, בחיפוש גורמי פעולותיו, אם מוסריים הם או לא. מצד שני, היא "מסנוורת עיניהם של בריות."

כלומר, היא בונה חייך בינו לביןם ועושה אותו בכחינת רואה ואינו נראה. מכאן יוכן לנו כיצד זה טעה המספר וחשב שהחייט הוא "הצלם".⁴⁹ סמל זה יש בו גם כדי לבאר את המיבנה המיוחד של יצירה זו, שבכחינת אלבום-ציורים הוא צבורים יחדיו זה על יד זה וללא אחדות פנימית-אורגנית. אין לשכוח גם את האסוציאציה שבין האדרת ולנביא. ואמנם רומז המספר אף עליה.⁵⁰ ולבסוף, העובדה שהמחבר רואה עצמו נזקק לבאר במפורש את סמל האדרת מראה על חולשת הסמל, שלאסמכתא פרשנית הוא זקוק ואינו יכול לעמוד על רגליו ללא משענת. בין אם מוצלח הסמל ובין אם לא, הוא מעמידנו על אופיה החושפני של היצירה ושאף המספר הוא בין מטרות החישוף שלה.

פרשיות תמוהות

ספרים בקברות המתים

המפתח והאדרת אינם הסמלים היחידים ב"אורח". מצויים ביצירה סמלים רבים אחרים המעלים במצבי ערות או חלום; מהם שכוונתם שקופה ומהם שכוונתם סתומה; מהם שאך כללם נהיר ואילו פרטיהם — לא כולם משתבצים בו, ומהם שהכלל והפרט עולים בקנה אחד. מעניינת דעת המספר בעצמו על טכניקה אמנותית זו:

מיום שעמדתי על דעתי שווא אני צורות המחוברות מחלקים שונים שאינם מתחברים. כל שכן ציור שחלקיו במציאות ואילו חיבורם והרכבתם אינם במציאות. אלא בדמיון המצייר בלבד. כל שכן דברים שאינם אלא סמך מציור המוחש לציור מושכל. כלומר שדימה המדמה דברים שבנפש לדברים שבגוף.

לא יחסו הסובייקטיבי, השלילי כביכול, של מספרנו לסמל מעניין אותנו כאן, ובעיקר שיחסו האמיתי הפוך הינהו מזה שהוא מכריז עליו. חשובה יותר היא הגדרתו הקולעת של הסמל, שמטרתו ההפשטה השכלית ואילו אמצעיו שאובים מהעולם המוחשי. ואכן, לאורה של הגדרה זו ניתן להבין את רוב הסמלים ביצירה. והנה כמה דוגמאות. נושא מרכזי ביצירת עגנון הם ספרים ואבדן כוחם ומעמדם ביהדות הזמן החדש. איננו עוד עם הספר, ואפילו אנשי הרוח שבקרבנו — ליבם לנכסי חומר ולא רוח. מוטיב זה מצוי בהרחבה ב"תמול שלשום", ב"עד עולם" וב"שירה", וכן מצוי הוא אף כאן. "להיכן נעלמו כל אותם הספרים" שהיו פעם בבית המדרש הישן, שואל המספר, והוא משיב:

ושמות יש להן ספרים. כשם שלמדו בחייהם. כך לומדים אחר מיתתם. אם כן יש לשער שזקנים שמתו וטלו ספריהם עמהם, כדי ללמוד בהם אחר פטירתם, והדין עמהם. שהרי לא נשתיר אדם בבית המדרש ואין מי שצריך לספר.

לאורם של דברים אלה נבין עתה את התמונה עם הזקן הנראה למספר בחלום והוא מוליכו לאחד הכובים של מתים בירושלים ומראה לו ספר ועליו "חותם של בית המדרש הישן", ובמפורש אומר לו הזקן: "לא אני הוצאתיו, מעצמו נתגלגל ובא אצלי. משבטל תלמוד תורה מבית המדרש ספריו מתגלגלים ובאים אצלנו."⁵²

הנפרוד שכבה

המוות הוא אורח מצוי ביצירת עגנון ועולם של בלהות וסיוטים הוא מביא אתו. מותה של פריידיה, שאומנת היתה בבית הורי המספר במשך שנים רבות, זיעזע את מספרנו והרהורי צער מדכאים על אפסות החיים עלו בלבו. שקוע בהרהוריו התהלך המספר והעלה סיגריה מכיסו להדליקה, והנה הופיע מישהו, שיפשף גפרור בסוליתו, העלה אש והגישה למספרנו, "אבל עד שהגעתי אל פי כבה." אמר אותו האיש: "אל תהא כאותם שאם מושיטים להם דבר הם

מתיישבים בדעתם עד שנשמט מהם. אמרתי לו: משל הוא? אמר אמת הוא, "ובהמשך הדברים אמר "בניגון של ניצוח, והוא היה והוא הוה והוא יהיה בתפארה.⁵³ מוטיב הגפרור הניצת וכבה, בניגוד למשהו שקיומו מאריך או מתמיד, מופיע גם בסיפור "לביה אבא" (1941) שנכתב זמן לא רב אחרי ה"אורח",⁵⁴ אלא שהניגוד שם בין הגפרור לבין ה"נר הדלוק התלוי באויר" מבטא את הניגוד שבין אור ההשכלה הרגעי ואור התורה המתמיד, ואילו כאן הניגוד המסומל הוא כנראה בין חיי האדם החולפים כרגע לבין האלהים שהוא "יהיה והוה והוה יהיה בתפארה." אולם לא רק ניגוד זה הוא המעניין כאן אלא אף דברי אותו נעלם המזהירו שלא יחמיץ ההזדמנות. הרי שמותה של פריידה העלה בלב מספרנו את תודעת האופי התולף של הקיום ואתה יצר עשייה מוגבר.

הקצב והכבשה

אף מותו המתקרב של ר' חיים מלהיב את דמיון המספר ומעלה בו תמונות סיוט. מלאך המוות מצטייר לו בדמות קצב ואילו ר' חיים — בדמות כבשה שמלאך המוות מוליכה על חבל. דברי הקצב למספר: "רצונך ואראה לך דבר פלא, רואה אתה כבשה זו, הריני מושך בחבל והיא מתעלמת", אינם אלא ביטוי של תמיהת-אימים על המעבר המהיר מחיים למוות. אף תלישת העשבים סמל מוות היא, והיונה אף היא אינה כנראה אלא סמל אחר של הקרבן התמים המסתמל בכבשה — נשמת ר' חיים העומדת לפרוח מהגוף. אולם מעניינת מאלה, מבחינת החישוף העצמי, היא השיחה הדמיונית המזורה שבין אותו קצב והמספר. נדמה לו למספר כאילו הקצב פונה אליו וקורא אף לו, והריהו מכחיש כי "משה" שמו,⁵⁵ כלומר נוכח המוות מוכן אדם אף להתכחש לעצמו. אימה זו היא המסבירה גם את משפט ההתפרצות שלו ביידיש: "וואס האט איר זיך אין מיר אנגעטשעפעט" (למה זה נטפלתם אלי?) שהוא חוזר עליו פעמיים. הפנייה ליידיש מעידה על תחושת הסכנה בה שב היחיד ללשונו הטבעית ביותר.⁵⁶

סוכת לייבטשי בודנהויז

באמצעים פארודיסטיים וסמליים כאחד משתמש עגנון בהעלאת הפרשה של הגראפומן לייבטשי בודנהויז המתרגם את התורה לחרוזים גרמניים. בהקשר זה נצטמצם אך לסימבוליקה החלומית. בחלומו עשה לו לייבטשי סוכה על סוכתו של המספר. "טוב היה אילו עשה סוכתו במקום אחר, או אינו עושה סוכה כלל, שלייבטשי זה אף על פי שעושה חרוזים לתורה אינו אדוק במצוות". רע מזה שלייבטשי "בא ועשה סוכתו לפני סוכתי, עד שנראו שחיהן כסוכה אחת, אלא שחלקו היה גדול מחלקי ונאה משלי... לא ניכר בין סוכתי לסוכתו", ולבסוף, לייבטשי הבטיח שהוא יסכך הסוכה אבל לא קיים הבטחתו.

ערב סוכות עם חשיכה באתי וראיתי שפורס עליה סדין נקוב ולא סיכנה נהלכתה. אמרתי לו הרי אינה מסוכנת בדבר שצומח מן הארץ ותלוש אלא בדבר המחובר שמקבל תומאה. הביט בי לייבטשי בפנים ישרות ואמר. די לי בזה.⁵⁷

השתמש עגנון כאן ב"ציור המוחשי" של הסוכה ובדברי המשנה בנוגע לסוכה על גב סוכה דיני סכינת הסוכה⁵⁸ כדי להביע את דעתו הברורה על מפעל-תרגום זה שבכחינת תומאה הוא לדידו וצירוף דברים שאינם מצטרפים.

המסגר

ראויה לתשומת לב היא דמותו המופלאה של המסגר, זקן קטן-קומה וכפוף שכולו אהבת-אדם ושמתת-חיים.⁵⁹ דמות-ביניים היא, על גבול הריאלי והסמלי. ממשיים כביכול הם מנעוליו

ומפתחותיו שבחגורתו. ריאליים הם גם צחוקו וששון הקיום. אולם הרמיון והשוני שהמספר מעלה בינו ולבין הזקן המת שהוליקהו לכך המחים על מנח להראות לו את הספר מבית מדרשה הישן של שבוש,⁶⁰ מכניסים אותנו למימד מציאות אחר ומשאילים לדמות משמעות סמלית. אין זאת אלא שבשני זקנים אלה מסתמלים שני אספקטים שונים של הורייחנו הציבורית, אספקט הספר מזה והמעשה מזה, הרוחניות החלושה והרצינית שאך בבואת חיוך על שפתיה, ולעומתה מעשיותם ושרשיותם של אנשי מעשה שארצית היחה הווייתם ושקויה כולה בשמחת חיים וששון הקיום. לא מקרה הוא כנראה שהמסגר חסיד הוא ואילו איש הספר הזקן בודאי שמחנגד הינו. הרי שלפנינו כאן ביטוי של אהדה ואהבה ליהדות העממית והארצית והרגשת קירבת נפש יותר גדולה מצד המספר אליה מאשר כלפי יהדות הספר הרוח. אם על סמיכות-פרשיות שבין שני זקנים אלה העמידנו המספר בעצמו, הקורא המצוי אצל עגנון יגלה אולי סמיכות-פרשיות אחרת — ואף היא על דרך הניגוד — שבין בעל המפתחות כאן זה שב"קשרי קשרים" (1950). שלנו כאן אוהב בריות הוא וכלו מלא שמחה, פוחח דלחות לפעולות ומעשים, ואילו זה שב"קשרי קשרים" — רושם של קפדן הוא עושה, החובע נעילת שערים וחסול חשבונות. לאחריות אישית הוא קורא ולמילוי חובות שנידחו והוזנחו. מה הפלא שקול מפתחותיו "הולך ורוגז", בשעה שרוח של צהלה עולה ממפתחות המסגר.⁶¹

גורדוניה ובית המדרש

ועוד פרשה כאן, שלכאורה כולה פשוטה ומסתברת במישור הריאלי, אולם לשון הסמלים בה הלבשה מספרנו מוציאה אף אותה מפשוטה ומשאילה לה אופי של הפשטה עיונית. כוונתנו לפרשת "גורדוניה" וסמיכות הפרשיות שמספרנו דורש בינה לבין פרשת בית המדרש. פעמיים מעלה המספר פרשה זו ובשתייהן הוא מקשרה עם בית המדרש. כשאבד המפתח ואי אפשר היה לפתוח את בית המדרש מצא המספר את המסגר בגורדוניה, ותיקן מנעול גורדוניה הוא שהשהה את פתיחת בית המדרש.⁶² ושוב, כאביב, כשנתרוקן בית המדרש ממתפללים, סגרוה המספר וקם והלך לגורדוניה, כדי "לראות אדם מישראל". במעשהו זה רצה כאילו עגנון להמחיש לנו שמחוליתו של זה נחמלאה זו. ואכן הוא אומר את זה במפורש. כשביקשוהו אנשי גורדוניה שינאם בפניהם על ארץ ישראל, סירב המספר, ובמקום לדבר על ארץ ישראל הוא סיפר להם על ראשיתו של "בית החבורה ציון" שבשבוש בתחילת המאה; כיצד נתרוקן בית המדרש מלומדיו מפני שפקע כוחו של לימד תורה לשמה או לשם תכלית,⁶³ ומכיון שכך נחמלא בית החבורה "ציון". חושפני הוא הטעם שהמספר נותן לבני גורדוניה מדוע אין הוא רוצה לדבר בפניהם על ארץ ישראל: "ראיתם מימיכם בחור שנתן עיניו בנערה שיספר עליה לאחרים"?⁶⁴ ארץ ישראל היא עניין אינטימי וקדרש לו, בבחינת דברים שבינו לבנינו — וכיצד יחן להם דריסת רגל בוז התאספותם בחבורה למשחקי שאח והתבדחיות תפלות אינה עושה אותם לשותפים מעשיים בעניין ארץ ישראל. אין ספק, ביטוי עוקצני חריף כאן ליחס הבח של עגנון כלפי ציונות-הממל הגלותית.

מלא משמעות הוא תיאור הבית של גורדוניה, שבצמם אינו בית אלא "חוספת של בית" שמלכתחילה נבנה כמחסן לסחורה. אפילו הכניסה לבית רעועה, "חמש מעלות קטנות" שהמעלה העליונה שלהן מחונדנת. מסתבר "שמעלות אלו לא נעשו לשם בית זה, וממקום אחר הביאן." ועוד פרט משמעותי: "אף על פי שחלונות הרבה קבועים בו, הרי הוא כסומא שלא ראה מאורות מימיו," או "כסומא שמתו עיניו." אמנם מעתיר מספרנו דברי שבח על בני גורדוניה שעיקר מחשבתם לעלות לארץ ולעבדה; מאידך, הוא מבקרם קשות ומסתייג מהם ותורתם. ביחס אינו בית אלא מחסן, ערכיהם ערכי חומר הם, ערכי מחסן ולא בית. המדרגות המוליכות לבית — "ממקום אחר הביאון", כלומר, תורת זרים תורתם ואינה שאובה ממקורות

האומה. אמנם חלונות רבים לחדרם, אולם ללא מאורות הוא. את מאורות עברנו ותרבותנו לא ראה הבית. מה הפלא, כשבא המספר מבית המדרש הוא לא מצא הפתח, ומשמצאו — לא מצא המדרגות לעלות בהן. ואף על פי שראה אור יוצא מהחלונות, לא ידע לקרוא אפילו בשם אחד מבאי הבית: "אפילו הייתי קורא כל השמות שכתורה בנביאים ובכתובים לא הייתי מועיל כלום, שרוב חברינו קראו עצמם בשמות שבדו מלבם." ⁶⁵ זוהי גם המשמעות של הסעיף המשעשע והמלא חן בסיפור על שני הגורדונים מהדורות האחרונים. הוא ובני גורדוניה, כותב המספר, אינם יכולים להידבר, שאפילו במלים עצמן שהם משתמשים בהן יש חילוק ביניהם: כגון שאני אומר גורדון. מתכוון אני למשוררנו הגדול יהודה לייב גורדון. ואילו הם מתכוונים לאהרון דוד גורדון. מבני דורם של בעלי מחשבות אני. שידיהם קצרות ומחשבותיהם גדולות. ואילו הם אנשי מעשה. שמקדימים עשייה למחשבה. גורדון זה שלי (כלומר. יהודה לייב גורדון) בעל מחשבות היה ובא גורדון שלהם (כלומר. דוד גורדון) והביא את המחשבות לידי מעשה. כלומר קיים זה מה שכתב זה. לכאורה צריך אני לשמוח. ואיני שמח. לא מפני שהמחשבה חשובה מן המעשה. אלא מפני... משל לאדריכל שביקש אבנים ונתנו לו לבנים. שהוא נתכוון לבנות היכל. ואילו הם נתכוונו לבנות להם בית דירה. ⁶⁶

אם נוציא את הדברים ממשמעותם הצרה ונראם כמכוונים לתנועת העבודה העברית ככלל, הרי שביקורת נוקבת בהם על התערטלותה של תנועה זו מערכי רוח והעמדתה את תחיית האומה על ענייני חומר בלבד ועל תורות חולפות שחורתן ולידתן בתחומים זרים היו. כמנותקת מקרקע האומה הוא רואה אותה וכמתנכרת למקורות היהרות ושורשיה. בקיצור, לא המשך בה אלא ניתוק.

פרקי הגות והסתכלות

תורה

פרט לסימבוליקה גלויה וסמויה משופע ה"אורח" ביסודות הגות והסתכלות רבים, מהם כלליים ומהם יהודיים. מרכזית בו, למשל, היא פרשת האורתודוכסיה היהודית בפולין. המספר מתחקה אחרי שלשה דורות של נציגיה והוא מעמידנו על כך שאף היא פשטה את הרגל וללא תקווה ועתיד היא, ככל האידיאולוגיות האחרות שעלו ביהדות הדורות האחרונים. מעניינת הפרשה מבחינה רעיונית ואמנותית, אולם בהקשר זה נזקקים אנו לה לא לשם עצמה אלא לשם הבלטתו של עניין אחד בלבד, והוא פולמוסו של המספר כנגד אורתודוכסיה זו הטוענת למונופול בלעדי על דת ישראל ולאונטיות אמנותית שאינה אלא זו שלה. מתוך צער וכנות מחדה המספר "שכלי נפשנו שבורים" ואין עוד כוחם להכיל את התורה. אולם הוא גם מכריז ואומר, שאם מוגבלת היא יכולתנו, אינסופי הוא רצוננו ועזים כיסופינו לקבל את התורה מחדש. ⁶⁷ יתירה מזה, גדולה תורה שאדם מגיע אליה מתוך יגיעה ומאבק, אחרי מאמצי חיפוש של המפתח שאבד, מתורה שקיבלה אדם עוד בהיותו תינוק כמעט אמו. ⁶⁸ מעניינת הפרשה לא רק מפני האור שהיא מפיצה על יחסו של עגנון למסורת, אלא גם מפני שהיא עוזרת לנו לפענח אותו קטע מוזר שכסיפורו הסמלי "עם כניסת היום" בדבר צורך, צורה ורצון. ⁶⁹ אכן הדברים המפורשים כאן הם בבחינת מפתח לדברים הסתומים שם.

הבית

מרכזי ב"אורח" הוא גם מוטיב הבית על הביטויים הרבים והשונים שמספרנו נתן לו. מלאה פיקחות וחקן היא הדרשה הציונית שהוא דורש על "לכו ונעלה... אל בית אלהי יעקב" (יש. ב:ג), בעיקבות דרשת חז"ל על פסוק זה ⁷⁰ דרשותיהם של כמה מגדולי החסידות. ⁷¹ אכן, דרש

זה הוא שקסם לאפלפלד הצעיר והוא הפכהו לסמל מרכזי בכמה וכמה מסיפוריו ההגותיים על גורל ישראל בעמים.⁷²

תכלית

בעלי אופי הסתכלותי-כללי הם כמה פרקים ביצירה שבהם מעלה המספר את הגיונותיו כפרשת הקיום והתכלית.⁷³ פרקים אלה עומדים בסימן המוות והזעזוע הנפשי שהוא מביא בעיקבו למספרנו. הוא רואה את עצמו נתבע על ידו לחשבון נפש ולפישטוש בחייו ובמעשיו. כדרכו, אין הוא מעלה את הפרשה על דרך ההפשטה והניתוח, אלא בדרך של סיפור דברים ומעשים. בעלי התכלית "האמתיים", אומר לנו המספר, שעיקר עיסוקם ביישובו של עולם, לא הטרידו מעולם את מנותחו.⁷⁴ אולם קלועה היתה נפשו תמיד בין שני קטבי תכליתיות אחרים, הלמדני מזה והאמנותי מזה. אם הראשון הצמידהו לבית המדרש, כדי לקיים את מצות "הגית בה יומם ולילה", הוציאהו השני ל"יער", להסתכלות בעולם ומלאו. אולם לא המאבק בין השנים חשוב כאן אלא ההכרעה והדרך בה הוא הגיע אליה. ומעשה שהיה כך היה: חלה מספרנו, או, ביתר דיוק, נדמה היה לו שחולה הוא וקרוב לשערי המוות. והגיעו הדברים לכדי כך שישב וכתב צוואה. אולם לאחר שעשה את זה הרגיש פתאום "כאילו ניטלו ממני חלק מתחלואי" והוא החל לשוב לאיתנו ולהיהנות מעצם הקיום, ללא כל חיטוטי תכלית:

אותה שעה לא היה לי שום ציור מושכל, רוחני או גופני. מן ההנאות שביקשתי לי. ואילו שאלתי מה הנאה אני מבקש לא הייתי יודע להשיב. לא שאלתי ולא כלום, אלא והניתי מכל מה שראיתי. אפילו הגרמים הארציים שאינם מיועדים להאציל על הנפש שחמה גרמו לי קורת רוח והנאה.⁷⁵

הוא הולך ומפרט:

החננונים עמדו על פתחי חנויותיהם כבני אדם שנומדים להנאתם. זה שחק באסת המדה שבידו וזה שח עם שכנתו. חתול קפץ מגגו של בית ונשתטח על ארבע רגליו והביט כנגדו מתוך חשד. קרון עמוס בר וסיפה של תינוקות נאחזו בו. האשה תיקנה את שערה והביטה אחר הקרון... נושא המכתבים חזר מעבודתו ונרתיקו הריק מתנדנד איך ואיך...⁷⁶

"הפתרון" ברור: אין תכלית אחרת לקיום אלא הקיום, הייה לסכנה הקטנה ביותר שתהא נשקפת לקיום זה כדי להעמדת על כך. ההליכה והעמידה, הישיבה והשכיבה, הדבור וההסתכלות ואלפי העניינים הקטנים שאדם עושה אותם במודע ושלא במודע — הם הם הקיום ותו לא. כל החיטוסים על תכלית — עניין שבמתרות הם ואך סימן לשפע של בריות גופא.

האמנות

לנושאייה הכלליים של היצירה שייכת גם פרשת האמנות. "אורח נטה ללך" היא הנובלה הראשונה מבין יצירותיו הגדולות של עגנון בה הוא נזקק לנושא זה. הוא מרחיב את מסגרת היינו בו ב"התמול שלשום" ועד יותר ב"שירה". ארבעה הם נושאייה של הפרשה כאן: אראלה ובדנהויו על דרך השלילה ורפאל המספר על דרך החיוב. באראלה מימש עגנון את הרציונליזם הקטנוני, שלא זה בלבד שקר ויבש הינהו וללא שמץ דמיון וניצוץ של שירה, אלא שאף ממידת הקנאות בו והעמידה על אמתו. שכליות היא התופסת את המציאות בצבעי שחור-לבן ואינה משאירה מקום לגוני-ביניים. בקיצור, ידעת אראלה מהו הסוג הספרותי הנקרא בשם "סיפור", אולם אין היא ידעת לספר סיפור. אם אראלה "אנטיפטיית" היא, נוקשה דוחה, בדנהויו הוא גרוטסקי, רופס וחסר-אופי. טיפוסים כאראלה יש בהם כדי לחסל את האמנות מכל וכל, ואילו טיפוסים כבדנהויו משפילים אותה ומטשטשים הגבול שבינה ולאומנות. גראפומן הוא בדנהויו שלא זה בלבד שמרחה השיר אין בו, אלא אף שמץ מרחה היהדות, וסוכתו כולה ללא כל יסוד

היא. אילו היה בידי מספרנו היה מסלקו מכל וכל מסוכתה של האמנות. מגלמיה של הגישה והכושר האמנותיים אך שניים הם כאן, רפאל והמספר. בעל מום הוא רפאל, ומאז נולד הריהו צמוד למסתו. אולם מכיוון שאינו יכול ללכת ל"מקומות", המקומות באים אליו. לא רק את מראות העולם הוא נושא בתוכו אלא אף את קולותיו, לרבות קולות שהאזין להם עוד בהיותו ברחם אמו. ⁷⁷ דמותו של רפאל אינה בעצם אלא בבחינת מהדורה קמא של דמות האמן היותר מבוגרת ושלמה, זו של בלויקוף "ב"חמול שלשום". אף את בלויקוף עתיד עגנון לסגור בחדר קטן מאחורי מסך החוצץ בינו והעולם ולהעמיד עליו את כל "המקומות" והמראות של העולם, אולם הסתגרות זו בבלויקוף והתלהבות היצירה הנלווית לה הם יותר ריאליים וטבעיים מאשר אצל רפאל. מכיוון שאדם מבוגר הוא בלויקוף, שלפני היצמדו לפינתו עמד במשך שנים במגע חי עם המציאות, עולם דמיונותיו — שרשי מציאות לו. לעומת זה, דמיונותיו של רפאל הם חסרי כל שורש מציאותי וללא כל קרקע יניקה. בהכרח שמוגבלים וילדותיים הם, אף שרפאל מכלל ילדות כבר יצא. דמות האמן חמשוך את לבו של עגנון גם בשנים הבאות, אולם שינויים מהותיים יכנים לתוכה. דמותו של רפאל מעליה כאן מתוך הבלטת הניגוד שבינו, בעל הדמיון וחחה החזיונות, לבין אראלה השכלתנית וקצוצת הכנפיים; ואילו ב"שירה" תובלט מהותו של האמן היוצר תוך עימתו עם המדען הלקטן והחטטן המנותק מהמציאות. זה ועוד, כאן האמן הוא בעל המום הצמוד למקומו, ואילו ב"שירה", המדענים הם בעלי המום היושבים על קופתם בשער וניזונים מפירווי החברה החומרנית, כשעה שהאמן ללא מום הוא וילד שעשועיו של הקב"ה. ⁷⁷

אף את דמות עצמו כאמן מעלה המספר כאן, ובמונחים הקרובים לאלה של רפאל, כלומר במונחים השאובים מעולם המראות והקולות. כביאליק בשעתו מתאונן אף הוא שאך בילדותו נתן היה בראייה חודרת וחרירה, ואילו עתה לקתה זו: "בקטנותי הייתי רואה כל מה שביקשתי לראות. גלתי קצת — נתמעטה ראייתי, ולא ראיתי אלא את שהראו לי. עכשיו איני רואה לא את שאני מבקש לראות ולא את שמראין לי." ⁷⁸ כמסתכל קולט מראות, שעינו חודרת מבעד למעטה הדברים, הוא מתאר את עצמו, והו, כאמור, משל האדרת-אספקלריא. יתירה מזה, הסתכלות זו בלתי מכוונת ובלתי-מודעת היא, וללא כל מאמץ מצידו היא פועלת. דומה הוא לאבן שהטילה הבורא להיכן שהטילה והריהי "מונחת במקומה וצופה על סביבותיה." ⁷⁹ מתנת אלהים היא האמנות, והאמן אינו אלא בבחינת "חינוק . . . שטובל קולמוסו בדיו וכותב מה שרבו מכתוב לו . . . תנאי התנה הקב"ה עם כל מה שנברא מששת ימי בראשית שלא ישנה חפקידו . . . והכתב והמכתב בכלל מעשה בראשית היו." ⁸⁰ הרי שייעוד היא האמנות ושליחות ממרומים. הדמיון שהושפל על ידי הוגינו מימי הביניים, ומראה העיניים שאסרתו הנוירות הקבלית מהמאות האחרונות בקורות תרבותנו הועלו כאן למקורות של שפע אלהי ולקיום תכליתי שאין למעלה הימנו.

טכניקה אמנותית

רחה ורב גונית היא יריעתו של ה"אורח". מוגבלת היא כביכול לשכוש של סוף שנות העשרים למאתנו, אולם באמצעות ספורי דברים והעלאת זכרונות מתרחבת יריעת הזמן והמקום, והקורא מוצא את עצמו נודד מעבר לגבולותיה של שבוש ונסוג לשנות מלחמת העולם הראשונה והשנים שקדמו לה. במסגרת זו תכנו רבגוני הינה: גורל יחידים ומשפחות, יהודים ונוצרים, תורות וזרמים, ספרים ומוסדות וכהנה עוד. אמנם רוב הפרקים מתקשרים יחדו והאחרית נעוצה בראשית, אולם יש גם פרקים שבבחינת יוצאי דופן הם וללא קשר כמעט עם גוף הדברים ועיקרם. כאלה, למשל, הם פרק 34 וחלק מ-35 על חסידות וחסידים, פרק 26 — יל וינה ושולקינד, חלק ניכר מפרק 59 על הגוי אנטוש, ועוד. וכריבוי ענייני היצירה ונושאה

כן רבים הם גם הסממנים האמנותיים של היוצר. מתיאורים ריאליים-פרוזאיים הוא מחליק ועובר לתיאורים סמליים, ממצבי ערות למצבי חלום ולהפך, מדברי יום ליום להגיונות על תכלית וייעוד. יש קטעים שהם ליריים ומלאי רוך ועדנה, ולעומתם קטעי הומור, שעשועים ולעג עוקצני.

שמות

כדמויותיו של מגדלי כן אף דמויותיו של עגנון ללא ייחוד אינדוביודואלי הן, אלא ייחוד שבטיפוס וסמל, בחינת הגשמה של צד מהותי בדמות האדם-היהודי. וכך בעצם אבות-טיפוסים הוא מעלה שבהיצטרפם יחדיו הם משקפים את הוויית הדור. בעיצוב דמויותיו משתמש עגנון באמצעים שונים, שכמה וכמה מהם הם בעלי אופי "חיצוני" גרידא. בעל חשיבות להבנת גבורו הוא לעתים השם. לבאים לבית המדרש או למתפללים בציבור הוא קורא בשמות בני יעקב, ואילו למזלזלים במסורת והנהגים קלות ראש בה הוא קורא בשמות כשימקי, יושקי, וועפטי, גדושיק ועוד,⁸¹ שמות שכוונתם להבליט את חוסר ממשיותם היהודית של בעליהם. אין ספק, בצרור שמות כר' אברהם, ר' יעקב משה, שרה אשתו, שדחם המספר לפרשת הספר "רדיו של משה", רצה להמחיש לנו את מושג היחסנות היהודית, בחינת השמנא והסלתא של "פני העיירה," כשם שבשם "געץ" (אליל), המעתיק של הספר, רצה להעמידנו אולי על צידה השלילי ומידת הערמוניות שבה.⁸¹ לא מקרי בודאי הוא הדיון עם לייבטשי בודנהויז וירוחם לבאנטשי, דוליק ולוליק, בתו ושני בניו האחרים; והוא הדיון עם לייבטשי בודנהויז וירוחם חפשי. ההקטנה של "לייבטשי" לא ביטוי של חיבה היא, אלא ביטוי של בוז, להעמידנו על פחדנותו וחוסר אופיו. ודרשה מסוג זה ניתנת גם להידרש על ה"כודן" שבבודנהויז, בבחינת קרקע הנדרסת היא הממחישה אף היא את רופסות האיש וחוסר העצמיות שלו. מתעלה כביכול מספרנו מעל להבדלי השקפות ודעות בפרשת ירוחם חפשי דין את היחיד על פי מידת האמת והיושר הפנימיים שלו. מכאן כנראה חיבתו הגלויה למי שגורש מהארץ על חטא של קומוניזם. אולם מסקנה זו נחפות היא כנראה וחד-צדדית, ועדות לכך בתואר "חפשי" שהדביק לו. תואר זה מעלה על הלב את "במתים חפשי כמו חללים שכבי קבר"⁸² ואת הדרש על פסוק זה שדרש ר' יוחנן בנגרא: "כיון שמת אדם נעשה חפשי מן התורה ומן המצות."⁸³ אכן, בסופה של היצירה, כשהמספר היה כבר מחוץ לתחומה של שבוש, הוא בעצמו קושר את השם בדרש זה,⁸⁴ אולם, כבר לפני כן רמז לקיומו של קשר כזה כשכתב בפירושו:

כשחזרתי מבית הקברות מצאתי את ירוחם חפשי יושב לו על הקרקע ומתקן את הדרך. אמרתי לו, מתקן אתה את הדרך מבית הקברות לעיר או את הדרך מן העיר לבית הקברות?⁸⁵ הרי שיציאתו של ירוחם מהארץ ושיבתו לפולין כיציאה מהחיים אל המוות היא בעיני המספר. השם "חפשי" מעמידנו איפוא על התייחסות הפוכה לגבור מזו העולה כביכול ממימד הפשט של היצירה. משמעותי ללא ספק הוא גם שם המשפחה "מילך" (חלב) של חבר נעוריו, ולא לצמחוניותו נתכוון מספרנו בו אלא לרכרוכיותו, חולשת אופיו, וחוסר כוחו להחליט.

הסמכת דמויות

חשוב בעיצוב הדמות הוא לא רק השם אלא אף המקום שעגנון מיחד לה בשורת הדמויות האחרות שביצירה; כלומר, לאיזו דמות אחרת, או דמויות אחרות, הוא מסמיכה. לא מקרה הוא, למשל, שבפרק 56 הוא מעלה בוז אחרי זו את דמויותיהם של העסקן הציוני המקצועי ולאחריו את שרה, נכדת הגאון "רדיו של משה", ולאחריה את הרב דמתא, להעמידך על כך שמכנה משותף לכל השלושה, והוא, חוסר הכנות שלהם, שמתכסים הם כולם באיצטלא של דאגה לכלל כביכול, אולם בעצם אך טובת עצמם היא נגד עיניהם תמיד.⁸⁶ הסמכה כזו עושה

המספר גם בין זכריה רוזין והחייט שוסטר,⁸⁷ וכן בין שפרינצה אשת החייט ורוזין.⁸⁸ ואם תשאל, מה המשותף בין אלה? התשובה היא, בעולם הדמיון שיצרו להם כתחליף למציאות חייהם הנוראה והמייאשת. שוסטר נמק ברעבונו ודלותו הנוראה, אולם בדמיונו באים אליו גדולי פולין להומין להם את בגדיהם, והוא, מפני היותו טרוד, אינו יכול להיענות לכל המתדפקים על דלתו. אף שפרינצה אשתו, חולת האסטמה, שמחלתה עברה לה בירושה מאבותיה, מיתום של אבות-גיבורים בעלי גוף ועזי נפש, היא יצרה לעצמה, כדי לרומם את רוחה ולהפיג את צערה וייאושה. וכך נוהג גם זכריה רוזין. חנווני עני וחסר לחם הוא, שאין בידו להאכיל ולהלביש את בני ביתו, אולם אילן ייחוס עתיק-ימים ורב-פירות עשה לו, ועל פיו הוא מתייחס על האי גאון וגדולי ישראל מימות העבר המפוארים. ברור, לא ייחוד אינדיבידואלי של בני תמותה רגילים, שכל אחד טבוע בחותמו המיוחד, היה לפני רוחו של מספרנו כשהעלה דמויות אלה, אלא המושג המופשט של קייום אינרטי חסר כל תקווה ועתיד המחפש את פיצויו ופורקנו בבריחה לעולם של חלום ודמיון. החייט, שפרינצה אשתו וזכריה רוזין הם חלקי המחשה של קיום גלותי משפיל ומנוול הננעץ בשניו במכורה הזרה-אהובה, ללא יכולת לחיות בה או להינתק ממנה.

דוגמאות לררכי עיבוייה של משמעות

לכאורה שרירותיים הינם ענייני ה"אורח" על אישיו ומאורעותיו, פרי דמיון בוחש בקלחת שברצותו מכניס וברצותו מוציא, וכשם ששיבצם המחבר ברקמת הדברים יכול היה אף לסלקם והיצירה לא היתה לוקה. ייתכן שאמנם כן הוא, מאידך מצויים ביצירה הרבה עניינים ופרטים שמשמעותם היא הרבה יותר עשירה מזו הנתפסת לנו בקריאת-חטף בלבד, והם אינם מתחזורים לנו אלא במסגרת הרחבה של היצירה כולה ומתוך הקשרים שבין חלקיה השונים. והנה כמה דוגמאות. אחרי הצום שהכריז הרב לרגלי היעלמו של חנוך ישבו כל בני בית זומר ליד השולחן ואכלו. רק רחל "נראתה כאוכלת". הצטעק האב השתקן: "אכלי מרשעת, אכלי". פני רחל "האדימו כאש", והאם "הביטה על בעלה בתמיהה וכן על רחל".⁸⁹ תמה גם הקורא, עד שהוא מגיע לעמוד 203 ומתברר לו שכבר כמה חדשים לפני נישואיה נתעברה רחל מירוחם. לאור התפתחות זו מתמלא הקטע כאן משמעות והקורא מבין מדוע לא היה לרחל חיבוקן ומדוע צעק האב. מסתבר שהוא השתקן, שעיניו עצומות רוב הזמן, חש כנראה הרבה יותר במתרחש מתחת לפני הדברים מהאם הדברנית וגלויית העיניים. יודעים אנו כעת גם מדוע אדמו פני רחל. והנה דוגמה ממין אחר. כשאבד המפתח של בית המדרש הישן והמספר היה נכוד ואובד עצות, אמר דוליק, "דלת שאינה נפתחת מביאים גרון ומשברים אותה", ואילו הגויה הישרה קרולקה אמרה: "אלי שלי, אלי שלי, אפשר עושים בבית חפילה כך?"⁹⁰ כאן הנוסח חשוב, כלומר הנוסח של דברי דוליק שהד ברור בהם למסופר במדרש בעניין העצה שנתן פנגר, הדוכם הערבי, לאספסיאנוס. על שאלתו, מה לעשות עם הבית שקינן נחש בתוכו, השיב פנגר: "הורגין את הנחש ומשברין את החבית,"⁹¹ כלומר עצת חורבן והשמד היתה עצתו, וכזו היא גם עצת דוליק.

משמעותי הוא גם פרט אחד בנוגע לאראלה. בעמוד 228 מספר המספר שלאחר שלא הצליח למצוא הפתח לגורדוניה הוא שב הביתה. והנה פגש באראלה שמהלכת היתה לבדה בחשכת הלילה. מעניינת השיחה בין השניים, אולם כאן אין עניינינו בה אלא בעצם הליכתה לבד. לכאורה אין בעובדה זו ולא כלום, ולא היא. פרט מכון הוא בעיצוב דמותה. מתאים הוא לאראלה הרצינוליסטית, שאין לפניה אלא גזרות השכל ואינה מאמינה ב"הבלים" ואמונות פלות, שתהא מהלכת לבד בלילות ללא פחד ויראה.

בעל משקל-יתר הוא פרט אחד בפרשת ר' חיים. מהופעתו הראשונה בספור⁹² ועד למותו אין הקורא בטוח אם אכן בבחינת זקן ששכח את תורתו הוא, שכן מתואר הוא כאדם שמעולם אינו פותח ספר. רק עם התקרב העלילה לסיומה, כששוכב היה ר' חיים על ערש דווי, שמע המספר את שפתיו מרחישות: "... ואלו כשרות בעוף, ניקבה הגרגרת או שנסדקה...⁹³ באותה הלכה התחילה המחלוקת."⁹⁴ ברור עתה שהוא לא שכח את תורתו, אלא התנהג כאילו שכח, מפני שידיעתו הגדולה בחורה היא שנעשתה לפני שנים עילה למחלוקת ומדנים. חשוב משפט זה ועיקרי בכל הפרשה, שכן הוא שמעמידנו על כך שהתנהגות ר' חיים מאז שובו לשבוש מכוונה ומודעת היתה, ורק בגינה מוצדק לראותו כמי שהתעלה לדרגה הגבוהה של בעל תשובה אמיתי. אילו באמת שכח את תורתו, ספק הוא אם אפשר היה לראות את התנהגותו כמוסרית. ולבסוף, פרט קטן בעיצוב דמותו של ד"ר מילך. גר היה בבית קטן "ששלט תלוי לו על פתחו. רוב האותיות שעל השלט נטשטשו ונמחקו... נטלתי לי זמן וצירפתי את האותיות, ומה שנמחק הוספתי מדעתי וקראתי, יעקב מילך רופא."⁹⁵ לכאורה פרט לא חשוב הוא, ולא היא. הבית הקטן והאותיות המטושטשות של השם על השלט סימני היכר חשובים הם המולכים אותנו לליבה של הדמות וליחסה לעצמה ולעולם. פרטים מסוג זה דומים להם מפורים לאורך כל היצירה, ובמידה שאנו עומדים עליהם בה במידה נפרשת לפנינו משמעותה ביתר עומק ועניין. מתברר שהרבה ממה שנראה לנו בהיבט ראשון כשיריותי ומקרי אינו כן, אלא להפך, מחושב ומכוון הוא.

מן הראוי שנעיר לבסוף, ואילו אך בקצרה, על טכניקה נוספת בעיצוב הדמות, כוונתי לשימוש שמספרנו עושה במזנולוג ובדיאלוג. את הראשון הוא משאיר לרשותן הבלעדית של דמויות הנשים שלו ואילו בשני הוא משתמש לרוב בעיצוב דמויות הגברים. מלאי חן, משעשעים וריאליסטיים כאחד, למשל, הם המזנולוגים של אשת החנווני,⁹⁶ ושפרינצה אשת החייט,⁹⁷ כשם שחיננית וקוסמת, מלאת פיקחות והסתכלות למעמקים היא גם שיחת גבורי ה"אורח". לעולם אין היא מקרית וכוונתה לחשוף את מניעי פעולתם ולהפיץ אור על הדמות השלמה.

חתימה

לא עלילות דברים סתם לפנינו בה "אורח", אלא פרשיות יסוד בהווי הקיבוצי של עמנו במזרח אירופה משילהי מלחמת העולם הראשונה עד לכמעט ערבה של מלחמת העולם השנייה. יצירת פרידה היא מקיבוץ שהמספר עצמו היה בשר מבשרו ודם מדמו. אמנם הוא משאיר את המפתח החדש של בית המדרש הישן לדרור ההמשך, אולם קודר רוחו וחזות קשה בפיו על עתידו של קיבוץ זה. נוכח לאומנות פולנית גוברת והולכת מזה ועולם אמונה דת מתפרק ויורד מזה, מסקנתו אחת ויחידה היא: אין עוד מקום ליהודים בשבוש, פרט לבעלי מום שצמודים הינם אליה בהכרח או לבעלי דמיון המתעלמים מהמציאות ומחפשים להם מפלט בחלומות והיות על תפארת העבר.

ניו-יורק, דצמבר, 1978

הערות

- 1) כל סיפוריו של שמואל יוסף עגנון, (תש"ך) כרך ד', "אורח נטה ללון", ע' 192. 2) שם, ע' 195. 3) שם, ע' 194. 4) שם, ע' 195. 5) פסחים, פח: ע"א; "אורח", ע' 129-128. 6) "אורח", ע' 110-109. 7) שם, ע' 293. 8) שם, ע' 190-191. 9) ועוד. 10) שם, ע' 369. 11) שם, ע' 418. 12) שם, ע' 111-109. 13) "תהלה", כל סיפוריו וכו' כרך ד', ע' קע"ט-ר"ו. 14) "אורח", פרקים 48, 45. 15) שם, ע' 393. 16) שם, ע' 39. 17) שם, ע' 116. 18) שם, ע' 120. 19) "בסתר רעם", כל כתבי מגדלי (רביר, תש"י), פרק ב', ע' שפ"ג. 20) שם, ע' ח"א. 21) "אורח", ע' 382. 22) שם, ע' 339. 23) שם, ע' 300. 24) שם, ע' 81. 25) שם, ע' 125. 26) שם, ע' 317. 27) שם, ע' 383. 28) שם, ע' 221. 29) שם, ע' 161. 30) שם, ע' 167. 31) שם, ע' 314. 32) פרק 40, ע' 318. 33) שם, ע' 409. 34) שם, ע' 421. 35) שם, ע' 26-25. 36) שם, ע' 368. 37) שם, ע' 213-211. 38) שם, ע' 410. 39) שם, ע' 410.

אלימות אינטלקטואלית ואחריות סוציאלית

יוחנן גרנך

מקובל על הכל כי אנחנו חיים עתה בעידן האלימות, במאה השנים שחלפה סבלה האנושות יותר מסבלה במשך תולדותיה הארוכות, עקב מילחמות גלובאליות ולוקאליות, הריסתן השלמה או החלקית של ארצות רבות, השמדת אוכלוסין בכל אתר ואתר של העולם. האלימות הסוציאלית נהפכה לרכיב סטרוקטוראלי של החברה המודרנית העכשווית. הפשע, „המאורגן“ והבלתי-מאורגן, הגיע לממדים ללא-תקדים. הסאדו-מאזוכים הצבאי, הפוליטי, הכלכלי ואפילו התרבותי מהווה עתה, יותר מאי-פעם, עדות חותכת לאמת, שטרם חדרה לתודעת עידן הניכור שלנו, כי האלימות, כל אלימות, היא ביטוי מוחשי למעין חוסר-אונים ללא-תקנה.

בייחוד אמורים דברים בכל הנוגע לאלימות האינטלקטואלית, שהיא בחינת תחליף להתמחדות אינטלקטואלית, בדרך-המלך של דיאלוג אנושי על רקע של נסיון מחמיד למצוא פתרונות משביע-רצון למומנט הדיאלקטי הסוציאלי, המאפיינן בהתקטבות בין תחרות אישית ואחריות חברתית (כלומר: בין ספונטניות, „מתירנית“ לבין סמכותיות, „טוטאליטארית“). ומכיוון שהאלימות האינטלקטואלית טומנת בחובה סכנה רבה לאין-עורר בהשוואה לכל תצורה אחרת של אלימות חברתית, משום שהיא המבטיחה והמעצבת על שאר התצורות של האלימות, הרי בה נוצר עתה המורענות של מלחמות, מהפכות ומהפכות-שכנגד, השמדת אוכלוסין והחרכת מדינות, הגמכת קומתו של האדם ואיפוס ערכה הסגולי של תרבות-אנוש.

הדיאלקטיקה של האלימות האינטלקטואלית מפריכה את קביעתם המפוקפקת של מלומדים אחרים, הסבורים, משום-מה, כי האלימות היא תוצר מובהק של „מיטען גנטי“ מסוים.¹ האלימות ניוונה, בין השאר, מן הסדר החברתי הקיים, יותר מאשר מן השרשים הביולוגיים של המין האנושי. דווקא האלימות, „המונופוליסטית“ של המדינה המודרנית, כביטוי השנון של פרופ' אריך וייל,² גורמת „תגובת-שרשרת“ אלימה בקרב החברה, ובראש ובראשונה לתגובה מעוותת של אלימות אינטלקטואלית, המשמשת בומרנג, מכיוון שהיא נועדה, כביכול, להיאבק בחוסר-הסובלנות, הניכור והאנומיה שבתוככי אותה חברה, ולמעשה היא מוינה את האלימות על כל היבטיה השליליים. אין חיימה, איפוא, כי מאבק האינטלקטואלים להקניית טעם ומשמעות לחיי האדם, להרחבת גבולות החירות ולהעמקת השיוויונות החברתית, נהפך לעתים לאלימות במהופך, השמה לאל כל זיק של אחריות סוציאלית. תבונה העורמה האישית גוברת אז על עורמת התבונה התרבותית ...

„מודל“ מודרני של אלימות אינטלקטואלית

לפני עשור בלבד – מאי 1968 – התרחש מאורע היסטורי בעל משמעות אוניברסלית, השופך אור על עובדה שנחשפה כמומנט דיאלקטי של עידנו הפרובלימטי: מרד-הקאמפוסים בארה"ב ומהפכת-

40 שם, ע' 413. 41) שם, ע' 27-28. 42) שם, ע' 440. 43) שם, ע' 97. 44) „זוהר“, כל כתיבי ח. נ. ביאליק, (דבר), ע' 45. 45) „אורח“, ע' 106. 46) ראה למטה, ע' 47. „אורח“, ע' 44. 48) שם, ע' 66. 49) שם, ע' 165. 50) שם, ע' 111. 51) שם, ע' 27. 52) שם, ע' 93. ראה גם ע' 82. 53) שם, ע' 272. 54) כל סיפוריו וכו', כרך ו', ע' 104. 55) אח השם משה יש להסביר כנראה על דרך שהתנאים היו קוראים אחד לחברו „משה“, כמו שכתוב: „משה שפיר קאמרת“, ביצה לח' עב; וראה גם ליקוטי מוהר"ן, (בני ברק, תשכ"ה), קא' סי' קי"ח. 56) „אורח“, ע' 404-403. 57) שם, ע' 359. 58) משנה סוכה, פ"א: ב', ג', ד'. 59) „אורח“, פרק י"ט, ע' 60. 19) שם, ע' 96. 61) כל סיפוריו וכו', כרך ו', ע' 188. 62) „אורח“, ע' 98, 96. 63) שם, ע' 102. 64) שם, ע' 101. 65) שם, ע' 227. 66) שם, ע' 99-100. 67) שם, ע' 253. 68) שם, ע' 106. 69) כל סיפוריו וכו', כרך ו', ע' קע"ה, קע"ו. 70) פסחים פח' ע"א. 71) ליקוטי אמרים (לבוש, תקנ"ב), טו' ע"א: ספר ליקוטי מוהר"ן (בני ברק, תשכ"ה), ע' 24. 72) „אורח“, ע' 129. 73) ראה הנוהל, כא' בטבת תשל"ו, ל' בניסן, תשל"ו. 73) „אורח“, פרקים 49, 66, 72. 74) שם, ע' 274, 277. 75) שם, ע' 375. 76) שם, ע' 376. ראה גם ע' 276. 77) שם, ע' 231. 77א) שירה (חשלא'), ע' 72-73. 78) „אורח“, ע' 91. 79) שם, ע' 173. 80) שם, ע' 420. 81) שם, ע' 115. 81 א') שם, פרק 40. 82) תהלים פח' ו', ע' 83. שבת ל' ע"א. 84) „אורח“, ע' 439. 85) שם, ע' 84. 86) שם, ע' 318-319. 87) שם, ע' 163. 88) שם, פרק 58. 89) שם, ע' 168. 90) שם, ע' 77. 91) איכה רבתי, פרשה א': לא. 92) „אורח“, ע' 147. 93) חולין נו' ע"ב. 94) „אורח“, ע' 402. 95) שם, ע' 386. 96) שם, ע' 52-54. 97) שם, פרק 58.

הנפל של הסטודנטים העלה את עיקרון האלימות לדרגה גבוהה של נשק מהפכני, ביחד בהשראת הרברט מרקוזה (ובעקיפין גם בוו של F. פ. סארטר). אך הצידוק המוסרי לאלימות כנשק פוליטי בידי האינטלקטואלים הצעירים ריחף על חללו הריק של הניכור והשיעמום של החברה המודרנית המתוסכלת, על-גילי השתלטותה המואצת של המערכת הטכנו-מדעית על כל ריקמות התרבות.

„השמאל החדש” גילם מאז ועד עתה, בכל גילגוליו השונים והמשונים, את האלימות האינטלקטואלית, „במיטבה”, על-מקום אופוזיציה ראדיקאלית ראויה לשמה (ניאר-מארנסיסטי) לפי תפקודה. ועל-מקום „הוויכוח האינטלקטואלי” לשמו – אלימות ותופנות לשמן. הצידוק האידיאולוגי-פילוסופי נמצא בזה שניטל מן התיאוריה של הרברט מרקוזה, שטען כי האלימות המימסדית מבוססת על דיכוי ומכאן ההכרח באלימות-שכנגד (וגם של תרבות-שכנגד), כתגובה הולמת בעלת סיכויים של „הצלחה”. ופסקנית קבע הפילוסוף הקשיש, כי „שתי צורות (האלימות) היו וייוותרו בתורת כוחות היסטוריים”. אכן, הלה טען, כי איננו „מגנה” את עיקרון הסובלנות, אם-כי מציב לו סייג: לצמצמו לכל אלה המכבדים את תחולתו האינטלקטואלית והסוציאלית. ברם, שאלת „מי יכריע בדבר” נותרה ללא מענה סביר...³ דווקא היעדר העיקרון של סובלנות מתחדעת הדור האינטלקטואלי העכשווי גורם לכך, כי יש נטייה בקירבו להזדהות עם התוקפן ועם האלים, כצורת „פורקן” (וכפיצוי מעוות לחוסר-האונים של האדם כיחיד בקרב חברה טוטאליטרית, שתלטנית, מנוכרת, אנומית). בתנאים אלה אפשרי מעבר מואץ מן המחירנות אל הטוטאליטריות, והפעם: בעל צביון „אידיאולוגי” שונה (של „השמאל החדש”), „המדולל” של תופנות אלימה, הניווה מצידוק רעיוני אימננטי של תנועה מתירנית בדרשותיה וטוטאליטריות באירוגניה, התגלגל לאלימות אינטלקטואלית מטיפוס חדש, אנארכיסטי בצורתו, אכסיסטינציאליסטי בתוכנו. לפי מוסר החירות מן הדן כי „הנוגה בחירות ותובע לעצמו סובלנות חזרה, כמובן, להדת בחירותם של האחרים, שלא לנהוג על-פי הנוגה שלו. ואם הוא תובע התחשבות בו בשם חירות, הוא צריך להתחשב גם בזולתו”.⁴ שהרי עיקרון החירות היה מאז ומעולם ביטוי לאוטונומיה של האדם, המושחתת על מדעות לקיום חירותו של ה„אחר” (כביטוי של היגל).

האינדיבידואליזם „הנורמאלי” של התרבות המערבית גרס תמיד, כי חירות פירושה אוטונומיה רוחנית של כל אדם למימוש עצמי ולהגדרה עצמית, שאינה מתעלמת מקיומם של בני-אדם אחרים, שרעיון-החירות הוא נכס צאן-ברזל גם אצלם. זוהי „הפלאטופרמה” הפילוסופית של שפינוזה,⁵ וגם של ישעיהו ברלין בדורנו,⁶ המדגישים – כל אחד על-פי דרכו, כי עדיפה חירות „מ” דבר-מה על-פני חירות „ל” דבר-מה (כלומר: חירות שלילית על-מקום חיובית; חירות שתבטיח, להכה למעשה, סובלנות הדדית לכל הנברא בצלם, בלא „סייגים” כלשהם בעלי צביון „טוטאליטרי” במסווה אידיאולוגי של חתירה ל„כיבוש-חירות”, שיש לו צידוק מספיק גם להגבלת החירות „מ” דבר-מה הנוגד את חופש ההגדרה-העצמית).

חוסר-הסובלנות של הדור הצעיר האינטלקטואלי, שבא לידי גילויים מגילויים שונים ב„מדולל” של מרד-הקאמפוסים בארה”ב ומהפכת-הנפל בצרפת ב-1968, חושף איפוא כושר-ביקורת מעמיק נגד החברה הטכנו-מדעית והממוסדת המודרנית, אך גם אטימות מחרידה בכל הנוגע לביקורת-עצמית משמעותית. שכן, אותו נוער „לומד לדעת מה ראוי לגנאי, אבל מתגונן – על-ידי מנגנון ההגנה הזה – מפני ביקורת-עצמית עצרת. זעם על מעשיו הרעים של הוולת הוא מבשרם ותחליפם של רגשות-אשמה לגבי האדם עצמו”.⁷ ההזדהות עם האלימות היא, משום-כך, פועל-יצא של „אי-הזדהות”-עצמית. חוסר-אונים אינטלקטואלי, הבא לידי ביטוי בכוח למחנות ובסגידה לקיצוניות, לאלימות ולהכרעה בלתי-ראציונאלית.

באחת: „הפרכת” עיקרון-הסובלנות-ההדדית מצד „השמאל החדש” או אינטלקטואלים שונים בחברה המודרנית (ובכללה גם בישראל), נובעת מאי-יכולתם להתמודד עם בעיותיהם מעל המישור של דיון ראציונאלי, תוך „הגבלת הכוונות להשתמש באלימות”. השקפה הטרונית, שאין לאדם מהות אנושית אוניברסאלית בעלת תוקף מוסרי כללי, מושחתת על הכרעה-עצמית בלתי-ראציונאלית, אמרציונאלית-שרירותית. שכן, „אם כל דבר יכול להיות תכליתו של האדם, הרי שום דבר אינו תכליתו...⁸

אלימות גוררת אלימות; מתינות גוררת מתינות

משחמע מתוך כך, כי ביטויים חיצוניים קיצוניים של אלימות (סוציאלית, ובייחוד אינטלקטואלית), מבליטים את האופי האנטאגוניסטי של יחסי-גומלין בין אדם לולת ולחברה; דהיינו: בין ההווייה החברתית-תרבותית (עיקרון השימור העצמי), לבין ההתנהות האישי-רוחנית (עיקרון הקידום העצמי). הנקדה בין סגידה למצב קיים לבין סלידה מסבילות קיומית. ללמדך, כי קשה כקריעת יס-סוף הוא הגישור על-פני הניגוד התהומי בין חיים משמעותיים של הסדר המימסדי לבין חיים משמעותיים הראויים לשמם.

..הרומאנטיציזם" של אותם אינטלקטואלים ישראליים ספוג כולו מעין „פרוררסיות" חרבותית טיפוסית.¹³

הן כתגובים חילוניים והן כתגובים דתיים רווח המינהג המשונה לנהל – כמו במחזותיו הידועים של או'ניל – מעין „מונולוג" אימננטי בלתי-פוסק, בעוד שכלפיי-חוץ הוא נשמע כדיאלוג לכל-דבר. למעשה, חוסר-היכולת הפנימית להקשיב לזולת הוא בגדר עיוות כמעט „פרופסיאנאלי" אצל המשכילים המסויימים האלה. יעידו על כך כתבי-עת ומוספים לספרות, ספרים וסימפוזיונים, ראיונות בטלוויזיה או ברדיו וכיו"ב, מלומדים שוללים לחלוטין את „סמכותם" של אחיהם למיקצועות השונים. להביע דעה סבירה ומציגים אותם ככלי-דיק; מתכרזים ספרים קמים על מבקריהם כדבר-תוכחה שאין ולא-כולם בינם לבין השגות-הביקורת שונתחו או נשמעו. המבקרים מצידם, אינם נכונים לעולם „להכות-על-הטא". מכיוון שהם תמיד צודקים, יודעים-הכל ומבינים-הכל, עקב-כך נוצר מעגל-קסמים של ביקורת וביקורת-שכנגד, אך לעולם לא ביקורת-עצמית של „הניצים" המעורבים בדבר.

האלימות האינטלקטואלית לובשת צורה ופושטת צורה, אך לעולם היא וזה עם עצמה: „ההפקרות האמיתית היא הסירוב להקשיב ולשקול; כי סירוב זה הוא מקור האלימות – ואין לך הפקרות גדולה מזו... אם אין-על-מה-לדבר, אראו נשאים רק האינטרסים הגטים, ורשות הדיבור ניתנת לאגרוף".¹⁴ „אגרוף" – במובן רדוע – הוא גם השמצה הרדית או ביטול ערך-האדם, או ביזוי כבוד-האדם, או וילזול בכישוריו האינטלקטואליים... מאכן שאחריות אינטלקטואלית מינימלית כרוכה תמיד ביצירת אקלים רוחני של ביטול ההשפעה הארסית של האלימות האינטלקטואלית.

דווקא בישראל, מדינה המצויה במאבק לעצם קיומה, החייחחות סובלנית אל הזולת, מן האסקפריה של שיויונות הברתית – חשובה ודרושה שבעתים, אמנם יש גורסים – כמו רייך האמריקני,¹⁵ למשל – כי האנטאגוניזם בין הספונטניות האנושית והסמכותיות התברחת הוא כמוקר ההתמודדות בחברה המודרנית העכשווית. ברם, כמו בחברה „הפתוחה" במערב הנאור, כן גם אצלנו, נוצר כר נרחב להנגדה והשלמה דיאלקטית בין עיקר-ההנאה לעיקר-המציאות, בדרך של תחרות הוגנת ואחריות שקולה. לא זו בלבד שהאלימות האינטלקטואלית מעידה על ליקוי חמור של חרבותנו הלאומית, אלא שהיא מעודדת בעליל ומזינה באורח קבע את כל שאר צורות „ההבעה" של האלימות האינדיבידואלית והסוציאלית. ודבר זה כשלעצמו הוא בגדר חודת-עניות לקהילה האינטלקטואלית של ישראל. אותה מדינה שאמורה הייתה להיות „אור לגוים", ועדיין משמשת מקור-קרינה על סביכותיה לא בזכות אלימותם של אינטלקטואלים בלתי-אחראיים, כי-אם בזכות אותם אינטלקטואלים, שגר לרגליהם הוא: החתירה הבלתי-נלאית לעיצוב אדם חדש, סובלני לגבי הוולת וביקורת, לגבי עצמו.

מקורות

1. רוברט ארדרי: „הציוני הטריטוריאלי", תרגום: עמוס כרמל, הוצאת זמורה, ביתן, מודן, תל-אביב, 1977.
2. פרופ' אריך וייל: „המדינה האלימות", ריבעקן פילוסופי „עין", כרך כ', חוב' א'ד', ירושלים, תשרי תש"ל.
3. Herbert Marcuse: "Five Lectures," Psychoanalysis, Politics, and Utopia — trans. by J.J. Shapiro — S.M. Weber, Beacon Press, Boston, U.S.A., 1970
4. נתן רוטנשטרייך: „עוצמה ודמחתי", מסה בפילוסופיה חברתית ותרבותית, הוצאת מוסד ביאליק, ירושלים, 1963.
5. Stuart Hampshire: "Spinoza and the Idea of Freedom" — Proceedings of British Academy, London, 1960.
6. I. Berlin: "Four-Essays on Liberty," Oxford, 1969.
7. אנה פרידל: „האני ומגונוני ההננה", הוצאת „דביר", תל-אביב.
8. גרשן יילר: „פילוסופיה של דברי יומ"ם".
9. רן סיגד: „האקסיסטינציאליזם", המשך ומיפנה בתולדות התרבות; הוצאת מוסד ביאליק, ירושלים.
10. ג'. ב. ליאונארדי: „חינוך ואכסוזה" הוצאת „מסדה", ר"ג.
11. I.T. Ramsey: "Human Personality" — Personality and Science, Edinburgh and London, 1971.
12. השקפות דומות – אצל לסטר ד. בראון, בספרו הידוע: World Without Borders – ניו יורק, 1973, בנושא של חיים-בצוותא גלובאליים. המכתב מציע לכוון מיסגרת של „דיאלוג גלובאלי" בין מדינות עשירות ועניות.

אלה תולדות בית יצחק שנהר (פרקי זכרונות)

רבקה רוכל-שנברג

1 ילדות

הדחיפה הראשונה להפליג בזכרונות מדמדומי-ילדות ניתנה לי בעקבות פנייה מארכיון „גנוזים“: במלאות שבעה למותו של אחי הבכור, הסופר יצחק שנהר ז"ל, ביקשו ממני לספק להם נתונים ביוגרפיים ורקע בו גדל, התחנך ולמד הסופר.

בתדהמה רבה חשתי בשטף הזכרונות העולים וגואים בקלות מפתיעה מאז שנות הילדות והנערות, עד כדי כך, שהמלים יצרו כאילו בכוח עצמן את המשפטים והסיפור. רשימתי פורסמה בעתון והדבר נשתכח מלבי.

כעבור שנים ביקשה אחת מנכדותי לספר לה כל ערב לפני השינה סיפורים ותעלולים מהזמן בו הייתי אני עצמי ילדה קטנה. מאז היתה הנכדה דורשת כל ערב: „סבתא, תעלולים!“ היא לא גלאתה משמוע סיפורים אלו עוד ועוד, עד שאפילו לי נמאס הדבר. נזכרתי כיצד נהגה אמא להרבות בסיפורי-זכרונות שלה עצמה על ביתה, משפחתה ומקומות שונים, ועד כמה אהבנו לילות ארוכים של סיפורים אלו, שסופרו בכשרון רב מאד. ואז בא רעיון בלבי, לכנס את רוב זכרונותי במקובץ ליתר הנכדים כעדות ממקור ראשון.

המשפחה הקרובה

כשבאים לתאר את הרקע בו גדלים ילדים, טבעי הוא שמתחילים בבית-אבא. לנו לא היה בית-אבא כמובן המקובל, משום שהיווינו יחידה משפחתית בלתי-עצמאית עד מלחמת העולם הראשונה. למעשה, היו לנו 2 בתי-אב: האחד — של הסבא חיים שנברג מצד אבא בעיירה טרְנְרֹדְה בפלך פודוליה והשני — ביתה של הסבתא הינדה קגְר מצד אמא בעיירה פְּיֵלוֹזוֹרְקָה בפלך ווהלין.

היו אלו שני בתים שונים בתכלית, אווירה שונה, דמויות שונות ואורח-חיים אחר, שהיו להם השלכה על דרך התפתחותנו ובמיוחד על עיצוב דמותו של אחי.

אבא, יוסף שנברג, נשא לאישה את אמא חיה-שרה קנר בתיווכו של שדכן בשנת 1900 בערך. הזוג התיישב בעיירה וולוצ'יסק בפלך ווהלין על גבול גליציה. היתה זו עיירה גדולה וערה. אמא הביאה לאבא נדוניה בסך 2000 רובל, שקיבלה מידי הסבא שלה מרדכי כץ. מרדכי כץ היה אדם עשיר מאד, עם הולדת כל כל נכדה היה מפקיד בבנק על חשבונה סך של 2000 רובל לנדוניה. בכוא העת קיבלה גם אמי את חלקה היא.

החתונה התקיימה בלא נוכחות אבי-אמא, הרש-איציק, שנפטר זמן קצר אחרי אירוסי-הורי. הסיכויים היו שחיי הזוג יעלו יפה בעיירה וולוצ'יסק. ב-1902 נולד אחי, ושמו נקרא הרש-איציק על שם סבי, וכל חייו נקרא בשם החיבה צֵינְהָ. כעבור שלוש וחצי שנים נולדתי אני

במישור הסוציאלי והאינטלקטואלי, כדי למנוע אלימות וחוסר-סובלנות, מתוך אחריות אנושית כללית.

13. T. Roszak: "Where the Wasteland Ends," Politics and Transcendence in Post-industrial Society, N.Y. 1973.

14. גרשון ויילר: שם, כלעיל.

15. אירית איכילוב: „טכנוטרוניה או תודעה“ (על כיווני ההתפתחות של החברה הבתר-תעשייתית). בקובץ „המעשה החינוכי — עיון ומחקר“, בעריכת דוד נבו. הוצאת „יחידיו“, תל-אביב.

ונקראתי בשם רבקה על שמה של אם־אבי, שקראו לה בנוסח פולני רְבִיצ'ה, וכך גם לי. כשמלאו לי שנתיים החל המצב הכלכלי להיות בלתי יציב. אבא, שהיה סוחר לארדווקא ממולח, הפסיד את כספי־הנדוניה בעיסקה אומללה. הזוג הצעיר עם שני הילדים נאלץ לקבל את הזמנתו של הסבא חיים שנברג, שהיה אלמן, לבוא ולהיות סמוכים על שולחנו בעיירה טרנרודה. שם שהינו עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה, ב־1914.

העיירה טרְנֶרְוֶדֶה היתה קטנה, נחשלת, חשופה, ללא נוי וללא ירק. בתיה היו קטנים ומעטים. הוא היתה בנויה בעיגול כמו רוב העיירות באוקראינה בימים ההם. הנהר בוג חצה אותה לשניים: מצד אחד ניצבה הסוכה של החייל הרוסי ומצד שני — הסוכה של החייל האוסטרי. טרנרודה שכנה בשטח מישורי נמוך. באמצעיתה היו בנויים בנייני הרשות ומולם ביתו של סבא. מסביב לעיירה השתרעו כפרים ואחוזות של האוכלוסיה הנכרית, שהיתה מורכבת ממוצא פולני־קתולי, רוסי־פרבוסלבי וגרמני. פרנסתם של היהודים היתה על מסחר זעיר, שירותים לכפרים וכלי־קודש.

ביתו של הסבא היה פינתי, מרווח אך ישן ולא נוח. בצד ימין היה פרודור אפל, רחב וארוך מאד המיועד לסוסים וכרכרה. הפרודור היה מרוצף קרשים וברגע שנכנסו אליו קם רעש גדול של חריקות. מימין הובילו מדרגות לעליית־גג, ששימשה לנו כמקום־משחקים. בקצה הפרודור חצר פתוחה עם שירותים ומחסן לאיחסון עצי־הסקה. לעומת האפילה ששררה בפרודור היו החדרים שטופי־אור.

בצד שמאל נפתחה דלת־כניסה ראשית ישר לחדרו של סבא. היה זה חדר גדול מאד בעל תקרה נמוכה במיוחד. עמדו בו 2 מיטות גדולות וביניהן, לאורך הקיר, דיוואן על קפיצים מרופד בשעוונית פרחונית. על־יד מיטתו עמד שולחן־לילה גדול ועליו מונחות דרך־קבע התרופות של סבא. לרגלי המיטה השנייה עמדו שידה, שולחן וכיסא, שם הכין ציניה שעורים. המגירה העליונה של השידה היתה נעולה תמיד והמפתח נתון בכיסו של סבא. כשפתחו מגירה זו נשמעה חריקה חזקה. עוד עמד בחדר ארגו־רחצה מצופה שיש שקיבלו הורי לנישואיהם כמנהג־המקום, נותרה פינה אחת ריקה וזו נועדה לי ולצעצועי: קופסות־טבק ריקות מעוטרות בציור אדן־ליסקה, בקבוקי־בושם ריקים, כובות מסמרטוטים ו־2 ספלים קטנים מחרס צבועים זהב, שהביא לי סבא מתנה מקרלסבד. באמצע החדר עמד שולחן עגול מכוסה מפת־משבצות ירוקה, מסביבו כסאות מרופדים שעוונית, ארון־בגדים גדול ותנור מקומר גדול להסקה ולימום.

אחי ואני ישנו במיטה מול מיטתו של סבא ולשינינו אותן כותנות־לילה. חדר גדול נוסף היה חדר־האוכל, ששימש גם כחדר־שינה של הורי. היו בו 2 מיטות, שולחן־אוכל גדול וארוך, כסאות וארון עם ספרי־קודש. ליד מיטתה של אמא עמדה שידה גדולה. על הקיר שעון־מטוטלת ענק ועתיק. על הקיר מעל למיטות היו תלוים 2 שטיחים מן הנדוניה של אמא. בבית היה עוד חדר שנפסל למגורים בגלל טחב ורטיבות.

במרכז הבית היה בנוי המטבח: היה זה מטבח גדול עם תנור־אפייה בתוך הקיר וכיריים. ליד החלון עמדה מיטה של העוזרת היהודיה. לאורך הקיר עמד שולחן־עבודה גדול. פעם בשבוע, ביום חמישי, נהגו לגלגל למטבח אמבטיית־עץ ענקית על גלגלים עם חישוקי־ברזל. בתנור הבעירו בולי־עץ וחיממו את המים בתוך דוד גדול הבנוי בתוך הקיר. לדוד היה ברו דרכו וזרמו המים החמים.

היינו נכנסים לאמבטיית־עץ זו ומשתכשים במים כאוות־נפשנו. אהבנו מאד את ההמולה והתכונה מסביב לאמבטיה. בתום הרחצה הלבישונו בכתנות־לילה דומות. נוהג זה נמשך עד היותי כבת 5 שנים ואז הפרידו בינינו ברחצה ובשינה. התאורה בבית היתה של מנורות־נפט, כאלה העומדות על רגל־נחושת וכאלה המשתלשלות מן התקרה, או הקבועות בקיר. לפני חזית הבית עמד ספסל עליו אהב סבא לשבת ולהתחמם בשמש. סביב הבית היתה בנוייה גדר־מרישים. מצד שמאל עברה הדרך שהובילה ממרכז העיירה אל מחוצה לה.

זכרונותי הבהירים והקבועים מתחילים מאז היותי בת 4 שנים. כוונתי לשרטט כאן שרטוטים של מראות, טיפוסים, מאורעות, בני משפחה והווי מעיירות-ילדותי, כפי שנתפסו בחודעתי כילדה קטנה עד גיל 9, שגדלה במחיצת-אח גדול ממנה. תמונות-ילדות אלו משוחזרות בזה בהקשר למקום, בלי התייחסות כרונולוגית רצופה. ברוב התמונות הללו משובצת באופן פעיל או עקיף דמותו של אחי.

אנו נבדלנו מילדי הסביבה ככול: בלבוש, בהופעה, בנימוסים ונוהג. חיינו הרבה בדמיון ופחות מדי במציאות. לא התערבנו ברחוב עם ילדים אחרים והיינו מבודדים במקצת, אך לא סבלנו במיוחד מהעובדה, כי מצאנו תברה זה בזה. דבר זה גרם לקשר אמיץ מאד בינינו וליצירת-חוויות משותפות למרות הבדלי-הגיל. בנוסף, הרבינו בנסיעות. נסיעות תדירות לסבתא, אם-אמא, נסיעות לתו"ל, לערים אחרות ולחתונות במשפחה. כמ"כ מאורעות שהתרחשו בעיירה טרנורדה במשך השנה סיפקו לנו רשמים רבים ועזים.

הילדים

צינייה ואני היינו שונים זה מזו במראה חיצוני, בנטיות ובצורת-התנהגות. הוא היה ילד גבוה, רזה, בעל-לחיים אדומות, עיניים כהות נוצצות, אף פחוס ונחיריים רוטטות, שבעטיו כינוהו לעתים במשפחה בשם „פלצל“. היו לו שיער כהה ותלתלים ארוכים — וזו הסיבה שילדי-העיירה קראו לו „הכומר“. שיניו צחורות היו ומבהיקות. היה ילד עירני מאד, מלא תנועה ויוזמה. הוא נהג לשחק במשחקים שהמציא בעצמו, אך יחד עם זאת היה מסוגל להתרכז שעות על גבי שעות רכון על שולחן-לימודיו. היה סקרן מטבעו — תכונה שעלתה לו לא פעם ביוקר, אך תמיד טען שזה כדאי. היה בריא במיוחד. אינני זוכרת אותו חולה אף לא ממרר בכבי. לעומתו הייתי אני ילדה חיוורת, אנמית, בעלת עיני-תכלת, שיער חלק, דק ואדמדם. הייתי די אפאטיה. סבלתי רבות מתחלואי-ילדות, דלקות ופצעים. הייתי בכיינית וסירבתי לאכול. הדאגה שדאגו בגיני היתה כולה לבריאותי. אמא נהגה לתפור לי את מלבושי במו ידיה, סרפן וחולצות רקמות נוסח אוקריינה.

אני נמשכתי מאד לחיי הכפר. אהבתי את שירי האכרים. נילוותי הרבה לעוזרת הנכרית בלכתה לתפילה בכנסייה.

צינייה לא נהג לשחק בצעצועים אלא העדיף משחקי-חוק: ללכת לדוג בנהר, לגלות מקומות ולהמציא משחקים מתוך יצירת-הרפתקנות. נוסף לכך היה כבר מפותח מאד במונן אינטלקטואלי. עוד בהיותו בולוצ'ייסק, בגיל 3, התחילה אמא ללמדו קרוא וכתוב בעברית. אהב לעסוק הרבה בספריו, במחברותיו, ובמיוחד להפליג בספורי-מעשיות לנאות-דמיון.

עליית-הגג היוותה מסגרת מתאימה מאד לסיפוריו. עלינו לשם ובילינו הרבה מאד זמן בעליית-גג זו. מצאנו אוצרות בין כל הגרוטאות. נברנו בשקיקה בתוך הספרים הבלים והבגדים הישנים שהיו חבויים בתוך ארגזים. מצאנו ריתמות-סוסים, מיחמים (סאמובארים) ישנים, כלים של פסח, דפים מצהיבים של ספרי-קודש וכו'. זוכרת אני את הסברו של צינייה, שאת הדפים המצהיבים יש לשמור מכל משמר, כי כל עוד הדף לא התבלה לחלוטין יש לאותיות משמעות. ועוד מקרה הקשור לעליית-הגג: לצינייה נשרה שן חלב. הוא החזיקה בידו וקרא לי לעלות עמו למעלה. שם סיפר לי בטקס רב כי יש לקרוא 3 פעמים: „מיזעלע, מיזעלע, מיזעלע, נא דיר א ציינדעלע, נא דיר מיינס און גיב מיר דיינס“. * לאחר האמירה הזו יש לזרוק את השן בכוח, וזוהי ערובה לכך שתצמח שן חזקה חדשה. עשינו זאת. מיד ירדנו בריצה מבהלת למטה מפחד, שמא באמת יופיע העכבר. (עליית-הגג מצאה ביטוי בקובץ בסיפור „מסתורי ילדות“).

עליית-גג זו באה למלא את החסר בפינה פרטית משלנו. מכיוון שלא היה לנו חדר-ילדים בו

* עכברון, עכברון, הא לך שינונה, הא לך שלי וזן לי שלך.

יכולנו לשחק, להשתובב כדרך ילדים, לריב אפילו או לשקוע בדמיונות, הרי עליית-הגג סיפקה את הצורך במקום כזה, ועקב הייחוד שלה, מילאה תפקיד חשוב ביותר בהתפתחותנו. וכך גם חפצים בבית קיבלו משמעות דמיונית. למשל, המרבד מעל מיטת-אמא, על ציורי-הפרחים הצבעוניים שלו, היה הופך לשדה-קרב עם פרשים אבירים על סוסים דוהרים. ציורי-כפור על זוגית החלון הפכו לגיבורי-אגדות מופלאים שהיו נעלמים עם בוקר כלא היו. האורלוגין הגדול מחדר-האוכל היה מיוחד במינו: עתיק, ענק, עם 3 מטוטלות ולוח-ספרות מקורי עשוי אמאייל לבן. ליד כל סיפורה היתה מעוצבת דמות מרהיבה מתוך אגדות, כגון: מלאך, גמד, מכשפה, מלך. כשהשעון היה משמיע צלצול השעה, היתה הדמות מסתובבת על צירה. צינייה הצליח לשכנע אותי שבבוא חצות-ליל, יורדת כל דמות ממקומה הקבוע, גדלה לאט לאט לגודל טבעי של בן-אדם, רוקדת ומשתעשעת. לקראת עלות-השחר מתגמדות הדמויות וקופצות חזרה למקומן על לוח הספרות. (האורלוגין המיוחד הזה שימש לו רקע בסיפור, "השעה שנפלה").

עד היום זוכרת אני את סיפוריו על השד המופיע בלילה, ולו רגלי-תרנגול. פעם אחת פיזרנו קמח על-מנת להתחקות בבוקר על עקבות רגלי-השד אך לא ראינו דבר. צינייה נימך זאת, שהרוח העיפה את הקמח.

בהדר בעיירה לימוד שיטתי ב"חדר", היה נהוג להזמין מורים שנתנו שיעורים פרטיים בעברית, ברוסית, בחשבון וכו'. גם לצינייה הוזמן מורה פרטי הביתה. הוא נקט בשיטת-חינוך הפוכה מזו של אמא ונחל כשלוך. זכורתני מקרה שזיזעוני עמוקות ואשר בעטיו סולק המורה: בהיכנסו פעם לחדר בזמן השיעור ראיתי כיצד הוא מנסה בכוח להעמיד את צינייה על ברכיו על גבי מקל, כעונש על אי-הכנת השיעור כהלכה. אחי נאבק עמו אך בסופו של דבר נכנע וירד על ברכיו על המקל. אנו לא היינו רגילים למעשי-כפייה כלשהם, ואני התחלתי לבכות בקול רם. אמא שמעה ונכנסה לחדר. צינייה לא סיפר דבר ומפי יכלו בקושי להציל מה קרה. למחרת כבר לא נראה המורה בביתנו.

סבא

סבא חיים שנברג היה בזמנו סוחר-תבואה עשיר, שהרבה בביקורים אצל בעלי-האחוות שבסביבה וגם מחוץ לגבולות הארץ. כשבאנו לגור בביתו היה כבר איש זקן וחולה-לב שלא יצא לנסיעות מחוץ לבית אלא עסק בעיקר בהלוואה בריבית. סבא היה בעל קומה בינונית, יהודי יפה בעל זקן לבן, חיוך ערמומי, עיני-תכלת שקדיות וידיים לבנות ועגוגות. הוא הקפיד מאד על נקינות והופעתו החיצונית. היתה בו שלווה, יציבות ואיון פנימי.

בעלי-האחוות היו מבקרים אצלו לעתים מזומנות. הם פנו אליו מתוך הערכה לחכמת-החיים שלו, נימוסו והליכותיו היפים. הם ידעו שיש על מי לסמוך בשמירת-סוד. הוא שימש כ"נאמן" בבעיותיהם הפרטיות או המשפחתיות והיה בורר בסיכסוכי-שכנים, משלים בין בני-זוג לאחר ששטחו בפניו את בעיותיהם האינטימיות ביותר, וידע גם ליעץ בתבונה בעניני מסחר והשקעות. את שיחותיו עם בעלי-האחוות, שבאו ממחוזות שונים, ניהל בשפות הרוסית והפולנית ששלט בהן היטב. לעומת זאת לא היה, בניגוד לאבי, למדן מופלג בספרות התורנית. סבא חיים היה יהודי ארוגאנטי, שהעריך בעצם שני דברים: ייחוס-אבות וכסף. זילזל בבעלי-מלאכה או אינטיגנציה עובדת והתייחס אליהם כבזו מופגן — דבר שגרם לוויכוחים רבים עם אמא.

החסידות היתה מושרשת במשפחה ובבית. סבא נהג ללכת לבית-הכנסת בימים הנוראים, וכשמצב בריאותו הירשה לו, היה הולך גם בשבתות.

לסבא היו 6 בנים ובת אחת: מושקו הבכור, ופקן וליינר (כבר לא הספקתי להכירם), תיה-שך (מתה חודש אחרי בעלה אייזנברג והשאירה לסבא 3 יתומים שעוד יזכרו), הרש-בר, קלמן ובן-הזקונים אבי יוסף, שנקרא בפי כל „יוסקה“ עד יום מותו. מושקו, הרש-בר, לייזר, קלמן ומשפחותיהם העתיקו מקום-מושבם לפרוסקורוב. משפחתו של ופקן גרה בוולוצ'יסק ובווינה. האחרים התראו, למעשה, מעט, אך הירבו לבקרנו בזמן שהיינו פליטים בפרוסקורוב. כמורכן היו לסבא 3 אחים: לייזר בגליציה, מאיר במאטאנוב ואיצי, עשיר מופלג, בפרוסקורוב. המשפחה היתה מסופעת וגדולה מאד, פרושה על-פני ערים וארצות שונות אך תמיד מלוכדת ומאוחדת. הרגש השבטי היה מאד מפותח ונהגו ברוב רגש וחמימות לב.

סבא שנברג זכה להערצת בניו במידה לא רגילה. הם אהבו אותו מאד. בחקופה זו כבר היו לו 4 יננים אבל בנו בכורו, שהיה בעצמו כבר סבא לנכדים, קרא לו „טאטעניו“.

אבי היה בן-טיפוחי של סבא, הלמדן מכל הבנים ואהוב עליו ביותר. גם אבי העריצו מאד, לא מש מצידו כל השנים וטיפל בו עד יום מותו בצורה הנוגעת לב. אבא היה מלווהו לכל מקום, למעיינות-מרפא קרלסבד וטרנסקביץ, לנסיעות-עסקים ולחצרות-רביים. נדמה לי שסבא אהב מאד את הכבוד שחלקו לו.

יחסיו של סבא עם בני-המשפחה נקבעו על-פי אמת-המידה של הרגשתו בלבד, מבלי לקחת בחשבון רגשות של אחרים. התנהגותו גרמה להרבה קינאה ורכילות. סבא זה, שהשפיע עלינו מכספו, קימץ ידו כשבאו אליו יתר הילדים או הנכדים לבקשת עזרה. לשום כלה לא העניק תשומת-לב ומתנות אלא לאמא שלנו: היה מפנק אותה ונותן לה כסף ל„טואלטים“. נוהג לקום ב-4 בבוקר ולהגיש לאמא כוס-תה עם חלב והרבה קרומים מבלי להתחשב אם השעה המוקדמת כשרה לכך. הוא התגאה בה מאד והיא מצידה רחשה לו כבוד רב. בערבים היתה קוראת לפניו בקול מתוך העתונות והיו משוחחים רבות על הוויית-העולם. יחד עם זה היו ביניהם ויכוחים סוערים על גישה לאנשים. אמא היתה מוכיחה אותו תדיר: „... חותני, אינך יכול לנהוג כך...“, כשהיה נותן יתרון בגלוי לילד זה על פני אחר. אבל סבא לא התרשם. אף פעם לא הראה חיבה לנכד אלא לנו. אבא לא הקפיד אבל אמא התקוממה בכל מאודה והטיפה לו מוסר בעינין.

אמא שימשה לא פעם מתווכת בין בני-המשפחה לבין סבא בקשר לעזרה ממנו. היא היתה מקובלת על כולם בזכות ההגינות, הרגשת-הצדק שבה והתנגדותה הנמרצת לכל סוג של קיפוח. אני זוכרת קיץ אחד באה אלינו מדונייבצה שרה-הינדה, בתו הבכורה של הדוד מושקו, עם שלושת ילדיה. מצבה הכלכלי היה קשה. אנו אהבנו אותה מאד. היתה בעלת-קול קטיפתי רך, גבוהה ויפה מאד. היא באה, כנראה, לבקש תמיכה מסבא, ושמתילכ ללחשיה עם אמא. סבא חש כבר במטרת הביקור, התחפש כחולה והסתגר בחדרו. אמא נהגה לפתוח בשקט את הדלת, להיכנס עם כוס תה ולהתחיל בשיחת-חולין עמו. מעבר לדלת יכולנו לשמוע קטעי-שיחה בקולות נמוכים, אשר לאט לאט עלו לטונים גבוהים יותר. אני זוכרת משפטים כמו „... חותן, ישנם 3 ילדים, דרוש שכר-לימוד, נעליים...“. סבא התגונן ואמר: „... זו הבית בלא תחתית“. אמא לא השתכנעה והוויכות נמשך. לפתע, שמענו את חריקת-המגירה העליונה של השידה. כעבור זמן-מה יצאה אמא מהחדר עם השטר המיוחל, תקעה אותו לידי שרה-הינדה ואמרה: „קחי את הילדים וסעו הביתה“.

לפני נסיעתם עוד שתינו תה סביב המיחם ואני לא משתי מצידה של שרה-הינדה. התבוננתי בה הפעם בתשומת-לב מיוחדת, נגעתי בה לעתים, הצצתי ברגליה מתחת לשולחן עד שפתאום אמרתי ללא קשר לנאמר סביב: „את יודעת, שרה-הינדה, אינך דומה לגמרי לחבית ללא תחתית“. היא צחקת צחוק מקרב-לב.

אבא

אבא היה למדן גדול, בעל זכרון פנומנאלי, חסיד נלהב ושופע אימרות-חז"ל. הדברים אמורים רק בהשכלה תורנית. בהשכלה החילונית לא התעניין. רוסית ידע לקרוא ולכתוב, אך להתבטא בקושי. עולמו היה החסידות. זה מיילא אותו עד סוף ימיו. על-מנה, "להתאוורר" היתה אבא נוסעת לחו"ל, בעוד שאבא היה בקי בנעשה אצלם. היה חוזר הביתה במזודה מלאה סיפורים. זה היה מכניס איזוה מסתורין בבית. הסיפורים על הנסים והנפלאות של הצדיקים מדורות עברו סופרו בכושר ביטוי יפה מאד על-ידי אבא. הוא הביא לחנים מכל חצר. אחי היה עומד על ידו פעור-פה ושותה בצמא את כל הסיפורים על הנסים והנפלאות. עד היום מצלצלים באזני שמות כמו: ביאנר רבי, קופיצ'יניצר רבי, אוסיאטינר רבי, הרבי מצ'ורטקוב ועוד. זכורתי ביקור אחד של הקופיצ'יניצר רבי אצלנו לשבת. הוא היה אילם, אך למרות זאת ערך את ה"קידוש". אנו היילדים היינו מלאי-פליאה והתבוננו בו פעורי-עיניים. עם זאת, מיד עם תום הארוחה יצאנו מן החדר והתחלנו לחקות את דיבורו העילג עם העוויות מוגזמות וצחקנו הרבה. אבא היה איש משפחה למופת, מסור בלב ונפש לאשתו ולילדיו ומאד קשור לאביו הזקן. היחסים בינינו היו בעיקר במישור האמוציאונאלי: תמיד היינו צדקים בעיניו. הוא פינק אותנו ללא אבחנה למגנית-ליבה של אמא; בכה בדמעות כאשר בכינו אנו. מעולם לא הרים קולו עלינו, שלא לדבר על מכות. כשגדלנו, ידענו יפה מאד לנצל את החולשות האלו שלו. החינוך שלנו היה כול-כולו בידי אמא, אבל בעיתות משבר ידע אבא לעמוד בפרץ. הוא ניחן במין חוש ישישי המזהיר מפני סכנה מתקרבת, מחלה, פוגרום ועוד.

אבא היה חברותי מאד ונוקק תמיד לחברת-אנשים עד סוף ימיו. היה אופטימי באופיו ולא איבד תקווה מעולם. לכל מקום שהגענו, אפילו לרכבת, קם מיד, התחיל לשוטט ולחפש מכרים או קרובים. אינני זוכרת פעם אחת, כולל נסיעות ברכבות, שלא מצא בסביבה אנשים שהכיר. היתה בו שמחת-חיים שוקקת, נהנה מבדיחה טובה, מאוכל טוב ומשקה. היה בעל טעם משובח בבגדים אם כי לא לעצמו. לא בז להנאות העולם הזה — והיתה בו מידה רבה של בוהמיות. אבא היה גבה-קומה במיוחד, רחב-גרם, בעל הילוך נמרץ וזקוף. היו לו עיני-תכלת שקדיות גדולות עם ריצוד של שובכות בהן, זקן שחור ועבה. תמיד לבוש בקפידה בצווארונים-פרוזה גדולים. השנים שהתקיימנו בכית-סבא פיתחו באבא תכונה של בטלנות מסויימת, שברכות הימים התנקמה בנו. הרגש המשפחתי-השבטי היה, מפותח בו במיוחד. גם בסוף ימיו היה מצליח לקשור קשרים עם קרובים רחוקים בארצות שונות ומתעניין בגורל המשפחה.

אמא

את אמא אני זוכרת מאז כאישה גבוהה, מהלכת בזקיפות-קומה עם ראש נטוי קימעא קדימה. היה לה שיער שְׁטַנְי כהה, פה קטן, אזניים קטנות, עיניים שחורות גדולות וידיים גדולות, חמות, עמלות. בגדיה עשויים בטעם רב לפי הזמנה. עד היום זכורים לי כמה מלבושים שלה, כמו: חולצת-תחרה שחורה על בטנת-משי ירוקה עם שרוולים רחבים רחבים, נעלי-קטיפה פתוחות עם רוֹזְטָה מלפנים, כובע קטן מקש שחור עם נוצה לבנה גדולה של בת-יענה ועוד ועוד. היו לה „רידיוילים" (ארנקים גדולים) מֶלְקָה שחורה. השתמשה כבר אז בכושם ובקרם.

לאמא היתה השכלה אוניברסאלית רחבה ב-3 שפות: עברית, רוסית ואידיש. לא היה שטח שלא היתה מעודכנת בו. על-מנת למלא את החסר בבי"ס ובחברת-ילדים נהגה לשבת שעות רבות ליד מיטתנו לפני השינה ולדקלם לנו שירים של פרוג ונאדסון, פואמות שלמות מהקלסיקנים הרוסיים, היתה קוראת באידיש את פרץ, שלום עליכם, מנדלי ושרה לנו שירי-ההפיכה רוסיים. מאז אותן שעות זוכרת אני עד היום את השירים מהאופרות של גולדפאדן. אפינית מאד לאמא היתה אהבתה לספר זכרונות ילדות שלה מבית הוריה, משפחה והעיריה

שלה. תמיד, עד ימיה האחרונים בירושלים, נזכרה בתקופה זו ברגש עז ובנוסטאלגיה רבה. פעם שאלנו אותה כיצד רכשה את השכלתה הרחבה, והיא התיישרה וסיפרה כך: כשהייתה ילדה קטנה מאד גילתה כשרונות בולטים ללמודים. אביה, שהיה יהודי אדוק בצורה פאנאטית, החליט שעל ילדה זו ללמוד. הוא שלח אותה ל„חדר“ גם לאחר שגדלו הילדים והיו לנערים ולמדה עמם תלמד, משניות, ידעה בעל-פה את התנ”ך והיתה בקיאה בארמית. כשפה העברית החילונית שלטה שליטה מוחלטת, אך לא היתה זו רק שליטה בשפה: העברית עוררה בה אמוציה חזקה ואתה העבירה לציניה, מאחר והיתה מורתה הראשונה לעברית. כשהביעה רצונה ללמוד רוסית התנגדו נמרצות. היא התחילה להתגנב מהבית וכדמי-חנוכה וכספ-כיס שלה היתה מקבלת שעורים פרטיים אצל המורה הכפרי. לאחר שהתגברה על הקריאה והכתיבה ברוסית היתה מחליפה ספרים בספריית בית-הספר העממי שליד הכנסיה בכפר, ונוהגת לקרוא לילות שלמים במטבח לאור הגחלים בתנור מבלי להעלות אור במנורה, שמא תתגלה בקלקלתה. את הספרים האסורים הללו היתה מחביאה במקום-סתר. היא נרשמה כמנויה על כל הפירסומים בדפוס בעברית, רוסית ואידיש. לאט לאט רכשה לעצמה ספריה מכובדת. אני זוכרת ז'ורנאל בשם „ניִיִּבָה“ מהימים ההם, עם תוספות שנקראו „הספריה הצהובה“, בה הודפסו תרגומים לרוסית מהספרות העולמית. תממה על כל הוצאות הקלסיקנים הרוסיים, שלא לדבר על ביאליק וטשרניחובסקי. כמורכן הביאה חידוש גדול לעיירה הקטנה טרנרודה — יום יום היתה מקבלת עתון יומי.

אמא הרבתה לטייל עמנו בשדה, מתוך שהורגלה לכך בשנותיה הראשונות באחוזה בבית-הוריה, פיתחה בנו רגישות לתופעות טבע, פריחה, ריחות וחילופי-עונות, ולא חסכה מאתנו הסברים על כך.

כל זאת היתה תרומתה של אמא בעיצוב דמותו של אחי בעיקר, בביתו של סבא חיים שנברג. בית זה העניק לנו את הרומנטיקה שאפפה את דמותו ה„גרנד-סיניורית“ של סבא, את המסתורין שבחסידות אצל אבא והליריקה ושטחי-התעניינות אוניברסאליים מאמא.

היתומים

3 היתומים של דודתי חיה-שרל נותרו לגור עם סבא בביתו לאחר שהוריהם מתו בזה אחר זה תוך חודש אחד: יִנְטָה, הַרְשֵׁל ומוֹיִשֵׁל אייזנברג. מצד אביהם היתה להם דודה, פייגה, כולוצ'יסק, שעוד תיזכר בספרנו.

מוישל היה חלש בכל המובנים. הוא התחתן ועבר לוולוצ'יסק. הרשל היה עצמאי כבר, יפה, עליו וגבה קומה. עבר זה כבר אצל האפוטרופוס הרשמי שלהם אייזיק שנברג (בן-דוד של אבא). הרשל התאהב בכחורה יפהפיה מאודיסה, שדיברה רוסית טובה. הוא הביא אותה פעם לסבא לביקור, אך סבא מצא שהמשפחה אינה מתאימה. הרשל נכנע וויתר.

כעבור זמן-מה החלו לשדך לו שידוכים. הרוח החיה היתה אמא. הכלה ששידכו לו היתה מאיה לבית ווייגמן, בכורה נעימת-הליכות ועשירה. משפחתה גרה בכפר טְרָטְוִלְיִיק על-יד פרסקורוב. אמי היתה מיודדת עם המשפחה כל השנים.

החתונה התקיימה על הדשא ונמשכה 3 ימים. לקחו גם אותנו לשם. הכל היה ברוח-בלב ובנדיבות. לפני החופה נרדם הרשל ולאחר חיפושים רבים מצאוהו בקושי בחדר צדדי, ישן בשלווה.

כעבור שבועיים הגיש הרשל גט-פיטורין לאשתו. הדבר גרם, כמובן, בזיון רב למשפחה, השפלה לבחורה אשר אהבה את הרשל מאד. היא שלחה, כעבור שנתיים, שליח כדי למסור שהיא מוכנה שהרשל יחזור אליה אך הוא סירב.

ינטה היתה בחורה עדינה, עיניה גדולות, חיוורת, צמות סביב ראשה, לבושה תמיד באותן

יצחק בשביס-זינגר: בין עבודת לחרות

נילי ובטל

מאז קיבל בשביס-זינגר את פרס הנובל, מתרפקים על דלתו סופרים ועתונאים מכל קצות העולם. ואפילו העולם היהודי — שבדרך כלל אינו רוחש לו אהדה מרובה — מצליח הפעם, כמעט פה אחד, למצוא דברי שבח והלל לבן זה מבניו.

מה חטא חטא זינגר ליהודים? אין הוא כותב — כך טוענים מבקריו — כפי שסופר יהודי חייב לכתוב. כלומר, אינו מתאר את העיירה היהודית ברוך ובגעגועים, אינו מנציח אותה כמקום מלא תום ויושר ואמונה שלימה. כמו כן, אינו מאמין בטוב הטבעי של האדם, אינו רואה אותו כיצור נבון ורציונאלי, הצועד בצעדים בטוחים אל עתיד מתקדם ומחר טוב יותר. במקום כל אלה, הוא ממלא את עולמו בשרים ורוחות כביעותים וסייטים, בתאוות מיניות ושגעונות אידוטיים — ובכלל מתמקד בצד השלילי שביהודי ובאדם.

אבל זינגר, כמו שהוא עצמו חוזר ומצהיר, אינו מתכוון להראות עולם שכולו טוב (ראייה כזאת כינה פעם בראיון כ"סנטימנטליות", *wishful thinking*, "שמאלץ"), אלא את העולם כמו שהוא. וביחוד הוא מתכוון להראות

שמלות ומתנועעת בשקט. אמא נהגה לומר שאין בה חיים. היתה אפאטיק קצת, אוורירית וחולמנית. בינטה התאהב בן-הרב של טרנרדה-דויד-איציק. גם היא אהבה אותו, רצתה להינשא לו ולנסוע עמו לאמריקה. אבל סבא התנגד לרעיון מעיקרו, והדבר לא קם.

לאחר שכן-הרב נסע לאמריקה, התחילו לדאוג לשידוכים לינטה. דודתה פייגה מוולוצ'יסק ואמא החליטו שעליה להינשא. לשם כך, קבעו מועד שאמא תבוא עם ינטה לוולוצ'יסק „אונקווקן” (לבחון). אני הפצרתי שגם ברצוני „אונקיקוואך” ולקחו אותי.

ינטה התרגשה מאד. נסענו שלשתנו. היה זה קיץ. ינטה היתה חיוורת מאד וממש רעדה כציפור. פייגה ואמא החליטו להסיק את התנור על-מנת שינטה תתחמם קצת ותקבל סומק בלחיים. מה „אונקיקוואך” לא יצא כלום, ואז סבא נכנס לתמונה: הוא פנה לשדכן שהביא לה שידוך — בנו של חוכר-אחווה מגריידינג, דוֹדֵי פרייליך. לדעתו של סבא, התאים הבחור לינטה. לדודי זה חסרה אחת מאצבעות ידיו מתוך שהטיל מום בעצמו על מנת להשתמט מגיוס. כעבור שנה נולדה להם בת סוניה. כשינטה היתה באה לטרנרדה היתה מיד מבקרת אצל הרב לשמוע מה כותב דויד-איציק מאמריקה.

עבורי היו ביקוריה של ינטה ימייחג. עד אז כמעט ולא שיחקתי עם ילדים, והנה תינוקת. אך קרה מקרה: תמיד נלוויתי לכובסת השיקסה כשהלכה לשטוף את הכביסה בנהר. ישבתי על קרש טובלת רגלי בנחל. הפעם התעקשתי לקחת גם את סוניצ'קה. היא באה עמנו. הקרש היה כנראה רטוב וסוניה החליקה והשתטחה עם ראשה למטה לתוך המים. באופן אינסטיקטיבי תפסתי בשמלתי מאחור והרמתיה. מאז קיים בי פחד מנהרות ואגמים. בבית לא סיפרתי דבר אבל ההלם היה חזק.

מאותו זמן זוכרת אני גם את דודי קלמן, שהיה מבקר את סבא לעתים מזומנות. בין הדודים היה היפה ביותר: גבה-קומה, בעל זקן שחור ועיניים בורקות. לחייו שוקעות עמוק בגלל מחלת-השחפת הקשה. היה עטוף תמיד בפרווה עבה, משתעל שיעול שחפני, בא בשקט ונודע בשקט. הוא נפטר כעבור זמן קצר בהותירו אלמנה עם 5 ילדים.

[פרקים נוספים יבואו]

— וזהו לדעתי, הציר עליו מסתובב כל עולמו הסיפורי — מה אורב לו לאדם של היום הסובב־תועה בחלל העולם, ללא כל אחיזה בו, וללא כל מטרה.

במידה רבה נעוצה יצירתו של זינגר באימנציפציה ובהשכלה, שני התהליכים ששיחררו את היהודי — הן מבחינה פיזית והן מבחינה רוחנית — ממסגרת חייו המצומצמת בין חומות הגטו והוציאו אותו לעולם הרחב. זינגר קורא לשני תהליכים אלה "רייסה חדשה שבשל השטן ליהודים." ומדוע? משום שלדעתו של זינגר, ברגע שמשתחרר האדם ממסגרת אחת הוא מתחיל לחפש לעצמו מסגרת אחרת. האדם שואף לחופש, מחפשו, לפעמים אפילו מוצאו — אך אינו מסוגל לשאת בעולו. החופש מוליכו לחלל ריק. האדם המודרני, כידוע, שאף להשתחרר מכבלי ימי הביניים — כבלי הכנסייה, הקהילה לה השתייך, מכל ערכי הזמן — ולחיות כאינדיבידואל, לגלות את משמעות חייו שלו ולחיות לפי נטיות רוחו. משהשתחרר מצא, שכאינדיבידואל, אין לחייו שום משמעות. כל אותן "השתייכויות" שבכיכול ככלו אותו והגבילו את חירותו, באותה שעה גם קבעו את מקומו בעולם. בלעדיתה, נשאר ללא מקום, ללא זהות, ללא כל אחיזה; הוא מבודד לגמרי, פגיע. "האדם המודרני", אמר לי זינגר בשיחה פעם, "עומד כאילו על קליפת־קרח דקה צפה על המים, והקרח נמס." בקיצור — אין להציג את החופש כמטרה בפני עצמה. חופש כזה, זינגר מראה, ימצא ריק וכוזב.

בסיפור אחרי סיפור אצל זינגר חוזרת אותה סיטואציה: בחור עוזב את העיירה (בית אבא, המסורת, העבר) ובא לוואַרשה. הוא טועם את טעם חיי החופש ומוצא שאין בהם סיפוק. החיים בוואַרשה מלאים שאון, עליצות ותנועה. לכאורה — היולא וחינגא — אך כל האושר המנצנץ הזה, מנצנץ על השטח. בפנים — ספיקות וחרדה. "מדוע אני חי?" — שואל עזריאל באבאָד בסיפורים "האחוזה" ו"הנחלה" — "מה אני עושה פה? מה הוא יעזרי? מה הוא תפקידו?... האם אין כל תפקיד לאדם? האם הוא סתם פרה שלוועסת ומעלה גירה עד שהיא מתה או מומתה?" וקלמן יעקבי של אותם שני ספרים מתרוצץ ומתנגש בלי הרף בנברשות של זהב — בחפוש אחרי נר פשוט — בבית שהפך יותר מדי עשיר, יותר מדי רחב, לצרכיו. גבוריו של זינגר — שבְּעֵי אימנציפציה והשכלה — ומסתובבים בעולם תועים ותוהים, אינם בטוחים בשום דבר, ספקנים ופקפקנים — אינם בטוחים בשום דבר. "אף פעם אי אפשר היה לדעת", מספר זינגר על אחיו, הסופר הנודע ישראל יהושוע זינגר, "איפה, בדיוק, הוא עומד. אף־על־פי שהתנגד לחיים דתיים, היה מודע לחסרונותיה של החילונית ... נוטה לסוציאליזם, היה ספקני מדי, באותה שעה, לתת אימון בַּאֲנוּשׁוֹת. ועל עצמו סיפר לי זינגר: "אבי האמין בחוקים ובני־חוקים שניתנו למשה בסיני, ושנתונספו למסורת במשך אלפיים שנה ... כשיצאתי לעולם המודרני מצאתי שגם העולם המודרני מחוקק חוקים ובני־חוקים שלפיהם היה עלי לחיות ... ולכן התקוממתי נגד שניהם!" (אביהם היה נוהג לומר על שני בניו: "לא העולם הזה, ולא העולם הבא").

האמת היא שאנשים אלה תקועים בין עבר שכבר עזבו, ועתיד שאינם מוכנים לקבלו. בספרו הביאוגרפי בבית־הדין של אבי מתאר זינגר את עצמו כעומד על מרפסת הצמודה לבית־הדין הקדוש של אביו, ותלויה מעל רחוב קרוכמאלֶנְה, רחוב השוק, הסוחרים, הגנבים, הזונות, העולם שאביו כינה "טָרֶף". בספור "המְרָאָה", ספור שהפך להיות מחזה, תקועה הגבורה במראה: בין

קראַשניץ, העיירה שעזבה, ובין סדום המודרנית, שאליה אינה רוצה להיכנס. כל החופש הנכסף הזה נראה אצל זינגר כחוט דק מאד בין שני מיני עבדות: זהו הרי ספורו של **הקוסם מלובלין**, המהלך-על-חבל לפי מקצועו — והוא חי את חייו, ומבצע כל מיני להטוטים, ומנסה להחזיק מעמד, על חבל מתוח באויר. הבעייה הגדולה בעולמו הספרותי של זינגר היא שבכל רגע עלול האדם — התקוע, התלוי, המחפש איוושהי אחיזה בעולם — לגלוש מאמונה שעזב אל תהום איזו אמונה אחרת, ובלבד שתבטיח למלא את החלל הנורא. ואמנם **משפחת מושקט** הוא סיפורם של אלה הגולשים, **במשפחת מושקט** שורצים רחובות וארשה מהפכנים מכל המינים: אנרכיסטים, סוציאליסטים, בונדיסטים, קומוניסטים — כולם משיחי העולם החדש, כולם רצים אנה ואנה עסוקים באיזה מין אַקטיביזם היסטרי. בחורי ישיבה לשעבר, שנואשו מגאולה שמימית, עמלים עתה בעצמם להביא את הישועה. מהאמונה הישנה בכוחו של האל עברו הם לעבוד את האדם וכוחו, והריהם מתקנים את העולם, פותרים את בעיות החֶבְרָה, מביאים מחר טוב יותר...

הצרה היא, שהעולם הלא-יהודי גם הוא עבר אותו תהליך, וגם הוא עסוק בתיקון העולם. וכשהעולם הלא-יהודי, המודרני, החילוני, הרציונאלי, הנאור, פותר את בעיות החברה ומביא מחר טוב יותר — מתגלים בו כל אתם דחפים פאנאניים אפלים אי-רציונאליים שהיו אמורים להיעלם עם קום הזמן החדש. „יש לי הרגשה“, מזהיר אסא השל **במשפחת מושקט**, „שכל האנושות תקועה במלכודת. אין לווז קדימה ואין לווז אחורה. אנחנו היהודים נהיה הקרבנות הראשונים“. ובסוף **משפחת מושקט** נפוצה המשפחה בכל קצות העולם, ובית המשפחה נשאר שרוף והרוס. סוף כל האשליות והגאולה.

אחד מסימניו של סופר מעולה הוא, שהוא חוזר ומספר, אותו ספור-בנואר־יציות אחרות. אם כן, מה שמעביר זינגר **במשפחת מושקט** כמאורעות ריאליסטיים-היסטוריים, הוא מְבִיִּים, בעזרת כמה מיצוריו השְדִיִּים יותר, **בשטן בגוריו***.

השטן בגוריו הוא סיפורה של חֶבְרָה, אשר יסודותיה נתערערו, והיא מתנוודת באוויר ללא משען, ונופלת שבי לכל עובר ושב המבטיח ישועה. גוריי היא עיירה יהודית קטנה „אי-שם בקצה העולם“. העיירה סבלה נוראות מחמלניצקי וחבר מרצחיו, והריהי חשה שהיא עומדת על סף משהו חדש. גוריי יושבת ומחכה לשכתאי צבי.

שני שליחים מגיעים בינתיים, כאילו לְבִשֶׁר מה צורה תהיה לה לגאולה. הראשון, ר' איטשה מתית הוא דק וצנום וחיזור, מוכר מזוזות, טליתות, קמיעות מכל המינים, וכתובים קדושים. הוא מלמד את גוריי שְבוּעוֹת ולחישות, מלמד אותה להתנזר מהעולם הזה, מְאֵכִילָה ומשתייה, ומבטיח שבכוא הגאולה יהיו כל תושבי גוריי נשמות טהורות — נשמה ללא גוף. גוריי מנסה ללכת בדרכיו, אך מוצאת אותו סגפני יותר מדי, מְלֵאנְכוּלִי, עֶקֶר — ובכוא השליח השני, ר' גדליה, היא מתמכרת כולה לדרכיו. גדליה הוא השוחט החדש. עליז ומגושם, הוא מלמד את גוריי לאכול ולשתות, להתענג בתענוגות בשרים, ולהתמכר לחיי העולם הזה — גוף ללא נשמה. גוריי, כאמור, הולכת בדרכיו, ובשם הגאולה המתקרבת היא

* הספר הראשון שכתב בפולין. בשנות השלושים הראשונות, בגיל שנות העשרים האחרונות. הוא מופיע כעת מחדש ב„פארווערטס“ בהמשכים לרגל זכייתו של המחבר בפרס נובל

נענית יותר ויותר לתאוותיה ותשוקותיה, ומיך־דרת מיום ליום. וכל כך שטופה היא בעסקיה מבפנים, עד כי אינה רואה שהאיכרים מחוצה לה אוספים חרבות וסכינים ואומרים לעלות עליה — כי השנה שנת בצורת, והאשמה, כמובן, תלויה בגוריי — ולהרסה כליל.

ולבסוף, מכול נוחת על גוריי, וסערה גדולה — וכשהכל שוכך, נראה, שלא המשיח בא לגוריי אלא השטן.

ובכן — שוב סוף כל האשליות והגאולה הכוזבת. זינגר מספר כי תמיד היה מתעניין במשיחיות, וביחוד במשיחיות השקר. והוא מסביר: „בשבילי, שבתאי צבי הוא סמלו של האדם המנסה לעשות טוב ויוצא רע. במלים אחרות, שבתאי צבי בשבילי הוא למשל סטלין, ו„נביאי העולם“ והרודנים האחרים שאמרו ליצור עולם שכולו טוב וסופם היה שיצרו גיהנום“. השטן בגוריי מגלה שכל השאיפות המשיחיות האלה, כל הביקוש אחרי פתרונות שלימים וסופיים, מפצלים את המציאות לשני קצוות נפרדים, בעוד שזינגר רואה את המציאות כדבר מורכב, כפאראדוקס.

בקיצור נמרץ: זינגר רואה מציאות בה תופעות וניגודיהן מופיעים לא בנפרד אלא ביחד, מעורבים זה בזה. החיים, למשל, מעורבים במוות, אהבה בשנאה, טוב ברע, וכו'. גם האדם נברא קצת למטה מהמלאכים וקצת למעלה מהחיות. שתי תכונות מנוגדות אלה מתרוצצות בתוכו, סותרות זו את זו, מגבילות זו את זו — אבל רק שתייהן ביחד מְהוות את ישותו. כל נסיון למצוא גאולה שלימה, פעם אחת ולתמיד, אפשרי אך ורק אם יחיה האדם בצידה האחד של המציאות ויעלים עין מקיומו של הצד השני. שני מבשרי הגאולה בגוריי מובילים אותה לשני כיוונים מנוגדים — כל אחד מהם מציג את חצי־האמת שלו כאמת כולה. משום כך הגאולה המובטחת היא מלכתחילה גאולה כוזבת — ותמיד באה המציאות וטופחת לאנשיו של זינגר בפניהם.

אלה, אם כך, הם הדברים — החופש הריק, והכניעה לאידילוגיות כוזבות — שזינגר מנסה להעביר לקוראיו. והוא עשה זאת בשתי דרכים: ע"י הסיפור הריאליסטי־היסטורי, ובעזרת שְׁדֵיו ושטניו — בסיפורים דימוניים.

„אמנם זה נכון“, כותב זינגר, „שיצירתי נופלת לשתי קטיגוריות אלה, אבל שתי הקטיגוריות אינן שוללות זו את זו, הן רק שני צדדים של אותו מטבע. אפשר להסתכל בעולם גם כך וגם כך...“

אם ישנם כאלה המאמינים שהשדים נוצרו כדי לגרות את הסקרנות בלבד, אינם אלא טועים. השדים מבטאים משהו מרוח הזמן, משהו שמקנן בלבו של כל יהודי, לפחות, החי היום — שיש רע אמיתי בעולם. זינגר עצמו מסביר את שמושו בשדים כך: ישנן שתי סיבות, האחת ספרותית, והשנייה „יותר מספרותית“. ה„יותר מספרותית“ היא פשוט שהוא מאמין בקיומם: „אני מאמין שישנם כוחות ורוחות המשפיעים על חיינו, שעליהם אנחנו יודעים מעט מאד. אולי מאה שנה מהיום, כשנדע יותר על דברים אחרים, נדע גם יותר על כוחות ורוחניים.“

הסיבה הספרותית היא, שאלה הם סמלים ספרותיים דרכם הוא מעביר את חזונו על המצב האנושי. „השדים והשטן מייצגים בשבילי, אפשר לאמר, את דרכי העולם. במקום לאמר כך מתרחשים הדברים, אני כותב כך מתנהגים שדים. שדים מסמלים את העולם בשבילי, ובזה אני מתכוון בני אדם, והתנהגותם של בני אדם.“

זינגר מוציא את שרדיו מתוך פולקלור (לפעמים הוא מוציא אותם מדמיונו, הוא כותב. אך כשהוא משתמש ברמיונו, הוא מוסיף, גם זה פולקלור). בפולקלור הצד האי־רציונאלי הוא חלק עקרונות ממסכת המציאות, וסיפוריים נותנים ביטוי אמיתי ודרמטי לכוחות אלה של טבע האדם הפועלים בתת־הכרתו. כלומר, בפולקלור הסמלים והרמויות מעבירים אמונות והשקפות פנימיות, שעל מציאותן הבינה הרציונאלית אינה יודעת אפילו. כותב זינגר: „היצורים האלה הם מאד שימושיים לסופר. אפשר לומר דברים דרכם שאי־אפשר להגיד בדרך אחרת.“ או, במקום אחר: „כשמשתמשים בשטן או בשד כסמל, יכולים לדחוס לתוך התמונה דברים רבים. זוהי מעין סְטִינוֹגְרַפְיָה רוחנית:...”

נשאלת עכשיו השאלה: בין שהשרים הם אמצעים ספרותיים, או באמת קיימים — מה הם עושים?

השרים הם כוחות אלה בטבע האדם המתחילים בדחפים לגיטימיים ועושים מהם עלוקה שאינה יודעת שבעה. כלומר, הם מתחילים בחצי־המציאות, ודוחפים אותה עד שהיא נעשית המציאות כולה. הם מופיעים לאדם העייף מקיומו כאדם, עייף מההתמודדות הבלתי־פוסקת בין יצריו המנוגדים, בין כוונותיו הסותרות זו את זו — ולוחשים לו שאפשר להשתחרר מכל העניין; אפשר להיענות לגמרי לצידו המלאכי, או, מה שקורה לעתים יותר קרובות, לצידו החייתי. בסיפורי הקצרים מראה זאת זינגר בקנה־מידה קטן. הסיפורים בנויים סביב ליצר אחד, לבולמוס אנושי אחד — קמצנות, זוללנות, תאוות־בשרים — ומראים כיצד יום יום, שעה שעה, חייב האדם להתאבק, להציב גבולות, לִמְתֵן. ומכיוון שבעולמו של זינגר האדם כמעט תמיד מפסיד — הם מראים גם כיצד השיחרור מהמאבק פירושו שיעבוד לַיֵצֶר.

ביצירותיו הגדולות מראה זינגר כיצד פועל הדחף במימד גדול יותר — בהיסטוריה, כרחף המשיחי. בסיפורים כמו „הריסת קְרָשֶׁב“, „האדון מקְרָקוֹב“ — כמו בשטן בגוריו — נמצאים אותם נְתוּנִים: עיירה או נערה (ולעתים קרובות שתיהן ביחד, כסיפור בתוך סיפור), עייפה מֵעֵבֶר קשה, מהוהה בלתי נסבל, מכל הכוחות הסותרים המתחברים להוות את קיומה, מוכנה לְמִשְׁהוּ חָדָשׁ. לעיירה, או נערה, כזו מופיע איזה זר מופלא ומבטיח גאולה. העיירה, או הנערה, הולכת בעקבות הזר, ונמשכת לקיצוניות יותר ויותר גדולה כדי להשיג את הגאולה המובטחת. ובכל מקרה, הזר מסיר את מסכתו — ומתגלה השטן.

השרים של זינגר, אם כן, עושים בסיפוריו הדימוניים מה שעושים המשיחים בסיפוריו ההיסטוריים. ושניהם ממחישים את מה שראינו כְּבַעֲיֵיהַ הגדולה בעולמו הספרותי של זינגר: טעותם של החושבים כי אפשר באמת להשתחרר — האדם מהיותו אדם, והיהודי מהיותו יהודי — ולא להשתעבד לְמִשְׁהוּ אחר. ובכן, מְהִי הַאֲלֶטְרָנְטִיבָה? מה מציע זינגר — שנחזור לאורטודוקסיות? אף זו לא. גם זו — כמו העבודה לאלהי העולם החדש — יכולה להיות עבודה לאל כוזב. תלות מופרזת באלהים אינה טובה מתלות מופרזת באדם. כמו שהראה עם ר' איטשה מתית בגוריי, זינגר חוזר ומראה בסיפוריו כי הבריחה לעולם הרוח והאלהות גם היא מתנגשת במציאות. יונה־מאיר (בספור ה„שוחט“), למשל, היה צריך להתמנות רבה של קולומיר. הלכה קולומיר ועשתה אותו שוחט. אבל יונה־מאיר אינו שוחט; בשר מעורר בו בחילה. הוא מנסה לברוח מהעולם הגשמי ולחיות בספירות מופְשָׁטוֹת: „שם, בעולמות הגבוהים, שם אין מָוֶת, אין שחיטה, אין כאב...“ אבל יונה־מאיר בורח לתוך השגעון, וטובע בנהר. אי אפשר לברוח

מצד זה או זה של המציאות. טוען זינגר, המציאות דרשת טיפול בשני הצדדים גם יחד. **במשפחת מושקט**, כשצרה חדשה אורכת ליהודים, מעמיד זינגר את הישועה הכוזבת של העולם הישן מול הישועה הכוזבת של העולם החדש:

„נו. רבי?" אמר יקותיאל.

וברור היה שמה שהתכוון לאמר היה: איפה האלהים שלך עכשיו? איפה הנוסים והנפלאות שלו? איפה אמונתך בתורה ותפילה?

„נו. יקותיאל?" ענה הרבי.

ומה שהתכוון הוא לאמר היה: ואיפה הישועות החדשות שלך? איפה אמונתך באדם? ובטוב?

מהי, שוב, האלטרנאטיבה? כדאי, אולי, לחזור לבעייה בראשיתה. האימנציפציה, ההשכלה, הזמנים המודרניים. שיחררו את היהודי מהגבלות מסוימות. פתחו לפניו אפשרויות חדשות — מעל לכל, איפשרו לו לעשות רכבו בחיים לבדו. אבל לבדו — כפי שאמר זינגר בתכנית חגיגת שהוקדשה לחתן הפרס — הראתה לו המציאות ש"הוא אפס ולא כלום". עליו, אם כן, להשתמש בחופש שניתן לו, ולמצוא לעצמו מסגרת גדולה ממנו, מסגרת שתתן משמעות לחייו. לא להכניע חייו לחצאי־תשובות — שאצל זינגר הן בחינת עבדויות טוטליות, עבודות אלילים, שאינן מותרות כל חופש לאדם — אלא לשבץ את חייו במשהו אמיתי ונכון, לשים את חייו האינדיבידואליים תחת מרותו של כלל גדול יותר.

הדבר הראשון המעניין כאן הוא ששוב חוזר עניין הפאראדוקס — האיריאל אינו חופש מוחלט, בלי הגבלות; חופש כזה הוא כיאוס, אַנאַרְכִיָה. האיריאל הוא חופש הפועל בתוך מסגרת, שמתקווה איזו צורה לחיי האדם, שנותנת לו כיוון. והשני המעניין הוא — לאיזו מסגרת מתכוון זינגר?

לעם ולהיסטוריה. על היהודי לקשור עצמו היטב לעֵבְרוֹ — אמר זינגר באותו מעמד חגיגי — לא על ידי זקן ופיאות, אלא ע"י ידיעה יסודית של עברו, ע"י הבנה עמוקה, ע"י הרצון לחיות את חייו שלו כהמשך למשהו שהותחל מאז. מסגרת זו, של עם והיסטוריה, נותנת לו גישה מצד אחד לזרות שקדמו לו ומצד שני לזרות שיבואו, היא מקשרת אותו עם מימד נצחי. היא הנותנת לחייו משען וכוח לשאת את כל הבא לפגוש אותו בדרכו.

מוטיבים אלה מהווים גם את תמציתה של אחת הנובילות האהובות ביותר של זינגר — **העבד**. יעקב מיוספוב גולה מכפרו ויוצא לדרך ארוכה בה הוא עובר מצבים שונים של עבדות וחירות. הוא עבד לאכר פולני אבל חפשי לשרת את אלהיו שלו. חפשי בין אחיו היהודים. הוא משועבד לזיכרה של בת־האכר אליה הוא רוצה לחזור. כפי שאומר „כאל סיר הבשר במצריים". וכך ממשיך הסיפור והולך עד סופו — ררכו של יעקב בסיפור היא ררכו של האדם בחיים. באותה שעה, לאורך הדרך, זינגר רוקם מקרים ומצבים מהתנ"ך וההיסטוריה — במידה רבה חוזרים חייו של יעקב על מה שאירע שם. בצורה זו משלב זינגר את חייו של העבד במסכת התנ"ך וההיסטוריה. וכך היא נמשכת. ובסוף, כמו שעשה יעקב התנ"כי, יעקב העבד קובר אשה אהובה, וכשהוא נושא את ילדו, נדרף על ידי עשיו אחר, הוא חוצה את הנהר:

הכל נשאר כשהיה: האהבה העתיקה, היגון העתיק. יתכן וארבע אלפים שנה שוב יעברו. במקום אחר. ליד נהר אחר. יעקב אחר יבנה רחל אחרת. ומי יודע. יתכן ותמיד זה הוא אותו יעקב ואותה רחל...

משחק-מילים: „עשהאל“ לאהרון מגד

משה פלאי

הרומאן החדש של אהרון מגד, „עשהאל“, הוא סימפטומאטי, לדעתי, להתמודדות קשה הנערכת עתה בתוך-תוכה של היצירה הסיפורית בישראל, בעיקר זו הנוצרת על-ידי דור הסופרים הצעירים אשר הפך עתה – בדרך הטבע – להיות דור הסופרים הבכירים.

נראה, כי הסיפורת העברית הנוצרת עתה משקפת חבלי-לשון שבהם היא מתחבטת. ההתלבטויות הלשוניות וה„מהפכים“ הקשים העוברים על הלשון מוצאים את ביטויים באופנים שונים ומשונים במיסגרת היצירות העבריות וסיפורו החדש של מגד משמש דוגמה לכך.

עשהאל הוא בחור תמהוני, יליד מושבה בגליל, שאביו מת שלושה חודשים עובר ללירתו, והוא היה נתון למרותה של האם, השואפת להגשים בכך את תיסקוליה. שני מאורעות טראומטיים אירעו לעשהאל: פעם נפל עשהאל בילדותו מעל חמור, לקה בראשו, ולכשניעור מהתעלפותו הרגיש, לדבריו, „כאילו אני לא אני, אלא מישהו אחר“ („עשהאל“, עמ' 28). תאונה דומה חוזרת ומתרחשת בעת שירותו בצבא, ומאו, דברים מוזרים קורים ליי (עמ' 42).

הוא חסר שורשים, עובד כמי שכפאו שר בלישכה לסטטיסטיקה, ומאו פגש את איה הציירת („הנס הגדול ביותר בחיי“, עמ' 18), הריהו מתרועע עם חבריה האומנים ואנשי הבוהימה. הוא נמשך אל איה, אולי משום שהיא מאפיינת לגביו את ההיפך הגמור של אמו, ומקומה – את היפוכה של המושבה. אך גם בחוגה של איה אין הוא מוצא את מקומו, וסופו, שלאחר מות האם הוא חוזר למושבה שממנה נמלט תחילה, עם שאיה עוזבתו.

ספרו של מגד „עשוי היטב“, מעשה חושב. המחבר „זורע“ מוטיבים לאורכו של הרומאן, מרבה ברימוזים-מוקדמים ובחזרות מילוליות שכוונתן להיות משמעותיות. ריבוי הסמלים אף הוא נועד להעניק משמעות לסיפור. כמו כן נראה, כי יש פה ניסיון להעניק לסיפור „עומק מיתי“.

אהרון מגד, עשהאל, הוצאת עם עובד, תל-אביב, תשל"ח.

„אי אפשר להתעלם מההיסטוריה“, כותב זינגר, „העבר חי בריוק כמו ההווה“. וכשנשאל פעם על עתידו, ענה: „העתיד שלי הוא העבר שלי.“ לאור כל הדברים האלה, נראות לי רוב התלונות וההשוואות (השוואות שבדרך כלל אינן מתאימות לא לזינגר ולא לכתיבתו – כמו למשל השתיים האחרונות ב„הדָרָר“ – ומשום כך גם אינן מחמיאות לו ולכתיבתו) כאי-ריליבנטיות. מדוע קוראים ומבקרים יהודיים של זינגר אינם רואים בו מישהו „מדבר“ אליהם הוא אולי צד אחד של המטבע הדרוש חקירה נרחבת יותר. אך מעניין יותר הצד השני: מדוע אותו זינגר הכותב בשפה מוגבלת כל כך. אל קהל „שבטי“ כל כך, על דרך חיים „חורג“ כל כך – מצליח, כפי שהכירה האקדמיה השוידית, לעורר נימה המדברת אל העולם כולו.

זינגר נאמן כאן לגישתו היסודית: כאדם כך כסופר. כשם שהאדם אינו יכול להשתחרר מעמו ועברו ולהיות אדם אמיתי, כך אין הסופר יכול להשתחרר מעמו ומהחמרים של עמו ולהיות סופר אמיתי. „ישנם סופרים מודרניים“, כותב זינגר, „הרוצים לכתוב על האנושות – סתם אנושות, האנושות בכלל. אבל זה בלתי אפשרי ... ספרות אינה צפה בחלל ריק. היא תמיד קשורה באיזושהי

רא עקא, שהטכניקות הנזכרות עשויות כהלכה וכנויות היטב, אך אינן באות לירי שלמות-של-ממש, ומשמעותן המתבקשת נותרת בלתי-מגובשת ועשויה-למחצה. נבחן נא, לדוגמה, את השימוש בשמות חיות ובהופעת שרצים למיניהם בסיפור. לעשהאל יש משיכה לנחשים מילדותו. הנחש קשור באהבתו הראשונה (עמ' 103), הוא מסייע לחוקר במכון הביולוגי ב, "חליבת" ארס נחשים (עמ' 93-97), אך בקרבו, "מודחל" נחש, "מודחל בשקט, לאט-לאט, מפיק טיפות סמיכות" (עמ' 15). הוא הווה, כנראה, חיונות על שפיון (92). אמו מעוצבת בזכרונו כמי שהרגה פעם אחת נחש שחור במעין טקס מילחמתי קרום (96).

הנחש הוא הוא הארוס, שהאם מתנכלת לו. באחד מחלומותיו, עשהאל נכנס עם איה אהובתו אל הרפת, הוא מבחין בנחש שחור, ולפתע נכנסת אמו עם טוריה והיא אומרת להכות, "בנחש": "אך אני תופס את הטוריה וצועק בחמת-רצח: צאי מכאן צאיו" (63). איה, כשמה, חייבת, איפוא להיות עוף דורס, כאותה, "ציפור גדולה ושחורה, נץ, או עיט", אשר היא עצמה ציירה בתיפאורה, ואשר העירה, "על משהו רע" (19). הוא חולם על ציפור שחורה הקוראת, "ארשף!" ליד המקום בו נפל אביו, נזכר בציפור שציירה איה, "ובאותו יום... ראיתי את איה" (21).

לאחר מעשה אהבהים של עשהאל בדימונה מובא קטע פיוטי בכותרת נפרדת, "השפיון", שבו מתואר כיצד השפיון מריח דם חם: ציפור פצועה נחתה על החול, והוא מכיש אותה (92).

אך בדיקת הסמלים אינה מעלה אחדות ביצירה. השימוש בקטעי פיוט דוגמת "השפיון", כגון "הזיקית", "הקיפור", "יוצרים ביזור, פיזור ובלבול. ציפורים מתעופפות כהנה וכהנה (34, 81, 231), ומשק כנפיהן מותיר נוצות מעופפות באוויר ותורלא. כל שקרא, דרך משל, את, "שלושה ימים וילד" לא. ב. יהושע, שאף בו נעשה שימוש בנחש כסמל וכן בשמות חיות למיניהן, יידע להבחין בין סמלים ומוטיבים המתפקדים בניבוש היצירה ובין אלה היוצרים מבוכה ומבולקה.

כאמור, קיים ניסיון ליצור רקע מיתי בסיפור, ולעצב את עשהאל כדמות בן השנמית. הוא כותב שיר על הסיפור התנכי, ומוסטפה, הצייר הדרוזי, מציר את המאורע כאילו קרא את מחשבותיו. כמובן, קיימת קירבה כלשהי בין שני המאורעות, שהרי גם עשהאל, "קם לתחיה" — אך קירבה זו הינה מלאכותית, היא מסרבלת את המיבנה וזורעת ציפיות המביאות בסופן לאכזבה בלבד. האם עשויה להיות דמות "האשה הגדולה", אך יקשה לקשר עיצוב מיתי זה עם עיצובה היותר נאמן של האם ב, "ארץ-ישראל עצמה, ממש ארץ-ישראל" (189). אכן, מגד היטיב לאפיינה כבת, "דור המייסדים", הן בלשונה, הן במעשיה, והן בתפיסת עולמה.

חברה. או: "בכתיבה אי אפשר להיות אינטרנציונליסט או קוסמופוליטני... ברגע שאתה יושב לכתוב, אתה קשור לשבט מסוים, למשפחה מסויימת...". במלים אחרות, גם כסופר זינגר אינו פועל בחלל חפשי, אלא בתוך מסגרת מסויימת.

אותה מסגרת מובילתהו פנימה, והחוצה. זינגר מגביל עצמו לא רק ליהודים, אלא ליהודי-פולין (ואם בארה"ב — ליהודים יוצאי-פולין). ולא רק ליהודי-פולין, אלא ליהודי איזור מסוים בפולין: "איני כותב על אלה הנקראים לִיטָאִים. אף על פי שהמרחק בין וארשה וליטא אינו גדול הרבה מזה שמכאן לפילדלפיה — איני מרגיש שאני מכיר אותם מספיק". אבל למרות גבולות אלה שהוא מציב לעצמו, זינגר אינו מרגיש ששטח כתיבתו מוגבל: "אנשים אלה חיו בתוך התנועת הגדולות של ימינו. אשליותיהם ותקוותיהם היו האשליות והתקוות של כל האנושות", ככל שזינגר נכנס עמוק יותר למסגרתו שלו, אם כן, ככל שהוא נשאר נאמן יותר לעמו ולעצמו — כן הוא מתקרב יותר לאשר פועם עמוק בקרב כל אדם, בקרב האנושות כולה.

ואולי זאת היא הנימה שהצליח זינגר לעורר, הנימה שמדברת לעולם של ימינו.

עיצוב דמותו של התמהוני כרומאן זה מעוררת שאלות רבות. אומנם בעבר הצליח מגד בכמה מיצירותיו לשרטט דמויות של התסהפתים, או הכסיל, „הלוקח את הדברים ברצינות“ ונמצא במאבק ערכי עם החברה הצינית וכבדיה. על עיצוב דמותו של שלומיק ב„חרווה ואני“ שורה נימה אותנטית ואמינה. דמות הגיבור ב„עיר הלבנה“ מעוררת הזדהות עם הבעיות המוסריות שהיא מעלה.

אך עיצובו של עשהאל התמהוני — מתמיה. פעמים אחדות אומר עשהאל לעצמו כי „עלי לברר לעצמי כמה דברים“ (41, 42, 76). המזכיר את דברי האב־המורה בסיפורו של א. כ. יהושע „בתחילת קיץ 1970“ — אך הדברים אינם מתבררים לא לו ולא לקורא. ביחסו של עשהאל לשפה העברית נעשה ניסיון מעניין לאיפיון הדמות, ואולי אף בקביעת עמדה לינגוויסטית. עשהאל מאמין בכוחן של המלים הכתובות: „מלווה אותי פחד מוזר, שהמלים עלולות להמית את מה שעובר עלי באמת. כי למלים הכתובות יש כוח להחיות, אבל הן עלולות גם להמית“ (18). „מלים“, חושב עשהאל, „יש להן נשמה כמו לחפצים“ (53).

טוב ויפה. נבחן כוחן של מלים.

מילת־מפתח בביטויים המילולי של חיי הנפש של עשהאל היא „הזדרחות“: המלים „מזדרחות“ בספרים (14); מאורעות מרכזיים בחייו מצויירים כ„הזדרחות“ — לאחר התאונה שאירעה לו בצבא (225), עם מות אמו (200), מגעו עם איה (125), ולסוף, כשהוא נזכר בתאונה בילדותו — הנפילה מעל גב החמור (231).

אך מהי משמעותה של „הזדרחות“ מעורפלת ומשעשעת זו — לא ברור כלל. בדוחק אפשר למצוא, כי בניגוד ל„הזדרחות“ זו של הבן, האם מספרת על „זריחה“ נהדרת שראתה — כמילת־מפתח לחוויותיה־שלה (186). אך „ישׁוב בדוחק“ אינו מצדיק שימוש מעין זה.

תאמר: ביקש מגד לעצב את לשונה הרהוטה והעשירה של האם, בת דור המייסדים, כ„עברית של שבת“ (ראה, למשל, עמ' 24). בניגוד לסיגנון מחשבתו ודיבורו של עשהאל, הבן. עשהאל, לעומתה, מחדש מלים, כנוכר, אולם יקשה להניח, שהאקדמיה ללשון העברית תקבלן, או שיש בחידושי משום ייצוג העברית החדשה (בניגוד ללשון המקורות שבפי האם). כי לעשהאל דרך מיוחדת — נאמר: תמהונית — המתאימה לביבלוב הנפשי המצוי בו. התיפאורה, לגביו, היא „עלומית“ (19), הוא הולך, „להיכנף“ בהצגה (20); הלטאה „מלטפסת“, כלומר: מטפסת ומלטפת (54); אופירה בחורה „מנותקת“, דהיינו: מנותקת ומרתקת; וכן „מלכדרת“ — „לבדה בודה דברים מלכה“ (54); העולם „מזדרחר“ — מסתחרר וזוהר (68); „דובדבאים“ — מוגטאז של דודאים ודובדבנים (82); עולם „עפיפי“ — המורכב מיפעה ויפהפה (121). וכן: כשלן, מתוחפר (102), מתוסגל (123) וולתן.

אנו נוטים להאמין לעשהאל הקובע ש„אני נגרר אחר המלים של עצמי. לפעמים אפילו באופן בלתי־היגיוני (123). אך האם גם מגד עצמו נגרר אחר המלים? נראה, שיסוד התופעה הלשונית המזוהה הזאת — באם שלשונה הרוטה, שכן היא משתמשת — פעם אחת — במלה הלגיטימית „מרוטפשת“ (106).

איזו נשמה מוצאים אנו במילותיו אלו של עשהאל? מה כוחן של המלים הכתובות הללו? האם הרמיזה לחשיבות המלים (התייחסותו של עשהאל אליהן, כאמור) אכן מצדיקה עצמה מעבר לאיפיונו (ויש לומר: איפיון זה, בלא הרמיזות לחשיבות — עשוי היה להיות לגיטימי) כמבולבל „מזדרח“? האם המוגטאז הלשוני הזה אומר לנו משהו שאינו בגדר מי־שחק־מלים?

ואפילו אם ביקש מגד לבטא באופן סאטירי את השימושים המקובלים באחרונה בישראל, כגון „שבת־רות“, מטבע חסר־חן, הרי שהדברים אינם הולמים את טון הרומאן כלל ועיקר, שאינו סאטירי.

רומני, שמגד משקף נאמנה את חיבוטיה של הלשון, ואם זו הייתה כוונתו, הרי שהיטיב לעשות. ברם, לעיתים נראה, שמי־שחק־מלים לפנינו ביצירה מעניינת זו, הגורמת אכזבת־מה לקורא המעריך את מגד ויצירותיו האחרות.

אוטוביוגרפיה מרתקת וכמה השגות

בצידה (על "פרקי־חיים" לאבא אבן)

ישראל גור

א

לא כל שר שפרש (מרצונו או בעל־כורחו) ונתפנה להעלות את קורות־חייו ועלילותיו בספר — ניתן לומר עליו כי הוא בעל נוצת־סופר. עם שטבעי הוא הדחף של שר בדימוס (ובעצם, של כל איש־ציבור רבי־פעלים) להעלות את פעליו ומעשיו על־כתב, הרי רק בנדיר הופך דחף זה את בעליו לסופר. יש אפילו שהמלאכה נעשית בסיועו של רשם מקצועי. מכל מקום, כשביל שר או איש־ציבור שהסכין כל ימיו להיות ראש לעושים ולא אימץ לעצמו דיסציפלינות עיוניות ונוצתו אינה נוצת־סופר — הופעת האוטוביוגרפיה שלו בכתב אינה בבחינת "פוליסת־ביטוח": סמוך מאוד לאחר הופעתה הריהו שוב ניצב לפני שוקת שכורה של עשיה — ודוגמאות אינן חסרות.

אבא אבן נימנה עם אותם מעטים שכבר החזיקו ב"פוליסת־הביטוח" עוד לפני שהטילו את כל עצמם־וכוחם לעולם־העשיה הציבורי־המדיני. מוסמך־קיימברידג' זה, עם שיגרת חצי־תריסר הלשונות שבפיו, עם השכלתו הרחבה ועם מתת־ההבעה שלו בעל־פה ובכתב — כבר היה "מחוסן מראש" מפני כל "יום־סגריר" בקריירה המדינית־הציבורית שלו. את הימים שבאו עליו לאחר עקירתו מכהונת־שר־החוץ של ישראל אין לכנות ימי־סגריר — גם אם מדובר כאן בעקירה ראובה, שלא מרצון. מחוזה־מדיניות נמצא, אולי, מפסיד מעקירה כפויה זו, ועם זאת ברור שמחוזות־הספרות־האקדמיה (ואולי גם אבא אבן עצמו) יצאו נשכרים.

האוטוביוגרפיה "פרקי־חיים" היא רק אחד היבולים הפוסט־מיניסטר־יאליים של אבא אבן. היא בגדר־ספרות — לא רק משום שחאטוביוגרפיה היא ז'אנר ספרותי־לגיטימי (לא כל אוטוביוגרפיה היא בגדר־ספרות), אלא משום שמחברה הוא סופר מחונן. ועם שהפעילות הדיפלומטית והמדינית היא עיקרה של האוטוביוגרפיה שלפנינו — אין מועם זוהרה הספרותי. הרצאה תמציתית, התרכזות בעיקר, לשון מדויקת ורכות־גוונים, איפיון מעולה של דמויות, שפעת מיטאפורות ואימאזים, הומור ואירוניה, ובעיקר חוש־מידה — אלה מאפיינים את כתיבתו האוטוביוגרפית של אבן ומשווים לה עוצמה ומשמעותיות.

ב

בכך רמזנו על יחודה הספרותי של אוטוביוגרפיה זו. וכיחודה הספרותי — כן יחוד־מחברה בין מנהיגי תנועת־העבודה בישראל שהיו לראשי־המדינה, להוציא את אבא אבן, אין לך אפילו אחד — החל מדורם של דוד בן־גוריון וברל כצנלסון ועד לדורם של יגאל אלון ויצחק רבין — שמסעו אל ההנהגה לא עבר דרך ההתיישבות ו/או ההגנה ו/או הפעילות המפלגתית. זה היה מסלול מובן, כמעט חוקי, שאפילו אבא אבן — מזווית אירונית מובהקת — שיווה לו פעם תוקף: היה זה בעת המאבק הסמוי על ראשות־ממשלת־ישראל בין יגאל אלון ומשה דיין — בעוד לוי אשכול ז"ל בחיים; כשנשאל אז אבא אבן אם גם הוא מועמד לתפקיד, השיב כי סיכווי קלושים, לפי שלא נולד בכפר־תבור (כפר־הולדתו של יגאל אלון) וגם לא בנהלל (מושב־גידולו של משה דיין). ובעצם —

לשם ביסוס חוסר-הסיכוי שלו — יכול היה אבן להוסיף בשקט, כי לא נולד גם במזרח-אירופה, כי מעולם לא התנסה בעבודה מפלגתית בישראל. ועם שדרכו אל ההנהגה היתה חוקית ומרשימה — גם אם לא היתה מקובלת — הנה לא היה פטור מחשש של זרות כלפיו בישראל, בחינת „חטוטרת“ שנשא על גבו וביקש להשתחרר ממנה. סימן ראשון, צוהל משהו, להשתחררות זאת נותן אבן בספרו, כשהוא מתאר הופעה מרשימה שלו באר"ם ב־13 ביולי 1948: „נעימתו ורוחו של גאום זה הבטיחו תהודה נרחבת. לעת הזאת כבר לא נתקלתי בשום קושי עקב כך שבני-ארצי בישראל לא הכירוני. מאמרים ופירושים שופעי-הערכה הופיעו עתה למכביר בעתוני-ישראל. הם תיארו בדרך-כלל את הופעתי כחיון-פתע“ (עמ' 121; ההדגשה שלי — י"ג). וכאן מעיר הכותב: „דבר זה לא היה מדויק בתכלית בשים לב לחינוכי הציוני ולעברתי, עלומת-השם אך היעילה, בשרות-הציונות מאז 1946“ (שם).

1946 (והוא אז בן 31) היתה השנה שבה נענה אבא אבן בחיוב לפנייתו של משה שרת (אז שרתוק) והחל בעבודת-ההסברה מטעם המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית. שרת ועמיתיו להנהגת-התנועה-הציונית-הישוב היו כלואים אז בלאטרון — בעקבות מיכצע ה־29 ביוני („השבת השחורה“) של הבריטים. ממחנה-המעצר העביר שרת (בדואר מחתרתי) מכתב לאבן, ובו מילה אחת וחתימה: „נו, מ.ש.“, ואבן השיב במידה דומה של קיצור: „ודאי. א.א.“ (עמ' 36). ללמדנו: שרת כבר שילח באבן את הפצרותיו קודם לכן, ורק עכשיו — בודאי בהשפעת-המאורעות — נענה להן. צודק אבן בהערתו של לעיל כי מבחינתו, לפחות, לא היתה הופעתו באר"ם בבחינת „חיון-פתע“, אך באותה הערה נקובה גם, בעצם, הסיבה לפיתעות-ההופעתו: „עבודתי עלומת-השם“. כאשר כתב שורות אלה — כמוהו כרוב בני-הישוב — שמע לראשונה את השם מייגור אוברי איבן, הוא ציירו בדמיונו, לכל היותר, כציוני אנגלו-סאכסי צעיר ושנון, שתרבותו אינה עברית ושהלשון העברית אינה שגורה כלל על לשונו. וכאשר שמע כותבי-השורות לראשונה גאום בעברית רהוטה מפי אותו מייגור אנגלו-סאכסי היתה הפתעתו מוחלטת, ושח לעצמו: בפוליגלוט לעילא קאי-עסקינן.

אבן, פוליגלוט — אך שליטתו בעברית אינה קשורה דוקא (או לא רק) בכישרונו ללשונות. מי יכול היה אז להעלות על הדעת שהעברית היתה הלשון שבילדותו היתה שגורה בפיו יותר מכל לשון אחרת? לרוב הבריות בישראל נודע הדבר לראשונה לפני שנים אחדות, מעל מסך-הטלוויזיה — סמוך לאחר הרכבתה של ממשלת-רבין שאבן לא נכלל בה. ועתה אנו קוראים על-יך ביתר-הרחבה באוטוביוגרפיה הכתובה.

את החינוך הציוני שאבן מזכירו בהערתו שלעיל (כדי שיובן שאיננו, בדיוק, „החיון-פתע“) ספג בבתי-גידולו, שהיו ציוניים מאוד (מצד אמו) ועבריים מאוד (מצד סבו; אבן נולד בדרום-אפריקה ונתינתם מאביו בשנת חייו הראשונה. לאחר מות אביו עקרה המשפחה ללונדון). אמו שימשה כמזכירתו של סוקולוב, שאף נתבקשה ב־2 בנובמבר 1917 לתרגם את הצהרת-בלפור לרוסית ולצרפתית. מסבו — אביאמו — שהיגר מיאנישקי שבליטא לדרום-אפריקה וממנה ללונדון — נטל את יסודות תלמודו העברי. הסב ובית-הספר — מודה ומתוודה הכותב — „היקנו לי גישה תחרותית ללימודים. לאחר שלוש שנים יצאתי עטור בתואר-פילצות הקרוי מעולה מעולה בלימודים הקלאסיים ובלשונות-המזרח“ (עמ' 20). הכותב גם מעיר — כבר באחד העמודים הראשונים של ספרו — כי הכל בשנות ילדותו ונערותו היה ערוך לקראת פעילות ציונית אקטיוויית בעתיד. בימיקוימברידג' שלו היתה זו כבר פעילות כל-יך ממשית שלא היתה חסרה אפילו את המעבר מתנועה לתנועה: „... ב־1935 נשמעתי

למצפוני הסוציאליסטי ועברתי מן הציונים הכלליים אל התנועה הצנועה שנקראה 'פועלי-ציון'. זו היתה קבוצה שולית וזעירה מאוד בבריטניה ובשאר ארצות-אירופה, אבל בישוב העברי בא"י גופו היתה תנועת-הפועלים הציונית הופכת להיות הכוח השליטי" (עמ' 23). ואז באו פגישות-ההיכרות עם נציגי הישות העברי שנודמנו לאנגליה (אם ללינת-לילה ואם לשהיה ממושכת יותר), כמו ברל כצנלסון, משה שרת ודב הוז, ש'נדף מהם ניחוח אדמתה ושמשה של ארץ-ישראל ולא דוקא ריח של מסדרונות, מסמכים ותיקים" (שם).

אבל מגע ממשי עם א"י זומן לאבן בעקבות פרוץ מלחמת-העולם השנייה וגיוסו לצבא. הוא שרת במצריים בחיל-המודיעין של הצבא הבריטי, ובשלהי-המלחמה — במרכז ללימודים ערביים במזרח-ירושלים. כו-בזמן — בהסתר — שרת את העינין הציוני והישובי. בגירת "הלייבור" הבריטי העצימה את פעילותו הציונית, כשהוא עוטה עדיין מדים של קצין בריטי. בין השאר, היה כותב בעילום-שם קפדני מאמרי-מערכת מייסרים ושנונים ב"פולסטיין-פוסט" (היום: "ג'רוסלם פוסט") שהוציאו מעורם קצינים בריטיים שרתחו מזעם: "לו רק יכולתי להניח את ידי על הממזר שכתב את המליצות הריקות האלו הייתי מולק את ראשו הארור והמוזהם" (עמ' 60).

הנהד-כייכן: עם שספג עוד באנגליה את "ניחוח אדמתה ושמשה של ארץ-ישראל" — אין להניח בוודאות שעובדה זו לבדה עשויה היתה לקבוע את הוייתו הישראלית בעתיד. מגעו הממשי עם הישוב הנאבק ומעורבותו במאבק זה — הם שגרמו, בסופו של דבר, את מתן התשובה החיובית לשאלתו של משה שרת ממחנה-המעצר בלאטרון, והם שסייעו בידו להתגבר על קסמיהן של אלטרנאטיוות אחרות (כגון התמודדות בבחירות לפרלמנט הבריטי — כעצת-ידידים, או התמסרות לקריירה אקדמית — כסברת-אמו).

ג.

במהלך שירותו ההסברתי והדיפלומאטי של אבא אבן הוצמד לו ע"י אמצעי-ההתקשורת וגם על גביית-קליטים התואר: „קולה של ישראל". בדין הוצמד לו תואר זה. אלא שאבן עצמו, דומה כך, ממעיט בתואר כשהוא אומר בספרו: "נלאיתי מהיות 'קולה' של ישראל, המחוייב לתת ביטוי לקווי-מדיניות הנקבעים בידי אחרים. היו לי דעות מוצקות משלי על המדיניות הדרושה לנו, ולא רק לגבי הצורה בה יש לנסחה. סבור הייתי כי זו השעה להיכנס לסיעה בכנסת ולזירה הממשלתית בארץ" (עס' 253).

כדי להבהיר נקודה זו, דין הוא לעמוד על ההבדל המהותי שבין „דובר" ל„דבר" (די פתוחה, בי קמוצה ודגושה). מלאכת-הדובר היא יותר ענין שבמשלח-יד. הכוונה היא, לרוב, לשכיר-יום שמעמיד את האינטיליגנציה ואת כישורי-הניסוח-הביטוי שלו לרשות בעליו — בין שהבעלת הוא איש פרטי ובין שהוא מוסד ציבורי. באחת: הלה הוא בעליל קול-בעליו — יזא מי שיהא הבעלים. וכבר ראינו דובר ששרת תחילה בעלים פלוני ועבר לאחר זמן לשרת בעלים פלמוני.

הדבר, לעומתו, אינו קול-בעליו. הוא, ביסודו, קול-עצמו — גם כשהוא עושה בשירותו של ציבור וחיב בציות לממונים עליו. אפילו ברכוך האלים בשפעת-לשונות וביכולת-ביטוי בלתי-רגילה — אינך יכול להפוך קולה של ישראל מבלי להיות איש-רוח ומבלי להזדהות עמוקות עם הפילוסופיה הבסיסית של שולחין — לאו דוקא עם „הטאקטיקה" שלהם. ונכון הוא שאבא אבן נאלץ להגן על הטקטיקה שלא זו בלבד שלא היתה לו יד בקביעתה, אלא שלא אחת גם לא הסכים לה (כגון מיבצע כינרת — ראה עמ' 187-186). אף שבלהט הגנתו על הטאקטיקה — בין שהסכים ובין שלא הסכים לה — שיכנע רבים בנכונותיה (ובכללם את בן-גוריון — בעל הטקטיקה בכבודו וכעצמו; עיין

שם). אבל את „המשאבים“ לקולו — קולה של ישראל — נטל, כיסודו של דבר, לא מקופתו הדיפלומטית כי אם מאוצרות־הרוח שלו, מדביקותו הציונית ומזהדהותו המוחלטת עם „הפילוסופיה“ הבן־גוריונית, שאחד הביטויים החדים לה ניתן סמוך לאחר „מיבצע־סיני“ ע״י בן־גוריון עצמו: „עזה כחלק מישראל יכולה להיות כמו סרטן. תמורת רסיס של שטח נקבל עלינו אחריות למאתיים וחמישים עד שלוש מאות אלף ערבים. איך נוכל לקלוט שלוש־מאות אלף ערבים בניגוד לרצונה של האנושות, ובתוך כך גם לקוות לקבל מאות־אלפים עולים משלנו? האינטרס שלנו כעוה הוא ביטחוני. לקחת שטח קטן שבו ישוב ערבי עצום — אלה יהיו החילופים הרעים ביותר שכנרר האפשר“ (עמ' 235). רברים אלה — בחינת הוראה מדינית — השמיע בן־גוריון באוני־אבן בעיצומה של פעילות מדינית מיוסרת, וניכר בעליל כי האחרון מזדהה אתם כליל.

מזדהה אתם — כי מקופלת בה ההשקפה שאימץ לעצמו אבן עוד בשנות־בחרותו והעוברת כחוט־השני לאורך כל האוטוביוגרפיה שלו. מבחינה זאת, מורה־הדרך הראשון של אבן היה, כנראה, הפרופ' רגינאלד קופלאנד מאוקספורד — מי שנימנה עם חברי ועדת־פיל בשנת 1937. בתארו פגישה בינו ודוד הורוביץ לבין הפרופ' קופלאנד בשנת 1947, הוא אומר, בין השאר:

„קופלאנד הזכיר לנו מה שאמר לוייצמן ולי הרבה פעמים קודם. עלינו להיות ערים לקומה של יאשליית־האחרות; האשלייה ששני עמים שאף אחת ממטרות־החיים אינה משותפת להם יתכן לאלצם בכוח של כפייה מוסרית ליצור מדינה אחת. כמקרה של ארץ־ישראל החלוקה היא דבר נחוץ ומחויב־המציאות עוד יותר מאשר בהודו. אולי יהיה צורך בויכוח על גבולות, אך לעולם אל לנו להשכיח מלבנו את עקרון־החלוקה. זו התפיסה היחידה המשקפת את המציאות ההיסטורית. ארץ־ישראל כחטיבה אחת היא בדייה גיאוגראפית. השניות של העצמיות הלאומית היא הקובעת — ולא האחרת הגיאוגראפית והשלטונית המקרית שבה הארץ מוחזקת“ (עמ' 63).

השקפה זו מובאת ע״י אבן בספרו גם על דרך־האזהרה מפי בעל־נסיון, הוא נשיאה הראשון של קפריסין, מקאריוס: „אל תניחו לאוכלוסיה הלא־יהודית שלכם (כך שח לאבן ב־1968) לגרול יותר מדי. מוטב לכם שתוותרו על הגדה המערבית משתקריבו את אחדותכם“ (עמ' 451).

השניות של העצמיות הלאומית היא הקובעת — להשקפה זו נשאר אבן נאמן עד עצם היום הזה, אף שמעולם לא גרס שיבה לגבולות ה־4 ביוני 1967. אך דוקא לאור השקפתו זו תמוהה היא התעלמותו המוחלטת בספרו מתכנית־אלון. תכנית זו — גם אם מעולם לא הוכרה „דה־יורה“ ע״י ממשלת־ישראל מאז מלחמת־ששת־הימים — הלכה וקרמה עור וגידים (מאז ועד כינונה של ממשלת־בגין) מבחינת ההלכה ההתיישבותית שלה. מבחינה „פילוסופית“ — דהיינו, מבחינת השניות של העצמיות הלאומית — לא נברלו אבן ואלון בהשקפותיהם. כל הישובים שהועלו לפי תכנית־אלון בבקעת־הירדן, בסיני וברמת־הגולן — מיקומם נגזר הן מצרכי־הביטחון והן מתוך חררה ליהודייתה של המדינה. כיצד להסביר, איפוא, את אי־התייחסותו של אבן לתכנית זו?

ההסבר של כותב־שורות־אלה לכך מושתת על שתי הנחות: ראשית, מעבר „לזהות הפילוסופית“ — תכנית־אלון היא, מן הסתם, מקסימאליסטית מדי בעיני אבן; שנית, אליבא דרבים הרים יגאל אלון את התרומה המשמעותית ביותר למחשבה המדינית של ישראל, וזאת שנים רבות בטרם תפס את מקומו כשר־החוץ הישראלי. באי־התייחסותו לתכנית־אלון קשה לפטור את אבן מ„קניאת־שרי־חוץ“ וממידות מסוימות של יריבות אישית.

ד.

בשנת 1959 פתח אבא אבן בקריירה המיניסטריאלית שלו — תחילה בממשלתו של דוד בן-גוריון, ואחר-כך בממשלותיהם של לוי אשכול וגולדה מאיר. בשבע השנים הראשונות — 1959-1966 — הספיק לכהן כשר בלי תיק, כשר החינוך והתרבות וכסגן-ראש-הממשלה. רק בראשית 1966 — בעקבות הנצחון המוחץ של המערך בהנהגת לוי אשכול בבחירות אוקטובר 1965, וכתוצאה מאי-רצונה של גולדה מאיר להוסיף ולכהן כשרת-החוץ — הגיע סוף-סוף אבא אבן ל"מחוז-הפצו" האמיתי: משרד-החוץ. „מאז התמניתי כסגן-ראש-הממשלה — לא היה סיכויי לקבל לידי בסופו של דבר את משרד-החוץ מוטל בספק רציני... זמן-מה לפני הבחירות של 1965 אמר לי אשכול בסוד כי חזקה עלי שאטול משרה זו לידי כאשר תבקש גולדה מאיר לפנותה“ (עמ' 290). ועל שבע השנים שקדמו לכניסתו למשרד-החוץ אומר הוא את הדברים הבאים:

„שבע שנים עברו מאז החילתי לכהן בממשלתו של בן-גוריון ועתה הגעתי לשעת-הכושר אשר לה ציפיתי. שבע שנים עברו מאז בניסתי לפוליטיקה. ספגתי לתוכי מציאות ישראלית עמוקה ורחבה יותר מן הסביבה הדיפלומאטית אשר בה שרוי הייתי לפני כן. שוב לא חשתי עצמי חובכן בעולם הקשוח של ההווה המפלגתי הישראלי. הודות לחלקי במערכת-הבחירות ידעתי כי ספק אם יוכלו עוד קברניטי-המפלגה להתעלם ממני. אף שעצם נוכחותי בזירת-הפוליטיקה הפנימית עריין היתה מביאתם במבוכה“ (ההדגשה שלי — י"ג; עמ' 292).

שורות אלה, המדהימות בגילוי-הלב שלהן, הן בבחינת מפתח להבנת מעמדו של הכותב עד עצם היום הזה במפלגת-העבודה הישראלית ובהנהגתה, הן גם נקודת-מוצא אפשרית להסבר, מדוע נתפס אבן בענייני-הציבור **כמבצע** מזהיר של מדיניות יותר מאשר כקובע-מדיניות, ומדוע סיכוייו להיבחר כראש-המפלגה וכמועמד-המפלגה לראשות-הממשלה מעולם לא היו ממשיים. כאשר אבן טוען שנוכחותו בזירת הפוליטיקה הפנימית עדיין היתה מביאה את קברניטי-המפלגה במבוכה — אין עלינו להבין שמקורה-המבוכה הוא בשינאת-הקברניטים לאדם שלשונותיו מצוחצחות והשכלתו גבוהה ודיבורו רהוט וחגיגי וכל-כולו כיפתור. אמנם, מפלגת-העבודה ידעה גם כמה קברניטים וחצאי-קברניטים שמידות-השכלתם היו אפסיות, והסתייגותם ממשכילים היתה טבעית. אולם רוב קברניטי-המפלגה היו והינם בעלי-השכלה ובעלי אספירציות לימודיות. ניטול לדוגמא את בן-גוריון בכבודו ובעצמו. הלה — גם בשעות-המתח הנוראות ביותר — לא נטש את תלמודו, שהשתרע על שדות-התעניינות רבים. הוא היה תלמיד נצחי, ועם זאת ידע לשים פדות בין משכילים מוחלטים לבין אנשי-רוח: את אלה האחרונים קשר בהגשמתן של אידיאות, ולא דוקא בגבהים אקדמיים; את אלה הרוח האמיתי הוא לא ראה כאבא אבן עתיר-ההשכלה (הפורמאלית והבלתי-פורמאלית), כי אם בשלמה לבאי — איש עיר חרוז. הוא הוקיר מאוד את כישרונותיו של אבא אבן ואף השכיל לנצלם לטובת-המדינה, ועם זאת — כך נדמה לי — לא ראה בו דמות מנהיגה. אם יבוא, איפוא, מישוה ויאמר שבן-גוריון המשכיל חשש מארכי-משכילים — לא יהא טועה כלל. המציאות הישראלית — זו שהחלה להתהוות כאן מאז ימי העליה השניה — קבעה תעודות-כניסה בלתי-קונוונציונאליות אל ההנהגה; בתעודות-כניסה אלה — לא „רמת-הציונים“ בפילולוגיה וביחסים בינלאומיים ובפילוסופיה היא שקבעה; קבעה בה רמת-הציונים בהגשמה חלוצית, בשליחות הגנתית, בתעוזה משקית, באחר: בהתנסות ארצישראלית.

אילו אבא אבן בשנת 1946 בארץ והיה הולך בדרך של אדם משכיל כד"ר גיורא יוספטל ומצטרף לקיבוץ — ברור שמאבקו באו"ם היה מפסיד

הרבה, אך ברור גם שאבן היה מכטיח בכך יותר את עתידו וחוסך כעתיד מבוכות מקברניטי-המפלגה. „הליטרה הארצישראלית“ היא, כנראה, המס ההכרחי הנדרש מאדם שפניו לכהונת ראש-ממשלת-ישראל; „הליטרה“ הזאת היא, כנראה, ההוכחה שראוי הוא בעליה לתפקיד וכשיר הוא להכרעות. ובימי-התמודדות על התפקיד נבצר מאבן להעלות את הליטרה הזאת לנושיו-בכוריו. מאידך גיסא הצליח אבא אבן „לכפות“ על הציבור את הדגם של עצמו כאידיאלי ביותר לכהונת-שרי-החוץ — הצלחה שגם לה חלק לא-מבוטל בהרכתו מכסה-הראשות. אלה שרצו בו כשרי-החוץ — ותוצאות-המשאלים בנדון היו, לרוב, לטובתו — לא ראו בו את מועמד לראשות-הממשלה; הם ראו בו, קודם-כל, מבצע מזוהר של מדיניות.

ואכן, מעבר לדעותיו המוצקות שלו-עצמו על המדיניות הדרושה לישראל, נתן אבא אבן ביטוי — גם כחבר-ממשלה בכיר — לקווי-מדיניות שלא הוא היה קובעם העיקרי (וזה מתייחס לתקופת-שירותו בממשלת-מאיר יותר מאשר לזו שבממשלת-אשכול). דעותיו המוצקות שלו-עצמו — כפי שאנו לומדים, לפחות, מן האוטוביוגרפיה — לא עלו תמיד בקנה אחר עם דעותיהם הקובעות יותר של גולדה מאיר, ישראל גלילי ומשה דיין. הן היו קרובות יותר לאלו של פנחס ספיר ז"ל; אך לעומת זה האחרון — שבשל מעמדו המיוחד וסמכותו המנהיגותית בממשלה וכמפלגה לא חשש להביא את דעותיו לפני הציבור באמצעותם של כל אמצעי-התקשורת — נראה אבא אבן כלפי-חוץ פחות לוחמני וכמתיישר עם הקו השולט. עובדה זו לא הוסיפה לו אמינות בשעת-התמודדות. כאשר פרשה גולדה מאיר סופית מכהונתה (1974), וכאשר המועמד הטבעי לכהונה זו — פנחס ספיר — החליט סופית לא להציג את מועמדו, קיווה אבן כסתרי-לבו שמועמדו שלו תועלה עיני ספיר — האיש החזק במפלגה. אולם זה אכן האחרון — בעל החושים המחודרים — ידע היטב כי למועמדו שלו אין כל סיכוי, ולפיכך „שליף“ את מועמדו של יצחק רבין. „שליפה“ זו קבעה (אמנם לא לפי רצונו ולפי תחויותו של בעליה. פנחס ספיר) את עתידו המיניסטריאלי של אבן. כשם שהיא גם גרמה לו כעתיד לרשום את הרפים הפחות-משכנעים באוטוביוגרפיה שלו.

ה.

על כהונת ראש-הממשלה — עם פרישתה של גולדה מאיר בשנת 1974 — התמודדו במרכז מפלגת-העבודה הישראלית שני מועמדים: יצחק רבין ושמעון פרס. בהתמודדות זאת תמך אבן בפרס. אף שרעותיו של זה האחרון לא נברלו במאומה מאלו של משה דיין ורחוקות היו מלהיות תואמות את אלו של אבן. בעל-האוטוביוגרפיה-שלפנינו מנסה לתרץ את הצבעתו בדרך מחוכמת כביכול, במנותן את הסגולות הדרושות לו, לראש-ממשלת-ישראל מטעם מפלגת-העבודה:

... מן הדין שיבין את המאבק הבין פרלמנטארי, ואם אפשר — ייהנה ממנו. מן הדין שיוכל ליצור אווירה של אמון בינו לבין חבריו של צוות מגוון. מן הדין שתהיה לו אישיות מאחדת ולא מפלגת. מן הדין שיהיו לו שרשים חזקים בהומאניזם היהודי, ושיהיו בכוחו לעורר היענות ותגובה חמה כציבורים יהודים. מן הדין שיהיה לו יחס של כבוד לערבים אינטלקטואליים. מן הדין שיוכל לבטא מטרות לאומיות באיזון מידה של כושר-ניסוח ורוממות-רוח. כמו-כן מן הדין שתהיה לו השקפה רחבה על העולם, ויניצל מן הפיתויים הנראים-לעין של אוריינטאציה על אמריקה בלבד. מן הדין שיפעמוהו רעיונות סוציאלי-דימוקראטיים ותהיה בו תחושה של אחווה עם סוציאלי-דימוקראטים בכל מקום. מן הדין שלא יהא דבק בעקשנות

בדעותיו שלו עד כדייכך שיתעלם מראיות סותרות או יבוז להן. מן הדין שיוכל לזכות בנאמנותם של עושי-דברו מתוך שנהג בנאמנות כלפי אלה ששירת תחתם, ולעולם אסור שיהיה ספק בקורירוcho ברגע מסויים כלשהו של לחץ ומשברים" (עמ' 561-562).

אבא אבן מבקש מהקוראים שיאמינו לו, כי לא היתה לו בהצבעתו כל פניה אישית נגד רבין. צר לי, אבל כקורא נאמן של ספרו אני מתקשה להאמין לו. עשוי היה לשכנענו הרבה יותר (מבחינה אנושית, בראש ובראשונה), אילו בא ואמר לנו ללא כחל ושרק: אני, אבא אבן, אינני מסוגל לתת את קולי ליצחק רבין; בהיות הלה שגריר בווישינגטון וכפוף לי כשר-החוץ של ישראל — היה לעתים קרובות מפר כל נוהג תקין וסביר, עולב בי בצורה זו או זו, ומעל לראשי מנהל קריהיברות ישיר עם ראש-הממשלה גולדה מאיר!

ברור שאת הסגולות הנדרשות מאת ראש-ממשלה ישראלי מטעם מפלגת-העבודה ניסח כאן אבן, „לכבודו“ של יצחק רבין. במקרה-הצורך גם לא היה מתקשה לנסח סגולות מתאימות „לכבודם“ של דוד בן-גוריון, משה שרת, לוי אשכול וגולדה מאיר. ועם שהסגולות שניסח כאן אבן של רבין הן אכן רצויות לראש-ממשלה ישראלי מטעם מפגת-העבודה — הרי בעצם ניסוחן ובעצם הצידוק העצמי של אבא אבן יש משום ניתוק משווע מהקשר-הבחירה של יצחק רבין. שכן, ב־1974 — לאחר הטראומה של מלחמת-יום-הכיפורים — חייב היה אבא אבן להתרמו ע"י היושר האינטלקטואלי כי דרושות לו לראש-ממשלה ישראלי עוד כמה „סגולות-יסוד“, כגון, אי-מעורבות בטראומה זאת בצורה כלשהי ושירות מפואר לאומה. אלה היו ליצחק רבין, גם אם לא כל הציפיות שתלו בו (חלקן — מסיבות אוביקטיויות) נתממשו.

יתר-על-כן: לפני שניסח אבן את „שורת-הסגולות“ חייב היה להרהר ביצחק רבין גם מזווית אחרת. הלה — בן להורים שנימנו הם עצמם עם בחיירי-תנועת-העבודה-הארצישראלית — היא תוצר טהור של המציאות הישראלית המיוחדת. כאשר למד בבית-הספר החקלאי ע"ש כדורי בגליל התחתון — ניבאו לו עתיד מזהיר כמדען, ואף נקבעה לו מילגה ע"י הנציב העליון הבריטי לשם המשך הלימודים הגבוהים בחו"ל. אבל יחד עם חברים למחזור-הלימודים גוייס ע"י יגאל אלון לפלמ"ח, ובמשך למעלה משלושים וחמש שנים — עד סמוך לאחר מלחמת-ששה-הימים — שרת בצבא, במחירת ולאור-היום. שירות ממושך ומפואר כזה מנע, כמובן, מנותנו מלהפוך פוליטיקאי, עסקן מפלגתי, דובר מלוטש ומרצה ליחסים בינלאומיים — אך הוא לא מנע ממנו להישאר איש-תנועה. שכן, מדיהם של רבים מהגנרלים החשובים של ישראל אינם כמדיהם של גנרלים כרוב צבאות-העולם — ובשוני הזה טמון, אולי, אחד מסודות-עמידתה של ישראל.

כושר-ניסוח ורוממות-רוח — מהסגולות המנויות ע"י אבא אבן — הם, באמת, סגולות חשובות, ואנשי-עט יהיו האחרונים שיבסרו בהן. אבל גם לפי ספרו של אבן — לא המנסחים והאוראטורים דוקא הם שחוללו גדולות ונפלאות. נראה שחשובנו של אבן עם רבין הוא כה סבוך ומפותל, עד שלא נמנע מלהטביע בך האחרון של ספרו משפט, שקשה עד מאוד שלא לגחך למקראו היום — בימי „האוטונומיה“ הבגינית: „בווישינגטון מצאתי שרבי-הממשל ומנהיגי-היהודים מגיבים מתוך הקלה על החלפת זעפו של רבין בחיובו של בגין“ (עמ' 602). ועוד יותר מהמה מגיב על כך, כמובן, בהקלה אבא אבן עצמו. חוק הוא אצל אבן בכתיבתו, שהוא אינו משבח את עצמו אלא מביא משבחיהם של אחרים עליו; ואף חוק הוא אצלו, מן הסתם, להקטין ממידות-יריבו בעזרת אנחות-הקלה של אחרים.

אכן, הדילמה של אבא אבן היא מובנת. הוא עצמו הינו איש-מדינה מובהק

ואיש-אשכולות מובהק. גם לולא היה יריב מר ליצחק רבין, לא היה מלקק, בודאי, רבש מהחיספוס התרבותי של יריבו. אבל במקרה זה היה יושרו האינטלקטואלי משיאהו לומר משהו כזה: בגין הוא איש תרבותי, שולט היטב בכמה לשונות, מושרש במסורת היהודית, משכיל ונעים-הליכות, נואם להמונים ולטרקלינים, ועם זאת אינו מרחיק-ראות מבחינה מדינית! רבין, לעומתו, הוא פחות תרבותי, פחות מלוטש ופחות משכיל, ועם זאת מדינאי בעל כושר אנאליטי מעולה, שרבות מתצפיותיו נתאמתו (ומכאן, באמת, העליה „במניות הציבוריות“ שלו בעת האחרונה). אלא שדברים כאלה לא נאמרו ע"י אבן. יש כאן איזה גימוד מכוון של כל ימי-שירותו של רבין — הן כשגריר והן כראש-ממשלה, למרות הקירבה בין הפילוסופיות המדיניות של השניים. ואולי צריך לתלות בגימוד מכוון זה גם את העובדה שאין זכר בספרו של אבן לדיכויים של אירגוני-המחבלים בירדן ב־1970 (מכאן „ספטמבר השחור“) — מערכה שיצחק רבין (או שגריר-ישראל בארצות-הברית) לא היה מחוץ לתמונתה.

קשה היה, כמובן, להניח שעם קביעתו של רבין כראש-הממשלה יזמין הלה את אבא אבן להוסיף ולכהן כשר-החוץ דוקא — וזה האחרון צריך היה להיות אחרון-התמיהים על-כך. עם זאת ייאמר, שרבין — אולי לא כל-כך מתוך רצון סוביקטיווי, אך בודאי מתוך התחשבות במעמדו ובכישורונותיו של אבן ומתוך האזנה לקולות הנשמעים ברחביה-המפלגה — ביכר את הישארותו של אבן כחבר-הממשלה. אלא שהתפקיד שהציע לו — שר-ההסברה — נדחה ע"י אבן, ולא בלי תחושת-עלבון. יש להבין מבין השיטין שאבן היה מוכן לשמש כסגן ראש-הממשלה ושרבין היה מוכן להפקיד בידו תפקיד זה — שכבר „נתפס“ קודם לכן ע"י יגאל אלון, נוסף לתפקידו כשר-החוץ. בספרו אין אבן חוסך את שבתו בנרון מיגאל אלון, ואף רומז לחוסר-חברות.

שאלה אחרת היא, כיצד היה נוהג אבא אבן אילו מישוהו אחר מהנהגת-מפלגתו היה נפגע תחתיו. במאבקים על השלטון בישראל בכלל ובמפלגת-העבודה בפרט — אבא אבן איננו ראשון-הנפגעים. קדמו לו אחרים — ובאורח הרבה יותר חריף ובלתי-צודק. לא שמענו אז את אבא אבן מזדעק ונחלץ להגנת-הנפגעים.

אכן, המידה האנושית-המוסרית במאבקים הפוליטיים-המפלגתיים היא סוגיה נכבדה מאוד. היא עוברת כחוט-השני את יומניו של משה שרת, שראו באחרונה אור-דפוס.

1.

א-פרופו, משה שרת: בשמו של זה קשורים כמה מהדפים הנאצלים ביותר באוטוביוגרפיה שלפנינו. כשלושים שנה לאחר מעשה כותב אבן בהתפעמות עליונה והכרת-תודה על צעד אבירי וחברי — נריר למדי אצל אנשי-מדינה — שנקט כלפיו משה שרת בשלהי אפריל 1948. אבן — שעשה אז באו"ם — סייע לשרת בניסוח אחד מנאומיו במעוצת-הביטחון, ותוך כד"כך הודיעו שרת טלפונית שהוא — אבן — ישא בעצמו את הנאום, הואיל והוא מחברו. כותב על כך אבן, בין השאר: „הנה כך בשעה שתיים כבוקר ה־1 במאי נמצאתי כותב זו פעם ראשונה נאום שאתו אשא בבית-דין בינלאומי לעיניו הבחונות של כל העולם היהודי ובאזני קהל-שומעים בינלאומי עצום מבחוץ. . . בדוחק היתה לי שהות לשלוח את הנוסח לשרת לבדיקה כלשהי וכבר נמצאתי יושב אל השולחן של ועדת-העצרת, בנוכחות כל חמשים ושבע המשלחות. . . שרת ישב מאחרי בדאגת-אב. . .“ (עמ' 104). פירסומו של אבן יצא אז לתהילה בעולם כולו. „הנדיבות העצומה שבמעשהו“ — מוסיף אבן — לא משה ממני במרוצת-השנים. מתקשה אני להעלות בדמיוני מנהיגים ציוניים אחרים שיהיו מסוגלים למחווה דומה לזוה“ (עמ' 105). ואכן, בהמשך הקריאה בספר עורנו נתקלים

בעקבות של אסירות-תודה לשרת (,ועתה החלטתי לפרוע לשרת קצת מחוב- התודה שחב הייתי לו על שזימן לי בשעתו את ההזדמנות שלי" (עמ' 137-136). אין זה מונע מהכותב לשלח פה ושם לעבר שרת עקיצות שמקורן ב,מותר- ההומור" של אבן, וגם מידות לא מעטות של רחמנות. ,,משה שרת האומלל" — הוא מתבטא במקום אחד (עמ' 168), וזאת כאשר שתו עליו מעברים תככים מדיניים ומפלגתיים.

איפיון ממצה ומזהיר של מיטיבו ומטפחו נותן לנו אבן, כשהוא בא לדבר על פרישתו הכפויה של שרת מהממשלה בשנת 1956. ממילא מתעכב הכותב על הבדלי-האופי שהפרידו בין שרת ובן-גוריון: ,,בן-גוריון היה אימפולסיווי, בעל- רמיון, נועז, דינאמי. שרת היה הזיר, רציונאלי, נתחני ומציאותי. אילו יכלו להירתם יחדיו למלאכה כי אז אולי הושג שיווי-משקל אידיאלי. לרוע-המזל הרי אותן סתירות שפילגו אותם באופי יצרו גם אידהתאמה שברגש . . . ב-1956 רחוקים היו מהתרגל זה לזה כבני-זוג, ולא עוד אלא שמבחינה פיזית כמעט לא יכלו עוד לשאת איש את מראה-החברו. בן-גוריון מדומה היה כי שרת נמלץ, נקדני, קטנוני ונוטה לערב עיקר במטפל, ראשוני במשני. שרת, חרף כל הערצתו לבן-גוריון, ראה בו אדם דימאנוגי, עריץ, דעתן, ערמומי ובמקרים מסויימים לא לגמרי רציונאלי. ימים קשים צפויים היו למדיניות-החוץ והביטחון של ישראל. בלי איזו מידה של הארמוניה אישית לא יהיו שני אלה מסוגלים להנחותנו בדרך" (עמ' 190).

זהו איפיון מבריק ומדויק, אך השאלה היא, אם אפשר להשתית את ההסבר לפרשת-הפרישה של שרת רק על הבדלי-האופי הללו (ואינני טוען, חלילה, שזוהי מגמתו של אבן). אין ספק שהבדלי-אופי חופפים גם, לא אחת, הבדלים שבגישה מדינית — ועם זאת אין לתלות את גישותיו והכרעותיו של בן-גוריון אך ורק באימפולסיוויות ובתעוזה ובדינאמיות שלו. סו"ס, ליד בן-גוריון פעלו ונהנו מאמונו אנשים, ,,רציונאליים, נתחנים ומציאותיים" שתמכו בגישתו — ויכול היה גם משה שרת להימנות עמם בשנת 1956 אילו היתה בין השניים זהות-השקפות. במקרה זה עשוי היה בן-גוריון להיות קצת פחות רגיש ל,נקדנות" ול,קטנוניות" של שרת. אלא שאבן עצמו הרי קובע, כי ,,לעת הזאת ודאי ידע גם בן-גוריון כי ב-1956 יהיה עליו לקבל החלטות (לימים: מיבצע-סיני — י"ג) ששרת ודאי יחלוק עליהן, אם לא יחבל בהן. כל אחד משניהם היו לו תומכים בשורות-המפלגה . . ." (עמ' 190). כאן נעוצה סיבת-הפרישה של שרת, אף שאחר במקומו אולי לא היה אץ להתפטר, נוכח העובדה שארבעים אחוז מחברי-מרכז-המפלגה התנגדו לדרישת בן-גוריון להתפטרותו (לפי אבן: ,,שיעור בלתי-רגיל של מרי נגד בן-גוריון").

מדבריו של אבן נשקפת איזו פליאה על ששרת ,,מעולם לא הצליח להתגבר על טינתו במידה שתאפשר לו לתפוס מקום בהנהגה הלאומית בצל מרותו של בן-גוריון" (שם). אכן, אם אמנם פליאה היא זו — הריהי במקומה, אף שאין להקל ראש ברגישויות המיוחדות של שרת לחברות-אמת ושהן ענין לדין נפרד (שוב: גם בהקשר של יומני-שרת). לו היה גם אבא אבן אחוז ברגישויות מסוג זה — אפשר שהיה מתפטר אז מתפקידיו בושינגטון ובניו-יורק, לאות הזדהות עם שרת. כותב-שורות-אלה — מבחינת השקפתו המדינית, שהיתה קרובה יותר לזו של בן-גוריון — לא היה שש להתפטרות כזאת של הזדהות; אבל מבחינת החברות והמוסר והיושר האינטלקטואלי היה כותב-השורות רואה זאת כמעשה נאצל — שהרי ככלות-הכל היה אבן תמים יותר עם דעותיו של שרת מאשר עם אלו של בן-גוריון.

ועוד רבים איפיוני-הדמויות בספרו של אבן. מטיבעה של אוטוביוגרפיה — שמלאכת-האיפיון של דמות זו או אחרת בה אינה מרוכות: יש קווי-אופי

שלה הנמסרים תוך־ההרצאה של השתלשלות־המאורעות, ויש אחרים הנמסרים יותר במרוכז עקב התפטרותה מתפקידה או פטירתה מן העולם (כן, רוב הדמויות שאבן משרטט ומאפיין כאן באורח מזהיר כל־כך נפטרו בינתיים מן העולם). על בסיס מה ששירטט ואיפיין באוטוביוגרפיה שלו — עוד פתוחה הדרך לפניו להרחיב את היריעה ע"י הוצאת ספר־אישים שחותרו יהיה, כמוכן, אוטוביוגרפיה כמובהק. הדמויות המרכזיות בספר זה תהיינה: חיים ויצמן, לואיס ניימיר, דוד בן־גוריון, משה שרת, לוי אשכול, לינדון ג'ונסון, גולדה מאיר ופנחס ספיר.

ז.

באוטוביוגרפיה שלפנינו חותם אבא אבן ששים ושתיים שנות־חיים. המאורעות הדרמטיים והמכריעים בתולדות־העם שהתרחשו בימיו זוכים כאן להארה תמציתית וקולעת. הוא ניצב בתוך הדברים וגם מחוצה להם. בתוך הדברים — בנושא דברה של ישראל וכשר־החוץ שלה; מחוצה להם — בשל המרחקים המפרידים בין מועדי־ההתרחשות לבין מועדי־הכתיבה (אולי זה מסביר את חולשת הפרקים האחרונים של ספרו).

בספרו הוכיח אבא אבן כי גם כתיבה אוטוביוגרפית אינה משוחררת מחוק־הברירה־וההעצמה־הספרותיות. ראיית־העיקר אינה חייבת בהכרח להיות צהובה לאסתטיקה, כשם שדיוק וסדר ויופי אינם חייבים בהכרח לערב עיקר בטפל. מבחינה מסויימת, אבל הוא הסינתזה שבין ראיית־העיקר הבלתי־ספרותית של בן־גוריון לבין הדיוק האסתטי־הספרותי של שרת שנתפס לא אחת לטפלויות.

התחושה בדרמה האמיתית של מאורעות מדיניים גדולים תלויה במידה רבה בטיב הגשתם, תיאורם ומישמועם — ואבא אבן הוא אמן ההגשה, התיאור והמישמוע. מכאן המתח המלווה את הקורא לאורכם של דפים רבים בספרו. אך לא בלבד במתח הדרמטי של המאורעות עצמם מדובר. כל מסכת־השירות־האינטנסיביווי־והמפרך של אבן הוא בבחינת דרמה מרתקת. בתיאור מסכת־שירותו הוא לא רק מערער גישות מקובלות לתפיסת־הדיפלומאטיה, לא רק מוכיח שהסבלנות המונחת ביסודה היא משתלמת, אלא גם מתקן מעוות ביחס לדימויו שלו כמי ששם את כל מיבטחו בדיפלומאטיה: הפרק המתאר את הימים שקדמו למלחמת־ששת־הימים יכול להיחשב כקלאסי באשר להשתלבותה של הדיפלומאטיה באיסטראטגיה הכללית, בתנאי שמניחים לדיפלומאטיה למצות את עצמה כראוי ובתנאי שמכשירים כראוי את הדרך לנצחון המדיני בעקבות הנצחון הצבאי. ההמתנה שקדמה למלחמת־ששת־הימים היתה, לפי אבן, לא תוצאה של היסוס ואובדן־מצפן כי אם של מחשבה מדינית־זהירה שהוכיחה והצדיקה את עצמה.

ועוד זאת: כשמדובר באוטוביוגרפיה של איש־מדינה החובקת את הקמת מדינת־ישראל ואת חבלי־התבססותה ושלוש מלחמות נוספות בעקבות הקמתה — קשה להתייחס במסגרת של מאמר אחד (ולו גם מאמר רחב־יריעה) אל כל הבעיות והסוגיות העולות מאוטוביוגרפיה כזאת. מובן, איפוא, שכונה כזאת היתה גם מחוץ למעגליו של מאמר זה. תמו, איפוא, דברינו — אך לא נשלמו.

ירושלים, כסלו־טבת תשל"ט.

קובץ מסות ומחקרים על הספרות העברית באמריקה

פליטאל בירנבוים

ד"ר יעקב קקוב, יליד ניו־יורק (1918), פירסם לפני שתי־עשרה שנה (1966) את ספרו הראשון בשם **חלוצי הספרות העברית באמריקה** בצירוף חומר תיעודי. לאחרונה הופיע ספרו השני, **שוחרים ונאמנים**, המהווה קובץ מאמרים בענייני התרבות העברית באמריקה, שראו אור ב„הדואר“ ובאכסניות ספרותיות אחרות (הוצאת ראובן מס, ירושלים, תשל"ח, 372 עמוד). הספר מורכב משלושה מדורים. במדור הראשון מדובר על סופרים שונים שהיו קשורים למרכזי הספרות העברית באירופה. המדור השני מוקדש לפעילותם של סופרים עברים במאה העשרים. במדור השלישי דן ד"ר קקוב על השפעת הגמלין שבין התרבות העברית והסביבה האמריקנית. הקובץ כולל בסך־הכל ארבעים מאמרים. והרי תמצית מן התמצית של דברי המחבר:

אפרים דיינארד, שהניח אוסף גדול של תעודות ואגרות בעניין רכישת ספרים, חיבר חמישים ספרים וחבורות עד שנפרד מעטו מחמת עיוורונו. רבים היו הפונים אליו: סופרים, עורכים, ומשכילים, בשתי היבשות. כדי להפיץ את הרעיון הלאומי בקרב יהודי אמריקה עסק בהוצאת השבועון „הלאומי“, הירחון „ציון“, העתון „רער פאטריאטי“, ושלושתם לא האריכו ימים. לאחר התאזרחותו באמריקה, הגה את הרעיון לערוך מסע סביב העולם כדי לאסוף חומר אינפורמטיבי על קהילות ישראל בכל העולם. במשך ימי חייו הארוכים התבלט כסופר עורך, כפולמוסן וכבעל מסעות. הספר העברי מילא את כל הווייתו. את מיטב כוחו הקדיש לאיסוף ספרים והפצתם.

מנחם מנדל דוליצקי, משוררה המובהק של חיבת־ציון, הגיע לאמריקה בגיל 37, וידע מחסור כל ימיו. את פרנסתו הרלה מצא בכתיבת רומאנים בידיש. זיוו כמשורר עברי הועם. בודד ועוזב נשאר, והתמרמרותו הופנתה נגד העורכים. מתוך אגרותיו אפשר לראות את יחסו האבהי של י"ג לדוליצקי. במכתב לאחד־העם, מסר דוליצקי על עבודתו המייגעת בכתיבת רומאנים: „הייתי למספר ספורים נוראים ואיומים בשפת כבל השדודה (כי עמי אהבו כן), ואחרי כל אלה אינני רואה עוד חיים... לוא ראית אדוני כמה אני משקיע כוחי וכשרוני, כי אז נדת לי מקרב לבך“.

ישראל דוידון, בעל אוצר השירה והפיוט, כתב לאחד־העם: „מיום שעמדת על פרשת רכים וקראת דברייך באוני העם קנית את לבבי, וחשבתני את עצמי לאחד מאלה המתחממים כנגד אורך. ובכל אלה השנים אמרתני אל לבך מתי יבוא לידי להראות לך אות כבוד ויקר. המחשבה הזאת היא שהביאתני היום לפניך במנחה קטנה... תקותי כי כשיגיע ספרי (על הפארודיות) לידך תשים עינך עליו...“

החלק הראשון של הקובץ שלפנינו כולל שלש אגרות של זאב שור, בעל נצח ישראל, שמתח ביקורת על הרצל על שלא הרגיש את הצורך בלשון העברית כאמצעי לאחד את יהודי כל הארצות; ומאמר על יהודה ליב לוויין (יהל"ל), שטיפח קשרים עם כמה מסופרי אמריקה ואף תרם לעתונות העברית בארצות־הברית. החלק הראשון מסתיים באגרות ביאליק לאלכסנדר מארכס, לכורש אדלר, וליליין אוברמן.

ארבעה־עשר מאמרים מרכיבים את החלק השני של הספר הנדון על סופרים ומשוררים עברים באמריקה. מנחם ריבולוב ניחן בחוש מציאותי וביקש כל ימיו להרחיב את גבולות התנועה העברית. הוא היה הרוח החיה בוועידות ובאירועים ספרותיים שונים, ושם את הדגש על פעולה עתונאית. הוא האמין שאמריקה עתידה להפוך למרכז לרוח העברית גם לאחר קום מדינת ישראל, וניסה ללכד מסביבו את הכוחות היוצאים בשדה הספרות העברית. כשהוציא את **ספר היוכל של הדואר** (תרפ"ז) דאג לכך שיבואו בו בשפע מאמרים ורשימות על סופרים מקומיים כדי להבליט את תרומתם. בעריכת „הדואר“ הקצה מקום בעין יפה לדברי ספרות.

א.א. ליסיצקי ניסה את מולו ברכולות. עבר לניו־יורק והמשיך את לימודיו בישיבת

ר' יצחק אלחנן. ומכיון שמצב הרבנות באותם הימים ריפה את ידיו, החליט ללמוד את מלאכת השחיטה. משחר ימי ילדותו קיננו בלבו רגשי צער ועלבון על מעמדו העלוב כיתום מאמו וכבן לאב שנאבק כל ימיו על פת־לחם. פרקי האוטוביוגרפיה אלה תולדות אדם שופכים אור על השירים שהקדיש לכני משפחתו ולכני עירו.

הלל בבלי היה אחד מיוצריה המובהקים של הספרות העברית באמריקה. דיוקנו של אביו שימש לו תמיד מקור השראה בשעות של בדידות בנכר. אביו טיפח בו את אהבת השירה עוד בעיירה מולדתו הליטאית. הרבה ניתן ללמוד על מצב החינוך העברי באמריקה מזכרונותיו של בבלי על נסיונותיו בשרה ההוראה בערים שונות. תלמידיו העריצוהו על יחסו האבהי ועל אותות הידידות שהראה להם. מרצה מחונן היה ורבים היו מבקשי דברו, שהיה נשמע כפרק שירה. מוזן לזמן היה מכין בשביל קוראי אנגלית מאמרים וסקירות כדי להדריכם בשבילי הספרות העברית החדשה.

שמעון גינצבורג, שמילא תפקיד מרכזי בתרבות העברית באמריקה. קיווה לבלות את שארית ימיו בארץ־ישראל, אולם לא ניתן לו למלא את מבוקשו בארץ. רוחו לא מצאה מרגוע, ויצא לאמריקה בשליחות תרבותית ונפטר בגיל נ"ד. כמה משיריו נכתבו בדרך מסעיו בארצות־הברית בעניני „קרן התרבות“ בארץ־ישראל. הוא הכיר את יהדות אמריקה על אורותיה וצלליה, ולא מעטים הם דברי התוכחה והביקורת שהשמיע בשיריו על יהדות זו. הוא נשאר נאמן בית ביאליק והמסורת הקלאסית כל ימיו, אך דבק בו גם השפעת הטכניקה של השירה האנגלית, שהיטיב לתרגם ממנה. על־ידי הוצאת שני כרכיו של שמעון גינצבורג שולם חוב ישן למשורר.

שמעון ראבידוביץ נפטר בגיל 60 (1957) בהיותו במלוא תנופתו כסופר וכהוגת־דעות. משפחתו טיפלה בנאמנות מופתית בעזבונו הספרותי. בנו, אברהם חיים יצחק ראביד, פרופסור־עוזר לתולדות עם ישראל באוניברסיטת בראנדייס, ההדיר את החלק הראשון מעיונים במחשבת ישראל שלו (1969). בהוצאת עיוניו של ראבידוביץ תוקן במקצת המעוות שנעשה לסופר. בשנת 1931 הניח את היסוד ל„כרית העברית העולמית“ בברלין. בנימין ראביד טיפל בדיוקנות בכתבי אביו וצירף אליהם הקדמה. ביוגרפיה ובביליוגרפיה מתוך ההקדמה אנו למדים שראבידוביץ התעתד להוציא שורה ארוכה של ספרים במחשבת ישראל.

א. ר. מלאכי חי כל ימיו על עטו כסופר ועתונאי עברי. מעטים הם בין אנשי העט והספר העבריים באריקה שעלה בידם למצוא את מחייתם כמוהו מכתובה עברית. יליד ירושלים הוא מלאכי והוא שומר לה אמונים כל ימיו. בזכות מחקריו בתולדות הישוב קנה לו שם כאחד המומחים הגדולים במקצוע זה. המסות והמונוגרפיות של מלאכי מצטיינות בפשטותן ובהירותן. בראשית דרכו פירסם מלאכי גם סיפורים ותרגומי סיפורים. את מאמריו ההיסטוריים אסף בספרו „צללי דורות (ת"ש)“, שבו תיאר בין השאר מאורעות של עלילות דם, גזירות, גירושים ומעשי קידוש השם. רבים הם העניינים שהם עדיין שמורים בארכיונו והוא מקווה להביאם לידי גמר ולהוציאם לאור.

ישראל אפרת זכה לשני כתרים, כתר השירה וכתר חקר הפילוסופיה היהודית. כתביו המכונסים בשמונה כרכים מחולקים כמעט שווה בשווה בין שירה לעיון. בשנת 1955 הוזמן לעמוד בראש המכון לתרבות ישראל של האוניברסיטה החדשה בתל־אביב. לאחר מכן נתמנה רקטור של אוניברסיטה זו.

שמעון הקין פתח את פעולתו הספרותית הענפה בדברי־שיר. והוא אחד הכוחות החשובים ביותר ב„מלכות“ השירה העברית. הוא פנה גם לשרה הביקורת ופירסם את מאמריו הביקורתיים בכתבי־עת שונים באמריקה ומחוצה לה. נוסף לסופרים אירופיים שונים, עברו תחת שבת ביקורתו סופרים אנגלו־סאכסיים במספר הגון.

רוב שיריו של גבריאל פרייל מצטיינים בקיצור ובריכוז. הוא נחשב בין המשוררים העברים המודרניים המעולים שבדור. לאחר הביקור שערך בארץ בשנת 1966 כאורח־כבוד של עיריית ירושלים, הקדיש שורת שירים מרשימים לארץ. כמה ממיטב שירי פרייל מוקדשים להבהרת מהות השירה עצמה, שהיא תמצית חייו. הוא מיטיב לשתף את הקורא בחווייה היצירתית המולידה את השיר.

יצחק זילברשלאג טכילו עומד בדרך מול השינויים והתמורות הכבירים שנתחוללו בדורו. עולמו הפיזי, הטבוע על אדני המוטר, היופי והאסתטיקה, סולד מפני חילול מושגים מקודשים, המאיים להציף את הטוב והנעלה שבחיים האנושיים. הוא מסיק מן הניסיונות הנועזים לחרור למעמק־ירקיע מסקנות עגומות למדי על אפסותו של האדם.

שיחה עם יהודה רצהבי

טובה פרשל

בעבודתו המדעית, וזה ארבעים שנה שהוא מוציא מתחת ידו מחקרים שונים, גדולים וקטנים, בהם הוא מעמיד על השפעת ערב על שירת יהודי ספרד, מראה על ציורים ומוטיבים שאולים מן הערבים אצל הנגיד, ר' שלמה בן גבירול, ר' יהודה אל-חריזי ואחרים. אחד ממחקריו הגדולים והאחרונים בשטח זה הוא: „לחקר מקורותיו הערבים של בן המלך והנזיר“ (ספר הברמן, ירושלים תשל"ז). רצהבי מצביע על כמה ספרים מספרות ה„אדם“ (המוסר) הערבית מהם דלה ר' אברהם אבן חסדאי עשרות, עשרות פתגמי חכמים והשקיע אותם בתרגומי-עבודו של הספר.

2.

אם ביחס להשפעת הספרות הערבית על השירה העברית בספרד ראה רצהבי את עצמו רשאי לגשת למחקרה, הרי

1.

„השירה העברית בספרד וההשפעה שהשפיעה עליה הספרות הערבית“, הוא אחד משדות-המחקר הראשיים של יהודה רצהבי.

„כבן המורח המכיר את הליכות חייהם וחשיבותם של הערבים וכאדם המצוי אצל הלשון העברית של ימי הבינים ומקורותיה, ראיתי את עצמי רשאי לגשת לתחום זה“, אמר לי החוקר.

הוא מדבר לאט ובנחת. קולו כמעט שלא נשמע. שיחתו המאופקת הולמת את הליכותיו הצנועות.

הוא נולד בתימן. בן שבע היה כשהוריו עלו עמו לארץ ישראל. הוא חונך בבתי ספר בתל-אביב ולמד באוניברסיטה העברית. דוד ילין, אותו הוא רואה כרבו המובהק, היה מורו בשירת ימי הבינים. מיד עם סיום לימודיו באוניברסיטה החל לעסוק

הקורא בשירי זילברשלאג מתרשם מתוכנם ההסתכלותי וגם מצורתם האמנותית המושלמת.

החלק השני של הספר הגדון מסתיים במאמרו של קקוב על יומנו העברי של יהואש, הידוע כמתרגם התנ"ך לידיש. את נסיונותיו הספרותיים הראשונים עשה יהואש בעברית. בעזבונו של יהואש נשתמרו גם ארבעה פרקי יומן כתובים עברית מסוף שנת 1889 ותחילת שנת 1890, כשהיה בגיל 17-18, לאחר שבילה כתלמיד בישיבת ולחין. בחלקו השלישי של הקובץ נכנסו מאמריו של ד"ר קקוב על נושאים שונים, כגון: ספרות הזכרונות על אמריקה; לתולדות חיבת ציון באמריקה; יובל המאה לעתונות העברית באמריקה; תגובות עבריות לרפורמה באמריקה. לפני שלושים שנה הכיר המחבר את אייונשטיין „בעל האוצרות“, שמסר לו רשימה מודפסת של „אוצרות בכתב יד“ שלו שהיו מוכנים לרפוס („אוצר הקבלה“, „אוצר נרדפים בתנ"ך“, „אוצר החושים“, ועוד). בהתחשב עם זקנתו של אייונשטיין שכבר הגיע לגיל צ"ה, שאל אותו המחבר מדוע הוא משהה את כתיבה'ה ואינו מוכה את קוראיו באוצרותיו החדשים. השיב לו בפשטות: „אני מחכה עד שירדו הוצאות הרפוס“. אייונשטיין מת בגיל 102 (1956). אגב, שאלו פעם את אייונשטיין על התקדמות האוצרות שלו, והוא ענה: „אוי, צרות“ ... בין האישים הנוכחים בספר שלפנינו כפעילים בחיי היהדות באמריקה הרי הם: אלכסנדר הרבני, בעל השכלה עברית רחבה; צבי הירש מסליאנסקי, המטיף הלאומי; מרדכי זאב רייזין; י.ד. ברקוביץ; ראובן בריינין; א.ר. מלאכי; אריה ליב הורוויץ; ניסן טורוב; צבי שרפשטיין; ועוד. הספר מסתיים במאמר על „יהדות אמריקה בכורה-מצרף“, ובו מדובר בהרחבה על פעולותיו הספרותיות של פרופסור שלום בארון. המחבר מסיים את ספרו גדוש המידע, לאמור: „רוצה הלב לקוות, שחוונו המעורר של ההיסטוריון הנכבד על עתידה של יהדות אמריקה כמרכז תרבותי ומדעי יתאמת במלואו“.

כאילן שנעקר בסערה סמוך להנבת פריז — כותב האב השכול. הוא נפל בעת מילוי תפקיד בצה"ל.

גם בביבליוגרפיה עסק. ביבליוגרפיות של יהודי תימן: „ספרות יהודי תימן“, „פיוטי תימן“, „שירי ר' שלם שבזי" — כל אלה דאו אור ב„קריית ספר“ כמוסף מיוחד לכתבי-עת זה הופיע: „חקר יהדות תימן“ (1935-1975). והוא המשך לרשימה הביבליוגרפית שנערכה בשעתה על ידי אריך בראואר (Brauer).

3.

כפרוץ מלחמת העולם השנייה, והוא על סף סיום לימודיו באוניברסיטה העברית, גויס רצהבי לשרות המודיעין של ההגנה. הוא הוסיף לשרת בו עד אחרי קום המדינה כאשר הועבר לתפקיד מקביל בשרותי הבטחון הממלכתיים. רק בשנת 1963 שוחרר מתפקידו ומאז יכול היה להתמסר ביתר-ישאת לעבודתו המדעית.

בשנת 1964 החל ללמד באוניברסיטה כר"אילן. מקצועו: שירת ימי הבינים וספרות יהודית-ערבית. השנה שנת שבתון לו, והוא בא לניו-יורק לשקוד על אוצרות ספרים ואוספי כתב-יד. מרבה הוא לברוק כתב-היד התימניים אשר ברשות ספרית הסמינר התיאולוגי ע"ש שי"ז שכטר. מחפשי הוא חומר העשוי לסייע לו להשלים את מחקריו ביהדות תימן. כמה הפחעות נעימות נועדו לו בחיפושיו.

בא לידי שרידו של מחזור תימני מן המאה הטי"ז, מספר רצהבי. „היו מקובצות בו, הספרות (כך): לא הספרים כמו אצלנו) על מתים וכו'ל היו משל רבי יהודה הלוי. שתיים מן הקינות האלה לא היו ידועות כלל, חדשות לגמרי הן. שתיים אחרות היו ידועות רק בחלקן.“

„הרבה שנים עכדתי על ספר המוסר לר' זכריה אלצ'אהרי, ממשיך רצהבי. היו לפני כתב-יד שונים, אך אף פעם לא זכיתי לראות דבר כתוב בכתב-ידו של אלצ'אהרי. והנה כאן נודמן לי פירוש המשניות לרמב"ם בשפה הערבית כתוב בידי המשורר.“

לגבי שדה-מחקרו הראשי האחר: תרבות יהודי תימן — חש את עצמו מחוייב בדבר. אמנם ילד היה כאשר יצא את חימן. אך גם בארץ גדל על כרכי מסורת שבטו וישב לרגליהם של חכמי-עדתו.

„כתימני נמשכתי לחקר תרבות אבותי,“ הוא אומר.

והוא הגדיל לעשות כשטח זה. יכול הוא להמליץ על עצמו „בן תימן אני ושום דבר תימני איננו זר לי.“ ידו היתה בכל: היסטוריה, פולקלור, שירה, ספרות של יהודי תימן.

דבריו ומחקריו פוזרים באכסניות וכמות שונות — הוא גם ההריר כתבים של סופרי תימן ומשורריה. הוציא את „ספר המוסר“, ספר המקאמות הגדול לר' זכריה אלצ'אהרי, בן המאה הטי"ז. שלא היה רק מליץ, אלא גדול בתורה ומורה הוראה. רצהבי כיאר את הספר וציין מקורות מליצותיו. במבואו הגדול ייחר את הדיבור על אישיותו של אלצ'אהרי, על תולדותיו ומסעיו והראה על השפעת ה„תחכמוני“ לאל-חריזי ו„מחברות עמנואל“ על המשורר ועל ההשפעה שהשפיעו עליו ר' שלמה בן גבירול, ר' יהודה הלוי וכמה סופרים ערכים: גם התחקה על מקורותיהם של סיפורים המשולבים בספר.

שנים רבות הקדיש עצמו לחקר שפתם העברית של יהודי תימן. הוא נטל על עצמו לכנס מלים וביטויים המיוחדים לבני עדתו, מהם שנשתמרו כספרים ומהם שערין חיים ביהם. לשם כך עבר על הרבה כתב-יד ועשה אונו כאפרכסת לקלוט שיחות של זקנים. לפני כשנה הוציא ספרו „אוצר לשון הקודש שלבני תימן“. מסודרים בו לפי האליף ביית חידושי לשון — חידושי משמעויות, חידושי צורה, חידושי בנינים — ניבים, מסורות ניקוד, בינויים, ראשי תיבות ואף אמרות של אחינו התימנים.

הספר מוקדש לזכרו של בנו יחידו אמיתי. צעיר מושלם היה. נפשו חשקה בחורה ובחכמה ומסורת עדתו היו האובות עליו. „בפריחתו ובאבו נקטף

כתר אחד

(מוטיבים של "שיר השירים" ב"שיר השירים רבה" וב"פולד קור המוות" לש. שלום)

ראובן בן-יוסף

מעשה האהבה מתואר כיציאת מצרים וכשיחרור משיעבוד מלכויות, פירוש העלול לעורר התנגדות אצל הקורא בן-ימינו, המבקש לקבל נשיות וחיבוקים כפשוטם. אומנם אדם בלתי משוחד הקורא את "שיר השירים רבה" היום ייחנה מיופיו ויענה כמו ליצירה חדשה. ואולם עלינו לשאול, מה ראו חז"ל להצמיד את יצירתם החדשה אל יצירה קיימת, ומדוע ביקשו להפוך שיר אהבה חושני לעלילת גאולה אלהית? נחוצה מומחיות כדי לחקור בסוגיה זו, אך תשובה אחת ניתנת מאלה: חכמינו ז"ל, לאחר החורבן, לא יכלו לקבל כפשוטו שיר המתאר איילים ואיילות המדלגים על הרים וגבעות שלא ליחכה אותם האש, ומה גם רועים ורועות ומלך הנישא באפיריון

"שיר השירים" מקובל עלינו כשמו. שיר השירים. השיר הטוב ביותר, דאי שיר האהבה המעולה בעולם כולו. כך רואים אותו גם בלשונות אחרות, והרבה השפיע שירנו על עיצוב שירת האהבה בלשונות אירופה, ובכל זאת עלינו לזכור שכמעט נדחה "שיר השירים" ע"י עורכים יהודים, בארץ ישראל. חכמי המשנה, לאחר החורבן. התווכחו עליו, והיו שביקשו להרחיק אותו מספרי הקודש, מעשה שהיה גוזר עליו גניזה. רק רבי עקיבא קם להגן עליו בחזקה, כשכינה אותו "קודש הקדשים", ואכן ניצל "שיר השירים" בזכות הפירוש החדש ששיוו לו חז"ל, פירוש הנקרא "שיר השירים רבה" והרואה בדרך את האלהים וברעייה את כנסת ישראל.

4.

כמעט בחשאי בא לכאן. בחשאי הוא שוקד על עבודתו. כמה מן העברים כאן, כמה מן החוקרים יודעים שהוא נמצא כעת אצלנו? יום, שעות על שעות הוא יושב על הכתבים הבלים. אם נעדר יום אחר ממקומו הקבוע — סימן שנמצא בספרייה אחרת.

כאן הגיעתו הכשורה כי ספרו, אוצר לשון הקודש שלבני תימן" נתכבד בפרס ביאליק של עיריית תל-אביב. זו הפעם השנייה שזכה בפרס זה. בפעם הראשונה ניתן לו בשנת תשכ"ו על מהדורתו של ספר „המוסר“.

הננו משוחחים על הספר, אוצר לשון הקודש שלבני תימן, על הפרס ועל המשורר הלאומי אשר הפרס נקרא על שמו.

רע כי רבות בשנים חלמתי על כינוס הביטויים ומטבעות הלשון העבריים המצויים בשפה המדוברת של בני עדתי. התשוקה לכך בערה ממש בעצמותי.

נשתמרו אצלנו צורות לשון עתיקות עד מאד, צורות מקראיות-כבליות. אסור היה לי לאבד זמן כי הביטויים וצורות הלשון המיוחדים האלה הולכים ונשכחים. הולכים ונרחים על ידי הריבור היומיומי בארץ, אמר רצהבי, ובאמרו דברים אלה הרים במקצת את קולו הנמוך, ולרגע נדלקה אש בעיניו העצובות. „רואה אני את עבודתי כעבודת חליף. מופת ודוגמה לכינוסים רומים, להצלחתם מתהום הנשייה של ביטויים ולשונות עבריים המצויים בשפת המדוברת של עדות אחרות. על מפעל כזה חלם ביאליק. לא רק על כינוס דברים שבכתב" הכריז. בקשתו היתה לכנס כל פיזורי רוחנו — אף המסורות והלשונות החיות בפי בני עמנו.

ט. פרשל

ייתה רצהבי קיבל השנה פרס ביאליק עבור תרומתו לחקר הלשון העברית.

ספרות השואה (לרבות האנטולוגיה הנפוצה, "ספר מלחמות הגיטאות" שיצא ע"י הוצאת הקיבוץ המאוחד). השיר נדפס תחת כותרתו בלבד, בלי מובאה כלישהיא בראשו, ובעצם ניתן לקרוא אותו בלי להבחין ברובד המדרשי, ובכל זאת לקבל רושם ברור מתוכנו, מתמונות הבזק והלמויות הקצב: "בירושלים אם-עולם, בתחום חליל/ שמעתי קול המון מוזר וצעד חיל, / קול המון מוזר וצעד חיל". מתכונת זו, שבה חזרת השורה השניה וניצבת, קצרה יותר, גם בסוף הבית, עתידה להתקיים לאורך כל השיר, מה שיגביר את עוצמתו לכדי צעקה; בינתיים אנחנו רואים איזה "המון מוזר" נוהר אל ירושלים, בלילה.

"בא שנים של מערות הרי הבתר / ראיתי לפידים, שנדלקים בסתר, / לפידים, שנדלקים בסתר". וכבר נתקלים אנו כסימנים מ"שיר השירים", דווקא במלות החרוז: "בתר" ו"סתר" — מי לא יזכור את הפסוק: "יונתי בחגווי הסלע בסתר המדרגה הראיני את מראיך וגו'?" ואשר ל"בתר", הוא המקום שהשולמית מבקשת לראות את הדוד מדלג בו, ב"הרי בתר" — שמא הרים מבותרים, או משהו המזכיר את ברית-בין-הבתרים? ב"שיר השירים רבה" מצוי רמז אחר: "ועל הרי בתר ר' יודן אמר כדי שיתלו המלכויות בתר אריהון". כאן נחוץ פירוש, וכך אומר בעל "מתנות כהונה": "צריכים אנו להתמהמה בגלות עד שיטלו המלכויות חלק שכר תגמולן" — כלומר אלהים יברח, יסתיר פניו כביכול, עד שהמלכויות ששיעבדו את ישראל יקבלו את המגיע להן — ואז תבוא הגאולה. ובכך אנו מתקרבים מאד לנושא שירו של ש. שלום, אבל יש עוד מובן ל"בתר", המשלים את הרעיון הקודם, האומר שעל המלכויות לתת את הדין: "אמר ר' ברכיה אמר הקב"ה אפילו אין לי עליהם אלא מה שעשו בבית תר דיני יימתח להם. ומה עשו בבית תר אמר ר' יוחנן אדרינוס קיסר הרג בביתר ת' רבוא אלף בני אדם".

לקראת יום שמחת לבו. הכל היה טרי מדי, מלא רוח נעורים ואהבה, בעוד, הארץ נחרבת. אבל חיוניותם של חז"ל לא נתנה להם לפסול את השיר המפואר, ונמנו וגמרו לשוות לו צורה שתשמר אותו, גם בימים שנשתנו מאד.

והרי כך בדיוק עומדים אנחנו בימינו אלה, שנשתנו מאד וגם לטובה לעומת אחרית ימי חז"ל ואורך הגלות. לפנינו יצירות ספרות כבירות, כגון אותו "שיר השירים רבה", יצירות שקשה לשלב אותן בתוכנית קריאה "מודרנית". הקושי אינו בעתיקות הדברים כי אם בשונותם; כל הספרות היא, מדרשים, פיוטים, שירי חול המחרוזים לתלפיות וסיפורי החורבן — ספרות גלותית היא, כביכול, שאינה נאה לימינו המתחדשים. וכעת אנחנו חלוקים, כמו חז"ל בשעתם עד שקם רבי עקיבא: אין רצוננו לפסול את הספרות ההיא לגמרי, אבל ודאי שאיננו רואים אותה כ"קדש הקודשים"; ועל כן מסלקים אותה קצת הצידה, כמקצוע נפרד, ספרות ימי הביניים, שלא תבוא בשער ספרותנו החדשה. חצי גניזה, אפשר לומר — ובתור שכזה אין תקווה שהקורא המצוי יגע בה הרבה.

אבל זה כמו לסלק אלפיים שנות היסטוריה. שהרי הספרות היא תמצית הווית העם. אין ספק, כי משימה תרבותית ראשונה במעלה בימינו היא לגאול את הגלות. דווקא את הגלות, כדי שנדע פירושה של גאולה, גם אם זו ניתנת קמעה קמעה. מעשה זה ייעשה ע"י הסופרים הכותבים כאן היום. ואומנם כבר התחילה הגאולה הספרותית, בקצב גאולת העם כולו, קמעה קמעה, וכדוגמה אביא שיר המראה כיצד אפשר לשלב חומר ספרותי משלוש תקופותינו: המקראית, הגלותית (או מוטב לומר ימי שיעבוד מלכויות), והעצמאית-עכשווית — ביצירה אחת חדשה ואפילו "אקטואלית".

השיר הוא "פלד קור המוות" מאת ש. שלום, והוא מופיע בכתבי המשורר שבהוצאת יבנה וכן במבחרים אחדים של

מלטשים כלים מאותו "פלד קור המוות" שהביאו עמם בני החיל בשוכם לשמי ירושלים, בלילה — ומאיין באו? "מדכאו, ורשה, קיבו, מטרבליניקה — חיל / כבד, אשר הרג הצר יומם וליל, / אשר הרג הצר יומם וליל". עכשיו, מפלד קור המוות, מעצם חומר מותם הם מיצרים נשק: "ואב וסב, אחות ואח, אשה וילד, / חשול-חשול, הכות-הכות, לטש הפלד, / חשול, הכות-הכות, לטש הפלד."

סיום השיר מביא תשובה עכשווית לגמרי לבעית "השוואה והתקומה": "וסוד איום חתם כל השפתיים יחד — / חבי, גרממאי של אדום, חבי בפחד, / גרממאי של אדום, חבי בפחד!" "גרממאי של אדום" היא גרמניה העתיקה, שימיה נתחדשו בשלטון הרודנות בדורותינו. אבל מהו "חבי בפחד"? כאן עלינו לזכור את הפסוק מישעיהו: "לך עמי, בוא בחדריך וסגור דלתך בעדך, חבי כמעט רגע עד יעבור זעם" — כלומר על ישראל להסתתר, עד שיקום אלהים את נקמת הארץ ביום הדין. זהו "בחר אריהון" ממש: על ישראל להתמהמה במחבוא בזמן שאלהים מעניש את המלכויות. אבל אצל ש. שלום מתפתחת המחשבה בהתאם לרוח ימינו: הוא אומר "חבי בפחד" לגרמניה! על הרודנים להתחבא בפחד מפני העונש שיבוא עליהם, מכת פלד שינחיתו עליהם קורבנותיהם, בני אותו "המון מזור" שחזרו בלילה אל הרי ירושלים ללטש שם את כלי המוות.

שירו של ש. שלום נכתב בעצם ימי השואה ואפשר שנראה אז כנבואה משונה. שכן מי פילל שיבוא יום וזכר הנרצחים יאמץ את לב הלוחם במדינת ישראל. עד שנעז לעמוד על עצמאותו ונגן על עצמו בהצלחה? ובכל זאת, האפשר לתאר את צה"ל בלעדי השואה?

שיר השירים", שיר האהבה הארצית, נתגלגל בתחינה לעזרה משמיים, וכימינו — בהמנון הגאולה שבידי האדם, גאולת דמים.

המקום "בחר" מזכיר את חורבן ארצנו שנחתם בביתר וכן את העונש הצפוי למלכויות. ולמקום הזה, בשירו של ש. שלום, חוזר אותו "המון מזור" דרך שמי ירושלים ומדליק לפידים בלילה. "ובין חגווי כל סלע נפתחו דלתים, / ושם סדני ברזל ואש מכל אפסיים, / סדני ברזל ואש מכל אפסיים". עכשיו הללו, בני-החיל, פותחים מסגרות בהרי בחר, עמלים ביצור כלי ברזל "בין חגווי כל סלע". כאן עלינו לשוב אל "שיר השירים" ואל הפסוק: "יונתי בחגווי הסלע בסתר המדרגה הראיני את מראיך. השמעניני את קולך". בדברי זה מאריך "שיר השירים רבה", ואביא רק חלק קטן מדבריו: "מהו יונתי בחגווי הסלע? אמר ד' יונתן אמר הקב"ה קורא אני לישראל יונה. . . בשעה שיצאו ישראל ממצרים למה היו דומין ליונה שכרחה מפני הנץ ונכנסה לנקיק הסלע ומצאה שם הנחש מקנן ונכנסה לפנים. ולא היתה יכולה להכנס. שעדיין הנחש מקנן. תחזור לאחוריה לא היתה יכולה, שהנץ עומד בחוץ. מה עשתה היונה? התחילה צווחת ומטפחת באגפיה כדי שישמע לה בעל השוכן ויבוא ויצילה. כך היו ישראל דומים על הים. לירד לים לא היו יכולים, שעדיין לא נקרע להם הים. לחזור לאחוריהם לא היו יכולים, שכבר פרעה הקריב. מה עשו? ויראו מאד ויצעקו בני ישראל אל ה'. ומיד וישע ה' ביום ההוא."

וכבר רואים את שלושת הרבדים של שירנו החדש. ב"שיר השירים" מקור המקורות, מדמה הדרה את אהובתו הביישנית ליונה בין סלעים, והוא מבקש לראות אותה ולשמרע את קולה הערב. ב"שיר השירים רבה" היונה היא כנסת ישראל הנמלטת ממצריים, ובני ישראל, שאין להם כוח משל עצמם, נשענים על אלהים המתאוה לשמוע את קול תחינתם. שהרי כך היה המצב לאחר החורבן: עוצמתו הצבאית של העם נמחתה בביתר, ונותרה רק הקריאה לעזרת האל. אבל מה עושים בחגווי הסלע של ש. שלום? עובדים בברזל,

אבידות

מרדכי טביב ז"ל

מן המספרים הבולטים ביותר שצמחו מתוך עדות המורח. בן משפחה תימנית בראשון לציון, קיבל טביב את ראשית חינוכו בכתב-ספר מסורתיים בגיל צעיר ביותר התחיל לעבוד בחקלאות, תעשייה, בניין ושמידה. בימי מלחמת העולם השנייה שירת בצבא הבריטי ולאחר ייסודה של מדינת ישראל ובמלחמת העצמאות — כצה"ל.

כראשית דרכו בספרות פירסם שירים, אולם עיקר כוחו וכשרונו גילה בסיפוריו, כעשב השרדה, "כערער בערבה", "דרך של עפר" ו, "מסע לארץ הגדולה". בסיפוריו מגולל טביב את ההווי התימני דרך תיאור ריאלי (בספרו האחרון הפליג למחוזים סמלניים-אליגוריים), עושר ביטוי וכישר לעצב דמויות ומצבים. המנוח היה מעורכי "מבואות" (תשי"ג-תשט"ו) ועיבר את סיפורו, "כינורו של יוסי" במחזה.

אבסטרקטסט". מאמריו נתפרסמו בעתונות העברית. בשנת 1968 יצאו אסופות מאמריו משלו בשם, "נפילים במערב" יאה זכרו ברוך!

מסיבה לסופרים עברים באמריקה

ביום הראשון, 22 באפריל 1979, תיערך מסיבה מטעם ההסתדרות העברית באמריקה והשבוועון, "הדואר" לכבוד סופרים, שזה מקרוב הופיעו ספריהם החדשים בתחומי השירה, הסיפורת והמחקר:

אלחנן אינדלמן — „בחצרות ילדותי“; **יצחק גורן** — „קץ אלכסנדרוני“; **רנה לוי** — „מסע אל רגע החסד“; **ד"ר משה פלאי** — The Age Of Haskalah.

המסיבה תתקיים בשעה 3:30 אה"צ באולם קהלת שֶׁרֶת פארק, 50 רחוב 87 מזרח, פינת שֶׁרֶת מדיסון בניו-יורק.

לזכרו היקר

של המחנך והמלומד
העברי החשוב ורב-
הפעלים

ד"ר בנימין שבח ז"ל

מנהל לשכת החינוך בבוסטון

המנוח היה מן המחנכים הראשונים שהעברית היתה אבן-פינה בהשקפתם ובעבודתם הלאומית החינוכית, שמספרם הולך ופוחת. ד"ר שבח נתן את ידו לייסוד הירחון „עולם חדש“ והיה חבר בוועדה של המועצת של העתון. כבוד ושלוש לעפרו

יעקב גודמן, נשיא „עולם חדש“
אשר ולק, עורך-מייסד בצרון.

פרופ' ישראל צ. נעמני ז"ל

בו באדר, ש. ז., נפטר בלואיוויל, קנטוקי, המחנך והסופר, פרופ' ישראל צ. נעמני. המנוח, שהיה בן ס"ה שנה, נולד בויטומיר, אוקריינה. בעודו צעיר לימים עלו הוריו לארץ ישראל. את חינוכו העברי קיבל בגימנסיה „הרצליה“ בתל-אביב. ברדת המשפחה לאמריקה, למד נעמני בשיקאגו לימודי היהדות ולימודים כלליים. הוא הוכתר בתואר דוקטור לפילוסופיה במדעי המדינה באוניברסיטה של אינדיאנה. כעשרים שנה שימש מנהל של לשכת החינוך היהודי בלואיוויל, קנטוקי (1947-1966) וב-15 השנים האחרונות הורה מדעי המדינה באוניברסיטה בעיר הזאת וכחמש שנים עמד בראש המחלקה ללימודים אלה.

המנוח נבחר לנשיא איגוד הפרופסורים לעברית בארה"ב וערך את הקבצים „היברו

ההמון המזור שעוד ישוב שמה, ופולד קור המוות שלו תחת מקבת הנקם, עד שיצא כדגלי אימה מול פני האויב. אבל לא היינו ערים לחזון הזה לולא המשורר נְיִימִינו, הקושר כתרים לתורה, לספרותו הקשורה לנו בכתר אחד עד היום הזה.

אבל גם זו מתוך מסורתנו, שהרי ב"שיר השירים" עצמו אומר ה'דוד': "פה את רעייתי כתרצה, נאוה בירושלים, איומה כנדגלות" — כלומר הרעה, ביופיה המרהיב, דומה לגדחי צבא נושאי ניסים. כאילו חזה ה'דוד מהריו העתיקים את צבא

בין ספרים חדשים

יצחק ראב: עלה ברוח

זה רומאן המקיף דורות אחרים, נופי אדם, זמן ומקום. העלילה וה"נפשות הפועלות" מעוררות במציאות של הישוב הישן והחדש, בירושלים ובמסדוניה — ישיבותיה וקופות הצדקה שלה — ובמשכות ובקיצוצים. יש בסיפור מהימנות של תיאור וכותר לפתח עלילה ולחשוף את החוויות הפנימיות של הנפשות, את נדנודי רוחן, התלבטויותיהן בין ארחות חיים של "שלומי אמוני ישראל" ורדכי "נכר" — על כעיות הדת והמוסר שבניגודים, הסתירות וההתנגשויות ביניהם.

הגבור הראשי בסיפור הוא דניאל, שגדל בסביבה ירושלמית ספוגה תורה ויראת שמים. אך גם במשפחה הזאת פוצו "בקיעים" ודרכם חדרו רוחות החיים החדשים. דניאל ניטלטל מסביבתו השמרנית והתמימה לאווירה החפשית של חיי הקיבוץ ושוב לעיר מולדתו, אך לא אל העולם המוגדר של שומרי החומות, אלא לעולם המעשה, למאבק הכללי של ירושלים היהודית למעמדה לאומי ולחיי משפחה מתוקנים לכתחילה ומתפוררים לאחר מכן.

המאורעות הכלליים, מלחמת העולם הראשונה, הסיכסוכים בין הישוב היהודי ובין השלטון האנגלי ושכניהם הערבים העוינים מוסיפים מימד היסטורי לסיפור ומשתלבים בחייהן ובפעולותיהן של הנפשות. לשונו של ראב היא חיה והוא מצליח למסור דרכי-דיבור אפייניים של בני עדות שונות, וכן גם של הערבים, שמגיעים להם עם יהודים. הספר הופיע בספרית פועלים בתש"ח. הביא לרפוס אהוד בן-עזר.

יוסי גמזו: עמק בלילה, עמק בירושלים

"תשעה שערי עיר ושיר" בקובץ (הוצאת "הגשר", סידני, אוסטרליה). הספר זכה בפרס אקוים לשירה והוא קובץ תלת-לשוני, אחד מקור ושנים תרגום — לאנגלית ואידיש. התרגומים נאמנים בדרך כלל למקור ומצליחים להעביר את הציוריות, עושר הדימויים וההפלות הסמליות בשירת גמזו. בספר חיתוכי עץ מאת הצייר הידוע, יעקב שטיינהארדט.

אריה ליפשיץ: דרך עקובה

הספר הוא אחד החשובים והמעניינים ביותר על תקופת העלייה השלישית. שישה חלקים בו, וכל חלק מכיל פרשיות המעלות מאורעות, ניסיונות, פגישות וחוויות של המחבר מאז נואו אל הארץ מיד אחרי מלחמת העולם הראשונה עד תקומת מדינה ישראל.

זכרונותיו של ליפשיץ רוויים אהבה לארץ בכלל ולירושלים בפרט. התיאורים חיים ומארים באור והומור טוב לב. הוא מוסיף קווים נוספים ולעתים חדשים בתכלית לרמותם של כמה אישים מצויינים, בפרט לאלה שהוא הוגה להם חיבה והערצה כגון יוסף חיים ברנר, א.ד. גורדון, הרב קוק ועוד. ליפשיץ עבר בחומר ובבלנים ולרגל עבודתו נודמן להכיר את החיים "מן השיתוף". כשרון-המספר שבו מסייעו למסור את דיבורם החי של הכריות שהוא מתאר, את עולמם ורשעי לבם.

שמות הפרקים הם: ימים ראשונים במחנות הכבישים; אוהל, צריף בית ולירושלים; עם פועלים ופלחים ערביים; דרום וצפון; שנות השלושים, שנות הארבעים; על הסף, הפרק האחרון הוא על ימי המאבק והמאורע ערב ייסוד המדינה ומלחמת העצמאות. לספר צורף מפתח אישים ומקומות.

רנה לי: מסע אל רגע החרד

הספר, שהופיע בהוצאת "רשפים", מכיל "עיונים ביצירותיהם של שיי עגנון וחיים הזו". בהקדמתה מציינת המחברת את ייחוד גישתה אל יצירת עגנון ותפיסתה: "בניגוד למקובל בביקורת המודרנית מודגשות כאן אף בסיפורים המודרניים ביותר, נקודות האור והחיוב. המגמה היא להוכיח שדווקא האמונה בכוחו של החרד היא המפעמת ביצירות עגנון והיא הגואלת את האדם מאימי הכליון".

אשר להזו, שלו מוקדש החלק השני של הספר, הדיון הוא על השמות של הדמויות ביצירתו של חיים הזו "כמשקפים קו המציין יצירה זו בדרך כלל ... קשרם למוטיבים ולטיפוסים החוזרים ומופיעים במקומות שונים ... וכמו-כן בא ניתוח השמות לאור התאמתם למסכת הסיפור שבו שובצו".

אהרן מירסקי: הפיסוק של הסגנון עברי

המרור מחנכים כולל שמות שעדיין שזכורים וידועים יפה בעולם החינוך העברי באמריקה והם הניחו חותמם על שדה ההוראה העברית בארץ הזאת: מ. מ. תומרוב, שכנא שטיין, אליעזר לדיגר, מאיר קוגן, י. ג. אדלר, שמשון קררימון ועוד. הספר הוא מעין נרות-זכרון לנשמתם וחבריהם ותלמידיהם יתחממו לאורם. בספר 226 עמ'.

קובץ „מסד“, פרקי ספרות והגות

לכבוד פרישתם של מייסדי מחנות „מסד“, ד"ר שלמה שלוינגר ואשתו רבקה לאחר שירות של ל"ז שנה הוציאו חניכי ושוחרי המחנות קובץ המכיל מאמרים ורשימות על המייסדים, יהדות אמריקה, דברי עיון, ספרות יפה, זכרונות וסקירות, רובם על „מסד“ ומיעוטם על מחנות אחרים („רמה“ ו„מורשה“). בין המאמרים המקיפים: **המוליים „האחים שולוינגר“** – שלמה איידלברג, **יהדות אמריקה בראי שני מאספים עבריים ספרותיים** – זבולון רביד; **דעת אלוהים בארץ** – חיים גבריהו; **חזיל – פרקי חינוך** – מאיר חבצלת; **לאומיות מול סוציאליזם, משנתו הפילוסופית של א. ד. גורדון** – ישעיהו קרונמן; **חוקי עבודה במשפט האמריקאי והשוואות מקבילות בהלכה היהודית** – יוסף לפקוביץ; **המחלוקת סביב כינונו של הסמיכה בצפת** – יוסף טלזשקין ועוד. בין יתר המשתתפים בקובץ: רוד אליאך, משה דייוויס, אליעזר זלמן ברנשטיין, שלום קורנבלום, חיים אברמוביץ, נועם שורפסקי, עזריאל אייזנברג, מיכל שולוינגר, חיים ליף, יפה אליאך, ספירה קואפמן, יצחק גורן, יואל ליברמן, חיים ברוך, שלמה שולוינגר, חיים יואל לאקס, מיכאל אורליאן, יעקב קקוב, מאיר מוסקוביץ, רבקה שולוינגר, משה אביטל ועוד, מן החומר לתולדות המחנה: לקט ספחים מעתונות „מסד“, איגרות ועוללות. העורך: מאיר חבצלת; המרכז: שלום קורבלום.

עיני אמריקה לציון

הקובץ With Eyes Toward Zion שנערך על-ידי ד"ר משה דייוויס, ראש המכון ליהדות זמננו באוניברסיטה העברית בירושלים, הוא פרי דיונים בכנס של חכמים וחוקרים מאוניברסיטות ומוסדות מחקר ברחבי אמריקה על מקומה של ארץ הקודש בחיי ארצות-הברית. החלק הראשון של הספר („פרספקטיבות היסטוריות“) פותח בהקדמה

ספר קטן זה מפרופ' אהרן מירסקי, חוקר ספרות ימי הביניים, פייטן וחכם לשוננו, יצא בהוצאת מוסד הרב קוק ובו שלושה מאמרים שפירסם בלשונו העתיקה: כיצד פוסקים, מאמר המוסגר, בלשון אומרו. בספרון דברי הקדמה ותוספת. בהקדמה מסביר פרופ' מירסקי את ייחודו של הפיסוק העברי ומה כינו לבין הפיסוק הלועזי. באחרון „אין הסימנים ... באים מתוכה של הלשון, אלא סימנים חיצוניים הם, הטפולים אל הכתוב, להורות לקורא האין יבין והאין יקרא וישמע את הדברים הכתובים אבל מעלתה של הלשון העברית שכל צורכי הריבור האלה: ההפסק של משפט, והבאת דברים במאמר מוסגר, ומסירת דברי אדם – הלשון העברית עושה אותם בכוחה שלה, ואין הקורא צריך להוראות חיצוניות כיצד יקרא, אלא הדברים עצמם מוכיחים על טבעם.“

הכנת דרכי הפיסוק במקורותינו מסייעת להבנת דרכי מחשבתם ואופני ההבעה של יוצרי ספרותנו הקדומה, ויפה קובע המחבר שרק אם ניתן אל לבנו „לידבק בטבעה (של הלשון העברית) ולסגל את נפשו אל רוחה, או אז יתגלו לנו הסגולות והתכונות הרוממות שנתנו בה אבות הלשון העברית ... ולעשות אותן הסגולות לקניין תרבותנו.“

עקיבא בן-עזרא: דמויות

המחנך והסופר עקיבא בן-עזרא אסף בספרו על אישים מצויינים בתחומי תורה, חכמה ועבודה שונים, כפי שמעידים המדורים הבאים ורבנים ורביים; נשי רבנים ורביים; נשים מצויינות (בתו של ר' יהודה הלוי, הדסיקה); אישים רגולים; סופרים וסופרות; מחנכים. סגולתו וייחודו של הספר שהוא נזקק לאישים שפעלו בשדה הספרות ומעטים העריכו את פעלם, אף-על-פי-כן יש ותרומתם ראויה לתשומת-לב. בין הרבנים אחרים שתורמו לדעת היהדות ולמחשבת ישראל, כגון „אחד הרבנים המרגישים“ (הרב אהרן שמואל תמרת) והרב יקותיאל יהודה גרינוואלד; ובין העסקנים העבריים: אברהם שפייהנרלר וד"ר משה (מוריס) רובינסון. בין הפרשיות הידועות אך מעט הן הסקירות הקצרות על סופרות עבריות בא"י באמריקה, מהן שמתכתנ היתה קבע כנחמה פוחצבסקי וזינא רבינוביץ ומהן שהיו סופרות לעת מצוא ורישומן אינו ניכר בספרותנו.

כץ-היימן. חלק שלישי (מקורות של ממשל ארה"ב): רשומות בארכיון הלאומי המתייחסים אל אמריקה וארץ הקודש — מילטון א. גוסטפסון; נוספות — וויין ס. קול וג'ולס רייזרס; הרברט הובר וארץ הקודש: מחקר מקרים — ו. ד. בלאנקס חלק רביעי: טכסטים מודגמים: תעודות המשקפות התעניינות אמריקנית בארץ הקודש: גישות נצוריות; ענין יהודי; מקורות ממשלתיים שמות מקומות תנכיים. הספר גרוש חומר היסטורי-ביבליוגרפי ובו 252 עמ.

אבשלום

ומאמר מקיף של ד"ר משה דיוויס על רעיון ארץ הקודש בהיסטוריה הרוחנית של אמריקה. המאמרים האחרים הם: מקורות להבנתם של עמדות נוצריות לארץ הקודש, 1800-1950 — רוברט ת. האנדי; אפרו-אמריקנים וארץ הקודש — לאורנס נ. ג'ונס. חלק שני (התקופה העותומנית-מוסלמית): אמריקה וארץ הקודש בתקופה העותומנית — משה מעוז; ציונים על יחסי אמריקה-ארץ הקודש לפני מלחמה העולם הראשונה — נתן מ. קגנוף; החיפוש אחר מקורות — רודריק ה. רוויסון; אמריקנים בארץ-הקודש 1850-1900 — ביבליוגרפיה נבחרת — יוחאי גואל ומרתה ב.

ידיעות

עליה מאז. חיבר ספר מאלף ורב-ערך ביותר לתקנת הדיבור העברי ושימושה הנכון של הלשון. הוא מצא דרך להנעים את רכישתם של כללי הלשון המרחיבים את ידיעתה. העניינים בספר הם: מרכיבי המבטא העברי; הסיבות ושיבוש המבטא; הררכים להבראת המבטא ועוד. לספר צורף מאמרו של החוקר הירוע, פרופסור אהרן מירסקי, שבו הוא דן על בעיות הלשון בימינו ועומד על יקר-ערבו של הספר. שהופיע השנה (ההדר"ג, תל-אביב, 1979).

ביקורו של ד"ר מלמט

ד"ר אברהם מלמט הוא פרופסור לחולדות ישראל בתקופת המקרא באוניברסיטה העברית בירושלים. שימש בין השאר כחוקר-אורח במכון המזרחי של אוניברסיטת שיקאגו, כפרופסור-אורח באוניברסיטת פנסיילניה ובעמית באוניברסיטת אוקספורד. הוא חבר כבוד של החברה הכריסטית לחקר המקרא ושל החברה המקראית בדרום אפריקה.

מסיבות טכניות לא נכנסו הפעם המאמרים שנועדו לחוברת הזאת, והם יבואו בחוברת הבאה שתופיע בקיץ.

פרס ביאליק לאהרון אפלפלד

פרס ביאליק לספרות יפה הוענק השנה למספר אהרון אפלפלד. מקובץ סיפוריו הראשון עשן (1962) ער סיפורו האחרון ("תור הפלאות") נזקק אפלפלד לנסיגות וחוויות הנעוצים בימי השואה, כשצל האימות טבוע בניבוייהם והם נושאים בחובם את רמזי החורבן. הנפשות בסיפוריו הן על-פירוב, "אבודות" הנענות היענות סבילה כמעט למקרי החיים ולפגיעיהם. אפלפלד מצליח ביותר בתיאור האווירה האופפת את הנפשות, את הלכי רוחן, כשהן נתונות בתוך רשת של זכרונות-דמים. רדיפות וחיי מחתרת.

ד"ר אברהם מטלון: המבטא העברי במאבק

הספר דן בכעיה החמורה של שיבוש וקלקול המבטא העברי, שיש בהם משום זלוול בלשון, דילדול כוחה וטישטוש מקוריותה. ממילא יש כאן גם פגיעה ברוח הלשון וכלליה. הדקדוק העברי אוצר בקרבנו את הסגולות לתיקון הלשון והחזרתה ל"בבורה" הראשון — הגייחה הנכונה לפי חוקי התנועות. הגנינה הדגשים וכו'. ד"ר מטלון, שהוא יליד מצרים, שספג את קנייני ישראל ודעת לשוננו מילדותו ושקר

משה פלאי: תקופת ההשכלה

The Age of Haskalah:
Studies in Hebrew Literature
of the Enlightenment in
Germany. Leiden, E.J. Brill, 1979.
255pp.

תקופת ההשכלה. מחקרים בספרות העברית מתקופת ההשכלה בגרמניה. מאת משה פלאי. אוניברסיטת קורנל, הוצאת א. י. בריל, לידן, הולנד, 1979. הספר יצא בהידור רב זה חוכנו: פתיחה והקדמה: חק ראשון (1) השפעת הדאיזם על הספרות העברית בתקופת ההשכלה בגרמניה: שינויים מבחינה (2) סימנים של רפורמה דתית: שינויים מבניים. (3) מבט אל העבר — ספרות הקדוש: האם שנאי המשכילים העבריים את התלמוד? (4) תחיית העברית ותחיית האומה: העמדה של המשכילים הראשונים כלפי השפה העברית. (5) מהלכה למעשה: המחלוקת הראשונה על היכלי הרפורמה (1818—1819) — המיוחדות שבה השתמשו המחקרים העבריים.

הקד שט: (6) נפתלי הרץ ויזל: מחינת חן מעבר. (7) מרדכי גומפל שנאבר: החיבורים הדתי הרפורמי הראשון. (8) יצחק סטנוב: התסורה כערכים היהודיים — משלי אסף כראי המשקף את האידיאולוגיה של ההשכלה. (9) שאול ברלין: הירדה כסמכותה של ההלכה. (10) יצחק אייכל: מסורת ושינוי. הספר מלווה ביבליוגרפיה ואינדקס.

ספר שירים חדש לאלחנן אינדלמן

בהוצאת "קרית ספר" בירושלים ראה אור כימים אלה ספרי-השירים. בחצרות ילדותי" מאת אלחנן

אינדלמן. בספר חמישה מדורים, ואלה הם: א. נוף שנגור; ב. פי הנה פחומר; ג. מן המיצר (משירי אסיר בברית-המתענות); ד. במבוק העיר; ה. משירי הזמן. ספרו הקודם של אלחנן אינדלמן "אָבן לי אָקח" ובה לשכחים מאת סופרים ומבקרים חשובים. יצחק פאקוויס יונגר, בעת חתן פרס נובל, כתב: "אני מעריך בו (בספר, אבן לי אקח") לעתים תכופות ומצא בו שירים יפים ולבביים. הספר מלא רוח-נעורים חשפתי הנפש באחד". את הספר, בחצרות ילדותי" אפשר להזמין לפי המען

E. Indelman, 64-20 Saunders St.
Rego Park, N. Y. 11374

מחירו 6 דולרים. דמי משלוח: 50 סנט

אליעזר ויזל על ספרו של אביגדור פאניטש: "אין שטורעמדיגע יארן" ("בשנים סוערות")

הספר הוא עבודת מחקר בתחום ההיסטוריה הכללית והיהודית ברוסיה בשישים השנים האחרונות. במכתב ששלח הסופר הנודע אליעזר ויזל למחבר, כתב: "בשנים סוערות" הוא ספר חשוב ביותר. חייבים לקרוא בו כדי להבין יפה את תהליך השגעון כיצד יכולים בני-אדם לפעמים לכבות אפילו את השמש.

המכירה הראשית היא אצל ציקי-א. המחיר \$12.50 בספר 640 עמודים.

מכון יהודית ליברמן במושב בית-מאיר על יד רמות שפירא לזכרה

בברוקלין, נ. י. וקנתה לה מוניטין כמחנכת הוגה דעות שהעמיקה השפעתה על דור של מחנכים. היא חינכה דור של תלמידות שכליבן שחלה אהבה לכל קורשי האומה.

ככת ציון נאמנה פעלה הרבה בשרה הציבוריות והיתה מראשי נשי "המורח" ומהמנהיגות של "ירידי האוניברסיטה בר-אילן". הנקראת על שם אביה הנערץ הרב מאיר בר-אילן.

ד"ר יהודית ליברמן היוותה חולייה חשובה בשרשרת המורשה של אבותיה. גדולי ישראל, וגאוותה היתה על גדלותו ואידושו בספרותו התלמודית ובחכמת העמים ופירסום שמו בעולם הגדול של בעלה האהוב. הרב הפרופסור שאול ליברמן יבדל לחיים ארוכים וטובים. מפעל הנצחה זה במערכות החינוך יסייע להגדיל תורה ולהאדירה ושמה ינון לכרכה לדורי דורות.

רחל וכסלר

עם הסתלקותה של ד"ר יהודית ליברמן ז"ל נתקבלה החלטה במוסד החינוך רמות שפירא לייסד מכון מיוחד שייקרא על שמה. אישי חינוך נודעים מירידיה ועמיתיה של המנוחה. הרב א. אלינר, פרופסור אלישע שליווי, מרת חנה אורבך, מרת פנינה הרצוג וד"ר יונה בן ששון התארגנו כוועד שישקוד על התפתחות המכון המוקדש ללימוד ולמחקר על "המקום שהאשה תופסת ביהדות". על כך הודיע הרב ד"ר יעקב וויינשטיין. נשיא רמות שפירא, שתיאר את מעלות רוחה. למדותיה והשכלתה של המנוחה ותרומתה לקידום החינוך העברי. בהמשך דבריו מסר הנשיא שד"ר ליברמן הראתה עניין רב במסכת הדיונים כבעיית האשה ביהדות שהתקיימו בסמנרים ליד רמות שפירא והיתה באה להתייחד עם רוח המוסד. מן הראוי לציין שד"ר יהודית ליברמן ניהלה במשך שנים רבות את בית החינוך, "שולמית"

נ. מאנישעוויטץ קאמפאני

General Office: 340 HENDERSON STREET, JERSEY CITY, N.J. 07302

: כל דבר מאכל אשר השם „מאנישעוויטץ“ נקרא עליו, כמו:

מצה ותוצרת מצה וגם מצה-שמורה משעת קצירה; דגים ממלואים, מרק של בשר, עוף וירקות; חמיצות של סלק ועלי-שדה; מזון-תינוקות מבשר ועוף; רסק עגבניות עם פטריות; עוגת-פירות ומאקארונים ומינים שונים של עוגיות — גם בלי מלח וסוכר; בליל-עוגות (קעיק מיקסעס) ובליל כופתאות וגם בליל-לביבות מתפוחי אדמה; מיץ מתפוחים ועגבניות; פירות שמורים ופרפרת-פירות; ריבה ומריח-פירות מתפוזים, אפרקסים, דובדבנים, ענבים ותות-שדה; מיץ-תבלין (קעפ-שאפ), דבש וסוכריות; מלפפונים חמוצים וכרוב חמוץ ועוד —

כשרים ללא שום חשש ופקפוק גם למהדרין בכשרות בכל ימות השנה וגם

בחג הפסח

אם על האריזה נאמר בעברית או באנגלית שהמיצרך כשר לפסח

בהכשר הרבנים המובהקים

ר' חיים קארלינסקי, רב בברוקלין, נ. י. וסגן-נשיא של „אגודת הרבנים“
ר' דוד ליב זילבער, רב בהארליסבורג, פא. וחבר ועד ההנהלה של „אגודת הרבנים“
ר' מנחם מענדל געטינגער, רב ב„ישראל הצעיר“ של מערב מנהטן וחבר ועד ההנהלה של „אגודת הרבנים“
זר' משה ארי' שווארץ, רב ב„ישראל הצעיר“ של פארקטשעטער וחבר הנשיאות של „ועד הרבנים“ דברונקס.

הכשר בתוצרת „מאנישעוויטץ“ הוא חלק — גלאטיכער

אכלו המצות והמאכלים מתוצרת „מאנישעוויטץ“ ואי אתם באים, הלילה, לידי איסור חמץ בפסח, ולידי מאכל לא כשר כל השנה!

קריאת הצלה

מאת מוסדות הצדקות המאוחדות

הרבנים הגאונים בארץ הקדש ובארצות הברית הכריזו על מגבית חרום להצלת המוסדות לתורה וחסד המאוחדים בהצדקות המאוחדות, ובראשם הישיבה הגדולה ובתי התורה עם חיים בירושלים. הושיטו יד עזרה לצדקות המאוחדות ובזכות זאת תתברכו שימלא ה' ית"ש כל משאלות לבכם לטובה.

United Charity Institutions
of Jerusalem

1141 Broadway #807
New York, N.Y. 10001
Tel. 683-3221

ד"ר פרנסס קרסנוי טהוי, יו"ר הקרן והוועד למען קרן הזיכרון להלל בבלי ז"ל

מגישים ברכה נאמנה ל"בצרון" לקראת חידושו ושיתוף הפעולה עם המכון לחינוך ותרבות עברית ליד ניו-יורק אוניברסיטה ומאחלים לו המשך מתמיד ופורה. יוסיף לטפח חיבת הלשון והספרות העברית בתוך יהדות ארה"ב ובמיוחד בקרב הנוער בקמפוסים.

קרן הזיכרון להלל בבלי ז"ל הוקמה ע"י מוקירי זכרו ויצירתו על מנת להעניק מילגות לימודים לתלמידים מצטיינים בספרות העברית, הלומדים בבתי הספר ליד בית המדרש לרבנים באמריקה, המוסד בו הורה למעלה מארבעים שנה המשורר והסופר, המחנך של הדור הצעיר והמורה לרבים פרופסור הלל בבלי.

הוועד פונה לכל תלמידיו וידידיו הרבים של הלל בבלי, הסופרים העברים והתומכים בספרות העברית להשתתף במפעל רב ערך זה ולשלוח תרומות לקרן.

רחל ובסלר,
בשם הוועד לפירסום הקרן

פרנסס ק. טהוי,
יו"ר הקרן

COMPLETE AND MAIL TO:

Dr. Frances K. Thau 405 East 72nd Street, New York, NY 10021

Make Checks Payable to:

The Jewish Theological Seminary of America (For Bavli Memorial)

Contributions are Tax Deductible

Name _____

Address _____

Enclosure: _____

SENIOR CITIZENS RESIDENTIAL HOTELS

SENIOR CITIZENS RESIDENTIAL HOTEL DIRECTORY

THE ATLANTIC — Personal Management of Mr. and Mrs. Schoenfeld and family.
3 Strictly Kosher Meals. All Comforts — Social Security and S.S.I. 127 E.
Broadway, Long Beach, L.I. Tel. (516) GE 2-6300

CARMEL HOTEL — 327 West Beach, Long Beach, N.Y. Open all year — Special
Diets — Kosher. (516) GE 1-1519. Mr. and Mrs. Friedman.

CROWN HOTEL — On the boardwalk. Your home away from home. 170 W.
Broadway, Long Beach, N.Y. (516) 889-8900. Dietary laws observed.

HOME OF THE SAGES OF ISRAEL — An old age home for Religious Men.
Strictly Kosher. Shomer Shabbos. elev. Doctor on Staff 24 hrs. 25 Willett St.,
N.Y.C. 673-8500.

KING DAVID MANOR — Top rated for lavish care. Own Temple. Gourmet Kshr.
Add. Dept. of Social Services. 80 West Broadway, Long Beach Tel.: (516)
889-1300

LINCOLN SQUARE HOME FOR ADULTS — Near Lincoln Center, New York's
newest & nicest retirement residence, gourmet Kosher meals. Broadway at
74th St., 212 EN 2-3000

MT. EDEN HOME FOR ADULTS — 1 blk. from ocean, strictly Kosher, special
diets, 24 hrs. att. 209 Beach 125th St., Belle Harbor, N.Y. (212) 945-6600

PALACE — 275 E. Broadway, Long Beach, N.Y. Finest kosher meals. Special
Diets. (516) GE 2-9000. Mr. and Mrs. Appel

PALISADES GARDEN FOUNDATION, INC. — Non-profit residence home for
Senior Citizens, 1½rm. Apts., 2 Kosher mls. daily, Syn. Oaktree Road,
Palisades, N.Y. Tel.: (212) 923-8700 (914) 357-7870

SCHARF MANOR OF QUEENS — Ideal for Retirement, Dietary Laws — 24 hr.
supervision — 112-14 Corona Ave., Flushing, L.I. 699-4100

SEA GATE MANOR (Sans Souci Lodge House) — 3 Glatt Kshr. mls., 24 hr. sup.
Pvt. & semi Pvt. rms. Shul on prem. Admin. by Rabbi & Mrs. A. Frankel.
(Formerly Home of Sages of Israel). 4605 Surf Avenue, Bklyn. Tel.: 372-9108
or 372-6908.

You'll never guess where Lufthansa German Airlines flies to.

Germany you say? Naturally. But guess again. And again. About 100 times. Because that's how many different places you can reach all around the world on Lufthansa. 72 countries. On six continents. Just about anywhere people want to go! From Australia to Zaïre. And wherever Lufthansa flies, you have our famous service and efficiency going for you.

And most certainly, we can fly you to Tel Aviv. And we serve delicious kosher meals on your way to Israel or wherever you go. But please be sure to tell us in advance.

Ask your travel agent about us.

Lufthansa German Airlines

680 Fifth Avenue, One World Trade Center (Lobby),
New York, N.Y. Tel. (212) 357-8400

PASSOVER GREETINGS!

RATNER'S

Tel.: ORegon 4-9406-7

Office: OR 7-5588

Dairy Restaurant and
Bakery

Catering Facilities for

All Occasions

138 DELANCEY STREET

NEW YORK, N.Y. 10002

Educational Seminars and Tours In Israel

High School Students
University Students
Educators

Seminars and study programs in Israel covering a broad range of Judaic subjects: Hebrew language ulpanim, contemporary Israeli society, the Land of the Bible, the Middle-East conflict, university courses, touring.

Conducted in cooperation with:

Department of Education and Culture

World Zionist Organization

515 Park Avenue

New York, New York 10022

Tel. (212) 752-0600, ext. 385-386

„הדסה“

כשישראל פותחת בשנת ה'ל"א להיווסדה,

„הדסה“ מתפללת לקץ הקרבות ולכריתת שלום-אמת ולאהווה בין יעדים וערכים

ובעולם טלו.

חג כשר ושמוח

מאחלות מאות הילדות

בבית היתומות הכללי בירושלים

לכל הידידים והתומכים ברחבי ארה"ב
עזרתכם בשעה גורלית זו חיונית וחשובה

שלחו תרומותיכם אל:

GENERAL ISRAEL
ORPHANS' HOME FOR GIRLS
132 Nassau St., New York, N.Y. 10038
Tel.: COrtland 7-7222

HAPPY PASSOVER FARMFOOD RESTAURANTS DISTINCTIVE DAIRY CATERERS

142 W. 49th St. N. Y. C. PL 7-4971

- Air Conditioned Dining Rooms. Open 7 days a week for Luncheon, Dinner, Supper and After Theatre (Sat. & Sun.)
- Beautiful Private Dining Rooms accommodating up to 250 persons for Showers, Luncheons, Dinner and After Theatre Supper or Snacks.

"AFTER 39 YEARS . . . THE MOST
TRUSTED AND RESPECTED NAME
IN OUR FIELD"

THE CONCORD
 INVITES YOU AND
 YOUR FAMILY TO SHARE
 THE TRADITION OF
PASSOVER
 Wed. April 11 - Thurs. April 19
 Cantor **HERMAN MALAMOOD**

Assisted by the
 Concord Symphonic Choir
 directed by Jonathan Weiss
 will officiate for the
 Services & Sedarim

JAN PEECE
 in Concert
 Sat. April 14.

Rabbi Simon Cohen &
 Rabbi Salomon Shapiro
 Supervise scrupulous
 dietary observance.
 Plus a Program of Lectures & Seminars.
 Special Holiday Entertainment

The Concord Hotel

Kaneshka Lake, New York 12751
 Hotel 914-794-4000
 Direct Line NY 212-244-3500

Counselor supervised Day Camp, Baby
 Sitters Available, Night Patrol
 Teen Activities
 Special Children's Rates

Schapiro's
 NEW YORK STATE

REAL
KOSHER WINE

Ⓢ Endorsed

126 RIVINGTON STREET
 NEW YORK, N. Y.

Try these famous for quality
 wines:

Malaga — extra heavy
 Concord Grapes — medium dry
 Concord, Sauterne, Burgundy
 Blackberry, Cherry,
 Mead (Honey Wine), Rose, Tokay.
Sold at all Liquor Stores

CEJWIN CAMPS

PORT JERVIS, N.Y.

Pioneer in Creative
 Jewish Cultural Camping

Sports, tennis, swimming, boating,
 canoe trips, overnights, elec-
 tronics, photography, nature,
 arts & crafts, drama, music,
 dance, day trips, etc. Jewish
 Culture, Sabbath, dietary laws.
 Mature staff, resident Doctors
 and Nurses.

61st Year
 (Non-Profit)

Boys and Girls 6-16
 Co-Educational

Individualized programs for each
 age group advancing to CIT,
 Leadership Camp and Israel trip.
 Brochure: Cejwin, 71 W. 23rd St.,
 N.Y., N.Y. 10010; (212) 691-5860

July \$610 • Aug. \$550

8 weeks \$1135

EARLY REGISTRATION DISCOUNT AVAILABLE UNTIL JAN. 31

Dr. A. P. Schoolman, Founder and President. Howard Wasserman, Director

BNAI ZION

136 EAST 39th STREET

Tel. 725-1211

NEW YORK, N. Y. 10019

The American Fraternal Zionist Organization

Extends Best Wishes To All Its Friends

For A Happy And Healthy Passover

PAUL SAFRO
 President

RAYMOND M. PITT
 Chairman of the Board

MEL PARNES
 National Secretary

HERMAN Z. QUITTMAN
 Exec. Vice-Pres.

MASSAD

HEBREW CAMPS / מחנות עבריים

MASSAD in the Poconos is Hebrew Speaking Country for boys and girls 6-17. / 38 years of experience translates into success in the camping field.

Offering:

- A wide variety of sports activities
- Skill instruction
- Intercamp meets
- Arts and crafts, music and drama of the highest calibre
- "In-depth" water sports featuring canoeing and swimming skills
- Religious and Zionist values emphasized

Talented experienced staff with fine educational backgrounds from the U.S. and Israel.

Jerome Lefkowitz, President
 Rafi Stareshesky, Educational Director
 Rabbi Shalom Kornblum, Administrative Director

For additional information write or call:

MASSAD CAMPS, Inc., 426 West 58th St., New York 10019
Tel.: 212-265-7240

PASSOVER

GREETINGS FROM

**THE
 GRAND
 UNION
 COMPANY**

for your information

FREEDOM OF CHOICE.

Some organizations which provide death benefits for their members appoint an "official" funeral director. It should be understood, however, that the family is *not* obliged to use this so-called "official" director in order to receive the organization's death benefits. Under New York State law, the family may make arrangements with *any* funeral director of its choice. The law is quite specific: freedom of choice is always the family's prerogative.

Riverside guarantees that families will receive any and all legitimate Society benefits.

RIVERSIDE

Memorial Chapel, Inc./Funeral Directors

MANHATTAN: 180 West 76th Street (at Amsterdam Avenue)/EN 2-6600

BROOKLYN: 310 Coney Island Avenue (Ocean Parkway at Prospect Park)/UL 4-2000

BRONX: 1963 Grand Concourse (at 179th Street)/LU 3-6300

FAR ROCKAWAY: 1250 Central Avenue/FA 7-7100

And Westchester Riverside Memorial Chapel, Inc.:
 21 West Broad Street, Mt. Vernon/(914) MO 4-6800

Chapels in Miami, Miami Beach and Hollywood Florida.

Carl Grossberg/Andrew Fier/Leo J. Filer

ENJOY PASSOVER

A GIFT
FROM ISRAEL
FOR YOUR
PASSOVER
TABLE

CARMEL WINES

The New Tradition

Imported from Israel by
Carmel Wine Co
New York, N.Y.

שומריה CAMP SHOMRIA

KIBBUTZ SPIRIT

Non-Profit Co-Ed Camp **Ages 10-17**

EDUCATIONAL PROGRAM STRESSED

Cooperation, Secular Values of Judaism &

**Kibbutz thru ART, FOLK DANCING, SINGING,
HIKING, HEBREW - Pool & Lake on 150 acres**

50th Year — Liberty, N.Y.

“not just another summer camp”

Special Studies Program for 15-16 yr. olds

Price for 6 weeks — \$785

**Zionist Youth Organization affiliated with
Hashomer Hatzair Kibbutzim in Israel**

Write or Call

CAMP SHOMRIA

150 Fifth Ave., N. Y. 10011

Tel. (212) 929-4955

Evenings:

Phil.: 215-879-5951

Spring Valley: 914-425-2353

אגרות מלוה פתוח, בונדס,
המכשיר הראשי של השתתפותה
של יהדות ארה"ב בבניין הארץ
והתבצרות של כלכלתה בדרך לשלום

קנה אגרות מלוה,, בונדס" במידה המירבית ביותר

You can buy Israel Bonds and get a prospectus at

STATE OF ISRAEL BONDS

215 Park Ave. South

New York, N.Y. 10003

Tel.: OR 7-9650

NEW BROADVIEW MANOR

A DELUXE RESIDENTIAL HOME FOR SENIOR CITIZENS

70 Father Capodanno Blvd., Staten Island, N.Y. 10305

- Right on the Ocean with a Breathtaking view
- Individual Controlled Air Conditioning & Heat in every Room
- Kosher Meals served Daily
- 24 Hour Snacks
- Licensed Dietitian on Staff
- Semi-Private Rooms with Bathrooms
- Telephone in every Room
- Religious Services on Premises
- Live Entertainment
- Planned Recreation
- Fire-Proof Building

ALL THIS AND MORE AT NO EXTRA CHARGE !

If you are now on Social Security or eligible for Supplementary Security Income, Please Call

For Reservations, Further Information and Limousine Service
CALL NOW (212) 273-8900

ס'ד'ושע'ר

איז בעסער
בע'מעם'טער

א דעזירט פון העכסטער

קוואליטעט און געשמאק

סטריקמלי כשר

לכל השנה ולפסח

**KOSHER
DESSERTS, Inc.**

Manufacturers of

KOJEL

NEW ! Try KEDEM'S HEIMISHE
GEFILTE FISH — DELICIOUS
WITHOUT MATZO MEAL
KASHRUTH STRICTLY OBSERVED

This Seder, try 2.

Holidays are for the entire family to enjoy. This Passover why not serve KEDEM'S traditional sweet for family elders and KEDEM dry for the young—or the young at heart. KEDEM'S European-trained winemakers create 21 different wines. Some traditionally sweet, some delicately dry...and all delicious! Champagnes and grape juices*

*naturally sweet, non-alcoholic
...under the strict supervision of
Rabbi L. J. Crummett, the Tzitzitot Rav.

KEDEM

Wines & Champagnes available at all liquor stores. Grape Juices at all supermarkets
Royal Wine Corp., Long Island City, N.Y.

Royal Wine Corp. Long Island City, N.Y.
107 Norfolk St., New York City, Tel.: 473-8288

מה נשתנה חג הפסח הזה?

כי השנה אנו יכולים לעשות יותר מאשר לחוג את זכר הנס של יציאת מצרים.

אנו יכולים להשתתף בעצמנו בנס החדיש.

אנו יכולים לספק את האמצעים לשיכוננו ולשיקומו של כל יהודי, שנמלט מפני סכנות ודיכוי.

אנו יכולים לפעול כבנים נאמנים להם ולנצחונם.

ואולי יהיה הכרח לפדות ולהציל עוד נרדפים.

כי השנה אנו יכולים לעשות יותר מאשר להציג מחדש את חזיון הנצחון של אבות-אבותינו במצרים.

אנו יכולים ליצור צינור השופע חיים וקיום, צינור ארוך ואיתן, שיגיע לכל יהודי הנתון במצוקה בכל קצווי תבל, ושאפשר לו להחזיק מעמד.

כי השנה אנו יכולים לעשות יותר.

באמצעות המגבית של 1979 למען התחדשות יהודית כאן ומעבר לים.

כי השנה אנו יכולים לפעול יותר מאשר לחוג את חג יציאת בני ישראל ממצרים, מבית עבדים, לפני 4,000 שנה.

כי השנה אנו יכולים להתחיל תקופה חדשה. למען 200,000 ילדים בשכונות המצוקה בבישראל כיום.

וגם למען אבותיהם ואבות אבותיהם

ובסך הכל: למען 300,000 נפשות.

כי השנה אנו יכולים לעשות יותר מאשר לספר על שיחרורם של בנו עמנו מבית עבדים.

אנו בעצמנו יכולים להיות המשחררים.

אנו יכולים להוציא 45,000 משפחות - עולים שנשארו תקועים ביוון המצוקה של ספקות ותיסכולים ולהכניסם לזרם הכללי של חיי יצורה בישראל.

כי השנה אנו יכולים לפעול יותר.

באמצעות התכנית לביעור המצוקה
(Project Renewal) בשכונות העוני

התחדשות יהודית כאן ומעבר לים

United Jewish Appeal, National Office

טלפון 1500-7-PL New York 10019, Avenue of the Americas 1290.

ONE OF THE MOST BEAUTIFUL
RESORTS ANYWHERE SALUTES
THE GLORIOUS CELEBRATION OF
THE HOLIDAY OF LIBERATION.

PASSOVER

Wed. April 11—Thurs. April 19

**CANTOR
IRVING ROGOFF**

AND THE
NEVELE SYMPHONY CHOIR
CONDUCTED BY CLIFFORD NADEL.
SERVICES • SEDARIM

NEVELE

ELLENVILLE, NEW YORK 12428
DIRECT WIRE, N.Y. 244-0800
HOTEL TEL.: 914-647-6000

FIRST NATIONAL BANK

MOORE & SON

608 — 18th Ave. No.
Nashville

KENIN & POSNER

FINDLAY HOUSE

ONE OF NEW YORK'S MOST POPULAR
NON-PROFIT RESIDENCE FOR THE ELDERLY
1175 FINDLAY AVENUE, BRONX, N.Y.

Enjoy the harvest years with hundreds of other New Yorkers. Where SECURITY and SERVICES add up to SATISFACTION. In a magnificent apartment that you furnish to your own taste:

THE SERVICE PACKAGE including:

Kosher Meals at Noon and Evening
Heavy Cleaning, Linen Changes
24 Hours Security Guard
Nurse regularly on duty 9 a.m. to 5 p.m.
and for emergencies at other hours

LEAVES TIME FOR ACTIVITIES, SUCH AS:

Work Groups, Exercise Periods
Dancing, Games, Films, Trips under the
Supervision of a Recreation Director

Short waiting list for efficiency apartments. Beautiful 2-Room Apts. for couples. Approved by the New York City Department of Social Services. Admission on a non-sectarian basis. Just mail the form below for more information or telephone CY 3-1500 ext. 325

Findlay House, 1175 Findlay Avenue, Bronx,
N.Y. 10456 — Tel. 293-1500 Ext. 325-326

Please send me further information
about Findlay House—without obligation.

Name

Address

City State ZIP

(Findlay House is sponsored by the Daughters of Jacob Geriatric Center, a member of the Federation of Jewish Philanthropies of New York.)

LABOR ZIONIST ALLIANCE

התנהלה הראשית של

איגוד פועלים יהודים ציוניים

שולחת את ברכתה, ברכת חברים, לתושבי מדינת ישראל ולממשלה
במאבקה על שלום העם והארץ

ברנארד ש. וייסברג, סגן-נשיא אכסקומיבי

ישראל ק. גולדשטיין, נשיא

Published Quarterly by Bitzaron, Inc. (Hebrew Literary Foundation), P.O. Box 798, Cooper Station, New York, N.Y. 10003. Prof. Hayim Leaf, Editor; Prof. Milton Arfa and Prof. Nathan H. Winter, Co-Chairmen of Editorial Board. Subscription, payable in advance, \$12.00 per year; Foreign \$13.00. To members of the Armed Forces half-rate. Second class postage paid at New York, N.Y. All rights reserved. Opinions expressed in articles of Bitzaron represent the opinions of the authors and not necessarily reflect those of the editors and publishers. Subscriptions automatically renewed unless we are notified otherwise.

BITZARON

A Quarterly of Hebrew Letters, is published by the Hebrew Literary Foundation and is co-sponsored by the Institute of Hebrew Culture & Education, School of Education, New York University.

Editor: **Hayim Leaf**
Associate Editors: **Rivka Friedman**
Gabriel Prell
Reuven Ben-Yosef (Jerusalem)
Editorial Board,
Co-Chairmen **Milton Arfa**
Nathan H. Winter
Coordinator **Esther Roshwaib**

BITZARON, P.O. Box 798, Cooper Station, New York, N.Y. 10003

Vol. I (New Series) NISAN, 5739 — April 1979 No. 1-2 (332-333)

CONTENTS

Topics	H. L.	2
Hebrew Culture — Ersatz Zionism	Rav Tsair	5
The Kingdom of David and Solomon and the First Treaty with Egypt	Abraham Malamet	7
Poems: a) Limits of Poetry and Vision b) Record	Gabriel Prell	15
Peace Poems	Reuven Ben-Yosef	16
The Seventh Day	Cyrus Herzl Gordon	20
A Headless Baby (Story)	Rachel Eytan	23
Byways of Agnon's "A Guest for the Night"	Isaac Barzilly	28
Intellectual Violence and Social Responsibility	Yochanan Granach	45
The Family History of the Novelist Yitzchak Shenhar	Rivkah Rachel Shenberg	49
Isaac Bashevis Singer: Between Slavery and Freedom	Nili Wachtel	56
Ahron Megged's New Novel "Asahel"	Moshe Pellil	62
Critical Notes on Abba Eban's Engrossing Autobiography	Israel Goor	65
Jacob Kabakoff's Work on Hebrew Literature in America	Pattiel Birnbaum	75
Motif's of "Song of Songs" In The Midrash and in a Poem by Sh. Shalom	R. Ben Yosef	79
Yehuda Ratzhabi On Yemenite Hebrew Literature	Tovlah Preschel	77
Recent Books	Avshalom	83
News and Events		85

Prof. *Chaim Tchernowitz*, Founder and Editor (1939-1949)
Prof. *Maurice Chernowitz*, Managing Editor (1939-1977)

PASSOVER GREETINGS FROM THE N.Y. BANK
WITH THE LINK TO ISRAEL

We have
a bank
for you

- DIAMOND SAVINGS PLANS
- TOTALLY FREE CHECKING
- BUDGET CHECKING
- SAVE/CHECK PLAN
- ISRAEL SCENIC CHECKS
- CHAI BOND CERTIFICATES
- PERSONAL & BUSINESS LOANS

 Bank Leumi
Trust Company of New York

MEMBER FEDERAL DEPOSIT INSURANCE CORPORATION

MIDTOWN

579 Fifth Avenue, New York, N.Y. 10017
562 Fifth Avenue, New York, N.Y. 10036

DOWNTOWN

111 Broadway, New York, N.Y. 10006
25 Broad Street, New York, N.Y. 10005

WEST SIDE

1412 Broadway, New York, N.Y. 10018

THE BRONX

301 East Fordham Road, Bronx, N.Y. 10458

BROOKLYN

188 Montague Street, Brooklyn, N.Y. 11201

QUEENS

104-70 Queens Blvd., Forest Hills, N.Y. 11375
El Al Terminal - Kennedy Airport

LONG ISLAND

Hewlett

1260 Broadway, Hewlett, N.Y. 11557

Great Neck

121 Middle Neck Road, Great Neck, N.Y. 11021

CHOCOLATE MATZO BALLS

AND BARTONETTE MINIATURES
AND NUTS AND FRUITS
AND TV MUNCH
AND SEDER MINTS
AND ALMOND KISSES
AND MARSHMALLOW FLUFFS
AND CHOCOLATE MATZOS
AND COOKIES
AND HONEY CAKE
AND MACAROONS
AND 7 LAYER CAKE
AND MANDEL BRODT
AND PETITS FOURS
AND MUCH MUCH MORE

ALL © כשר לפסח

KOSHER FOR PASSOVER

The name Barton's is your guarantee
it's Kosher for Passover

The matzo balls will enhance your enjoyment of the holiday with their incomparable, luscious taste. Every box contains 4 scrumptious flavors to delight your palate—smooth chocolate fudge, heavenly marzipan crushed from the finest almonds, tasty creamy coconut and melt-in-your mouth French truffle. Box of 24 (12 oz.) \$4.50.

Visit the Barton's nearest you for a full line of Passover chocolates, hard candies, kiddie novelties, parve seven layer cakes, petits fours and the rest. They're all as delicious as the matzo balls.

Barton's
Continental

Continental Chocolate Shops
NEW YORK • LUZERN, SWITZERLAND
Executive Offices: 80 Dekalb Ave.
Brooklyn, New York 11201

BITZARON

QUARTERLY REVIEW OF HEBREW LETTERS

SPRING 1979